

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

mr. sc. Aleksandra Tonković

**ULOGA PREDŠKOLSKOG ODGOJA
U ŠKOLOVANJU I INTEGRACIJI
ROMSKE DJECE**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2017.

University of Zagreb

Faculty of Philosophy

Ivana Lučića 3

M. Sc. Aleksandra Tonković

**THE ROLE OF PRESCHOOL IN THE EDUCATION
AND INTEGRATION OF
ROMA CHILDREN**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2017.

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

mr. sc. Aleksandra Tonković

**ULOGA PREDŠKOLSKOG ODGOJA
U ŠKOLOVANJU I INTEGRACIJI
ROMSKE DJECE**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Neven Hrvatić

Zagreb, 2017.

University of Zagreb

FACULTY OF PHILOSOPHY

M. Sc. Aleksandra Tonković

**THE ROLE OF PRESCHOOL IN THE EDUCATION
AND INTEGRATION OF
ROMA CHILDREN**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Neven Hrvatić, PhD

Zagreb, 2017.

ZAHVALE

Iskreno zahvaljujem mentoru prof. dr. sc. Nevenu Hrvatiću na ukazanom povjerenju, strpljenju i prenesenom znanju kroz sve godine magistarskoga i doktorskoga studija te korisnim sugestijama u izradi doktorske disertacije.

PODATCI O MENTORU

Dr. sc. Neven Hrvatić rođen je 8. svibnja 1960. godine u Pitomači. Osnovnu školu završio je u Pitomači, a srednju u Virovitici. Diplomirao je pedagogiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1983. godine. Od 1984. do 1992. godine radi kao pedagog u Ekonomskoj i birotehničkoj školi u Bjelovaru. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s temom „Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj” te stekao akademski stupanj doktora društvenih znanosti, znanstveno polje odgojne znanosti, grana pedagogija.

Od 1992. godine djelatnik je Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za pedagogiju, u statusima: asistenta, višega asistenta (1999.), docenta (2001.), izvanrednoga profesora (2006.) i redovitoga profesora (2010.) te izvodi nastavu iz kolegija: Osnove pedagogije, Osnove specijalne pedagogije, Metodika rada s učenicima s posebnim potrebama, Domski odgoj, Interkulturalni kurikulum, Seksualna pedagogija i Pedagoška resocijalizacija. Suautor je nastavnoga plana i programa doktorskoga studija pedagogije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, suvoditelj smjera Kurikulum suvremenoga odgoja i škole te voditelj studijskoga modula Interkulturalni kurikulum u kojem je utemeljio nove kolegije: Integracija djece s posebnim potrebama u odgoju i školi, Modeli izobrazbe nastavnika, Interkulturalni kurikulum suvremenoga obrazovanja, Upravljanje i stručno-pedagoško vođenje škole.

Suradnik je u više znanstvenoistraživačkih projekata: „Genealogija i transfer modela interkulturalizma”, „Školski kurikulum i obilježja hrvatske nacionalne kulture“, „Metodologija i struktura nacionalnoga kurikuluma” i „Lokacije naseljene Romima – stanje unapređenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja“, a voditelj je projekata „Romi u Hrvatskoj“ (i potprojekata „Ljetne škole djece Roma u Hrvatskoj“ i

„Romske odgojne zajednice“), „Kurikulum studija pedagogije“ i „Društveni i razvojni položaj Roma u Hrvatskoj“.

Od 2007. godine voditelj je znanstvenoga projekta „Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima" (130-13001761-1769) Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, suvoditelj međunarodnih znanstvenih projekata: „Interkulturalni odnosi i obrazovanje na manjinskim jezicima: Hrvatska – Srbija“ (uz prof. dr. sc. Oliveru Gajić) 2011. – 2012. i „Interkulturalni pristup integraciji Roma: Hrvatska – Crna Gora“ (uz prof. dr. sc. Sašu Milića).

Gostujući je profesor na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru (preddiplomski/diplomski studij – kolegiji: Pedagoška resocijalizacija, Metodika odgojnog rada, Metodika rada školskog pedagoga i Domska pedagogija, doktorski studij – kolegiji: Interkulturalna pedagogija, Pedagoška resocijalizacija), Odjelu biologije i geografije na Prirodoslovno-matematičkome fakultetu u Zagrebu (kolegij: Metodika rada s učenicima s posebnim potrebama) te nositelj kolegija Interkulturalni kurikulum na doktorskom studiju pedagogije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu (doktorski studij: Metodika nastave).

Mentor je više od 100 diplomskih, 11 magistarskih i 5 doktorskih radova, sudjelovao je na više od 50 znanstvenih i stručnih skupova u području pedagogije u Hrvatskoj i inozemstvu te predsjednik i član brojnih programskih i organizacijskih odbora.

Član je uredništva znanstvenoga časopisa Pedagogijska istraživanja (2004. – 2009). Objavio je više od 80 znanstvenih i stručnih radova, urednik je ili suurednik nekoliko knjiga i zbornika, autor većega broja prikaza knjiga i općih osvrtâ o odgoju i obrazovanju te recenzent više knjiga, članaka u znanstvenim časopisima i znanstvenih projekata.

Član je brojnih domaćih i međunarodnih udruga: Hrvatsko pedagoško društvo, Interkultura, SIETAR-International, IAIE (Međunarodna asocijacija za interkulturalno obrazovanje), Comite Catholique International pour les Tsiganes, Odbora za pastoral Roma – Hrvatske biskupske konferencije, a od 2009. – 2013. bio je predsjednik Hrvatskoga pedagoškog društva.

Dobitnik je državne nagrade Ivan Filipović za 2007. godinu (godišnja nagrada za visoko školstvo) i državne nagrade za znanost 2010. godine (društvene znanosti).

Sažetak

Područje ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja romske djece zauzima važno mjesto u integraciji Roma u Hrvatskoj. Empirijsko istraživanje provedeno je u osnovnim školama na uzorku djece/učenika Roma u Međimurskoj županiji (N = 198). Uzorak je obuhvatio svu (dostupnu) romsku djecu koja će biti upisana u prvi razred i učenike prvoga razreda. Provedeno je istraživanje pomoću upitnika za procjenu zrelosti za školu, skale procjene društveno-emocionalnoga razvoja djeteta i polustrukturiranoga intervjua s roditeljima. Cilj istraživanja bio je ispitati ulogu predškolskoga odgoja u školovanju i integraciji romske djece. Istraživanje je pokazalo značajnu ulogu predškolskoga odgoja u školovanju i integraciji romske djece. Postoji razlika u spremnosti za školu romske djece koja su bila i koja nisu bila uključena u neki od predškolskih programa. Romska djeca koja su duže bila uključena u neki od predškolskih programa pokazala su bolje rezultate (u bodovima) na upitniku spremnosti za školu. Postoji razlika u spremnosti za školu romske djece s obzirom na pojedina obilježja ispitanika, tj. stupanj naobrazbe roditelja, broj članova u kućanstvu i mjesto stanovanja – naselje. Što su roditelji bili dulje uključeni u sustav školovanja, to je postignut veći broj bodova na upitniku spremnosti za školu romske djece. Prema mjestu stanovanja ne postoji značajna razlika u spremnosti romske djece za školu. Ne postoji statistički značajna razlika s obzirom na spol romske djece, ali postoji u društvenom i emocionalnom razvoju učenika Roma koji su bili uključeni u neki od predškolskih programa s obzirom na pojedina obilježja ispitanika. Nema razlike među romskom djecom prema spolu po rezultatima razvoja. Prema stanovanju ne postoji značajna razlika u društvenom i emocionalnom razvoju djeteta, ali postoji razlika u postignutom uspjehu učenika Roma koji su bili uključeni u neki od predškolskih programa. Romska djeca koja imaju veći broj bodova na upitniku za procjenu zrelosti djece za školu, imaju bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika,

matematike te prirode i društva na kraju prvoga razreda. Romska djeca koja su pokazala viši stupanj društvenoga i emocionalnoga razvoja, pokazuju bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika, matematike te prirode i društva na kraju prvoga razreda. Veća uključenost romske djece u predškolski sustav školovanja (u Međimurju), pruža jednake mogućnosti za nastavak obrazovanja i integracije romske djece u školi.

Ključne riječi: *rani i predškolski odgoj i obrazovanje, kraći predškolski programi, romska djeca, obrazovanje Roma, kultura Roma, interkulturalni pristup, interkulturalna pedagogija*

Extended abstract

Preschool and elementary school education of Roma children plays an important role in their integration in Croatia. The role of preschool education, as part of educational system is of special significance for Roma children. Roma children can be successful with the help of their parents, the support of educational system and as earlier and longer enrollment as possible. It is necessary to plan, prepare and enroll Roma children in some of the preschool programs as early age as possible in order to prevail existing difficulties considering less knowledge in primary classes, thus reducing discrimination of Roma children in education and, later, in employment. It is necessary to adjust teaching curriculum, provide extended day programs, offer instruction in Roma language, ensure material provisions for them for attending elementary school, and additional assistance in mastering the school subjects. The language barrier is one of the major obstacles in education of Roma people. Roma children start preschool and elementary school education with limited knowledge of Croatian language, which causes them to lag behind other children of their age. One of the reasons is that the majority of Roma children do not use Croatian language with their families and the other is that their parents in general have low level of education, and the lack of motivation to teach Croatian language to their children, thus Roma parents' education is low which affects children's readiness for preschool programs and later for school. The research was conducted in primary schools of Međimurje County with the significant number of Roma children/students (N = 198). The sample included all (available) Roma children who will enroll in first grade of primary school and Roma children attending first grade. Primary assessment questionnaire was conducted (child's self-knowledge, communication and time orientation, object recognition and visualization, generalization and logical

conclusion, language competence, previous knowledge in math, color recognition, handwriting and spatial orientation), as well as the child's assessment scale of social-emotional development and a structural interview with parents (educational background and household members). Statistical analysis was conducted. Kruskal-Wallis test was used. The aim of the research was to examine the role of preschool education in education and integration of Roma children. All starting hypothesis were proven. The first hypothesis (H1), which stated that there is a difference in school readiness between children who were enrolled/ were not enrolled in some of preschool programs, was proven. Roma children who were enrolled in some of preschool programs for longer period gained higher score in primary assessment questionnaire. Longer enrollment in preschool programs helps children integrate better in educational system further on. The second hypothesis (H2) was proven. It states that there is a difference in readiness of Roma children for school due to certain features of respondents/parents (parents' education, the number of household members and residence-location). The longer the parents were enrolled in educational system the higher points were gained by their children in primary assessment questionnaire. There is no difference in test scores according to the place of living. Children attending primary school "Orehovica" gained the highest score in primary assessment questionnaire while children attending primary school "Kuršanec" and primary school "Mala Subotica" gained the lowest score. There is no difference in test scores according to gender ($p = 0.384$). The third hypothesis (H3) was proven. There is a difference in social and emotional development of Roma students who were/ were not enrolled in some of preschool programs considering certain features of respondents (residence-location, parents' education level, household members). There is no difference in development according to gender ($p = 0.762$). There is no difference in social and emotional development of children according to the place of

living. Students of primary school “Orehovica” scored the highest points in development assessment by Step-by-Step, while students of primary school “Kuršanec” gained the lowest score. The more, i.e. the longer the parents were enrolled in educational system, the better score do children gain in emotional and social development assessment. An average education level of Roma parents in the first quartile is 1.6 and children’s development is 129.95. In the fourth quartile parents’ education is 2.0 and children’s development is 161.19. Roma children who were enrolled in some of preschool programs for longer period of time gained higher score in social and emotional development assessment according to Step-by-Step. By analyzing the distribution of household members in quartiles of social and emotional development it is shown that the bigger quartile, the better child development is. The fourth hypothesis (H4), which states that there is a difference in school achievement between children who were/ were not enrolled in some of preschool programs, was proven. Roma children who gained higher score in primary assessment questionnaire have better achievement in Croatian language, math and science as well as at the end of first grade. Roma children who have better social and emotional development have better achievement in Croatian language, math and science at the end of first grade. There is a clear positive relationship between enrollement in preschool programs and school readiness of Roma children in Međimurje County. It offers equal possibilities for further education and integration of Roma children in school. Children’s progress in language, hygiene, interaction with other people and other fields of development was noted. Therefore, the rising of education level of parents and as early enrollment of Roma children in education system as possible becomes an imperative of modern Roma community

Keywords: *early and preschool education, preschool programmes, Roma children, Roma education, Roma culture, intercultural approach, intercultural pedagogy.*

Sadržaj

I	UVOD I OBRAZLOŽENJE TEME	1
II	TEORIJSKI DIO	10
1.	GLOBALIZACIJSKI TRENDOVI	10
2.	SUVREMENA SLIKA O DJETETU RANE PREDŠKOLSKE DOBI	11
2.1	<i>Nove paradigme ranog odgoja i obrazovanja</i>	<i>11</i>
2.2	<i>Opći pristup predškolskom odgoju i obrazovanju</i>	<i>15</i>
2.3.	<i>Predškolski kurikulum</i>	<i>18</i>
2.4.	<i>Kompenzatorski programi</i>	<i>22</i>
2.5.	<i>Kompenzatorski programi – primjeri iz prakse</i>	<i>27</i>
3.	INSTITUCIONALNI ODGOJ.....	35
3.1.	<i>Romi u Europi</i>	<i>35</i>
3.2.	<i>Romi u Međimurju.....</i>	<i>40</i>
3.3	<i>Rani i predškolski odgoj i obrazovanje s romskom populacijom</i>	<i>42</i>
3.4	<i>Predškola kao oblik intenzivnog rada s romskom djecom.....</i>	<i>43</i>
3.5.	<i>Korak po Korak školovanje djece od 3 do 6 godina.....</i>	<i>48</i>
4.	PODRIJETLO ROMA	50
4.1.	<i>Ekonomski i prostorni status</i>	<i>55</i>
4.2.	<i>Socijalni status.....</i>	<i>56</i>
4.3	<i>Politika</i>	<i>59</i>
4.4.	<i>Jezik</i>	<i>59</i>
4.4.1	<i>Bajaški jezik</i>	<i>61</i>
4.4.2	<i>Romani chib</i>	<i>62</i>
4.5	<i>Vjera</i>	<i>63</i>
4.6	<i>Običaji i kultura</i>	<i>63</i>
4.7	<i>Romi u Hrvatskoj</i>	<i>66</i>
4.8	<i>Integracija Roma u Hrvatskoj</i>	<i>73</i>
4.9.	<i>Romska naselja u Međimurju</i>	<i>81</i>
4.9.1	<i>Kuršanec.....</i>	<i>81</i>
4.9.2	<i>Pribislavec</i>	<i>82</i>
4.9.3	<i>Trnovec.....</i>	<i>83</i>
4.9.4	<i>Gornji Kuršanec.....</i>	<i>83</i>
4.9.5	<i>Orehovica</i>	<i>84</i>
4.9.6	<i>Držimurec – Piškorovec</i>	<i>84</i>
4.9.7	<i>Kotoriba.....</i>	<i>85</i>
4.9.8	<i>Donja Dubrava</i>	<i>85</i>
4.9.9	<i>Goričan</i>	<i>85</i>
4.9.10	<i>Domašinec –Kvitrovec</i>	<i>85</i>
4.9.11	<i>Podturen – Lončarevo</i>	<i>86</i>
4.9.12	<i>Mursko Središće – Sitnice.....</i>	<i>86</i>
4.9.13	<i>Hlapičina – Mursko Središće</i>	<i>86</i>
5.	PROGRAMI PRAĆENJA ROMA	87
6.	NEVLADINI PROGRAMI, PROJEKTI I AKTIVNOSTI.....	102
7	NACIONALNA STRATEGIJA ZA UKLJUČIVANJE ROMA, ZA RAZDOBLJE OD 2013. DO 2020.	103
7.1	<i>Strateški okvir RH u području obrazovanja</i>	<i>103</i>

8.	ODGOJ I OBRAZOVANJE ROMSKE DJECE	107
8.1	<i>Romska djeca u Međimurju</i>	111
8.2	<i>Priprema romske djece za školu</i>	113
8.3	<i>Predškolski programi za romsku djecu u Međimurju</i>	115
8.4	<i>Modeli školovanja romske djece</i>	121
8.4.1	Dvojezični vrtić	123
8.4.2	Osnovna škola za romsku djecu u Međimurju	124
8.4.3	Ljetna škola za romsku djecu	131
8.4.4	Produženi boravak za romsku djecu	132
8.4.5	Romska odgojna zajednica	134
III	EMPIRIJSKIDIO	136
1.	METODOLOGIJA RADA	136
1.1	UVOD U PROBLEM ISTRAŽIVANJA	136
1.1.1.	Rodna dimenzija uzroka odustajanja romske djece od obveznog školovanja (2011.)	138
1.1.1.1.	Hrvatska	138
1.1.1.2	Bosna i Hercegovina	141
1.1.2	Ekonomski i kulturalni faktori školskog postignuća romske djece (Srbija)	143
1.1.3	Obrazovna integracija Roma u Srbiji	145
1.2	CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	152
1.3.	OPERACIONALIZACIJA VARIJABLI	152
1.4	POSTUPCI I INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA	153
2.	REZULTATI I RASPRAVA	156
2.1	<i>Obrazovanje roditelja romske djece</i>	156
2.2	<i>Broj članova u kućanstvu romske djece prema mjestu stanovanja</i>	165
2.3	<i>Pohađanje predškolskog programa prema mjestima stanovanja</i>	175
2.4	<i>Uloga obrazovanja roditelja i rezultata romske djece na upitniku</i>	184
2.5	<i>Uloga mjesta stanovanja prema bodovima romske djece</i>	190
2.6	<i>Korak po Korak razvoj djece</i>	191
2.6.1	Društveni i emocionalni razvoj romske djece	192
2.6.2	Razvoj u jeziku romske djece	197
2.6.3	Spoznajni razvoj romske djece	204
2.6.4	Kreativnost romske djece	213
2.6.5	Tjelesni razvoj romske djece	216
2.7	<i>Obrazovanje roditelja i spol djeteta prema mjestu stanovanja</i>	222
2.8	<i>Obrazovanje roditelja prema bodovima djeteta</i>	225
2.9	<i>Zaključne ocjene prema bodovima i razvoju romske djece</i>	229
2.10	<i>Uloga predškolskog programa, broj članova u kućanstvu i mjesto stanovanja prema razvoju i bodovima romske djece</i>	234
2.11	<i>Zaključne ocjene, prosjek ocjena i obrazovanje roditelja prema bodovima i razvoju romske djece</i> 241	
3.	VERIFIKACIJA HIPOTEZA ISTRAŽIVANJA	250
3.1.	<i>Razlika u spremnosti za školu s obzirom na uključenost u neki od predškolskih programa</i> 250	
3.2.	<i>Razlika u spremnosti za školu s obzirom na pojedina obilježja ispitanika</i>	253
3.3.	<i>Razlika u društvenom i emocionalnom razvoju učenika s obzirom na pojedina obilježja ispitanika</i>	257

3.4. Razlika u postignutom uspjehu učenika Roma s obzirom na uključenost u neki od predškolskih programa.....	260
IV ZAKLJUČAK	265
V LITERATURA.....	272
VI PRILOZI.....	290
VII ŽIVOTOPIS	324

Popis slika

SLIKA 1: RASPROSTRANJENOST ROMA U REPUBLICI HRVATSKOJ (ROMA EDUCATION FUND, 2004.) ...	55
SLIKA 2: ZEMLJOVID MEĐIMURJA S OZNAČENIM ROMSKIM NASELJIMA	82
SLIKA 3 : UKLJUČENOST ROMSKE DJECE U SUSTAV ŠKOLOVANJA	112
SLIKA 4: OBRAZOVANJE RODITELJA U OŠ KURŠANEC	156
SLIKA 5: OBRAZOVANJE RODITELJA U OŠ MALA SUBOTICA.....	157
SLIKA 6 : OBRAZOVANJE RODITELJA U OŠ MACINEC	158
SLIKA 7: OBRAZOVANJE RODITELJA U OŠ OREHOVICA	159
SLIKA 8: OBRAZOVANJE RODITELJA U OŠ PRIBISLAVEC	160
SLIKA 9: OBRAZOVANJE RODITELJA U OŠ MURSKO SREDIŠĆE	161
SLIKA 10 : OBRAZOVANJE RODITELJA U OŠ KOTORIBA	162
SLIKA 11: UKUPNO OBRAZOVANJE RODITELJA U MEĐIMURJU	163
SLIKA 23: POHAĐANJE PREDŠKOLSKOG PROGRAMA ROMSKE DJECE U OŠ MURSKO SREDIŠĆE	181
SLIKA 25: POHAĐANJE PREDŠKOLSKOG PROGRAMA ROMSKE DJECE U MEĐIMURJU.....	183
SLIKA 26. POVEZANOST OBRAZOVANJA RODITELJA I REZULTATA NA UPITNIKU	186
SLIKA 27: PREDŠKOLSKO OBRAZOVANJE DJETETA I OBRAZOVANJE RODITELJA	189
SLIKA 28: REZULTATI PREMA MJESTIMA STANOVANJA.....	190
SLIKA 29: HISTOGRAM RAZVOJA UČENIKA	240
SLIKA 30: KORELACIJA BODOVA I PROSJEKA OCJENA UČENIKA	243
SLIKA 31: KORELACIJA BODOVA I RAZVOJA UČENIKA.....	244
SLIKA 32: OBRAZOVANJE RODITELJA PREMA ZBROJU RAZVOJA DJETETA	246
SLIKA 33: UKLJUČENOST U PREDŠKOLSKI PROGRAM PREMA BODOVIMA I DRUŠTVENO EMOCIONALNOM RAZVOJU DJETETA	248

Popis tablica

TABLICA 1: IMENA ROMA PRILIKOM SEOBA.....	52
TABLICA 2: SAMOIDENTIFIKACIJA ROMA U MEĐIMURJU (ŠLEZAK, 2010: 157).....	61
TABLICA 3: BROJ ROMA PREMA POPISU STANOVNIŠTVA OD 1948. – 2011. GODINE (DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU, 2013.).....	68
TABLICA 4: BROJ ROMA PO ŽUPANIJAMA PREMA POPISU STANOVNIŠTVA OD 1991. – 2011. GODINE (DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU, 2013.).....	69
TABLICA 5: OPĆINE, GRADOVI PO ŽUPANIJAMA I GRAD ZAGREB U KOJIMA ŽIVI VIŠE OD STO ROMA 2001. – 2011. (DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU, 2013.)	71
TABLICA 6: ANALIZA STANJA PROGRAMA DESETLJEĆE UKLJUČENJA ROMA 2008. – 2009. GODINE (VLADA RH, 2011.)	89
TABLICA 7: ŠKOLOVANJE (HTTP://WWW.OSCE.ORG/BS/ODIHR/102084 OD 8.1. 2003)	100
TABLICA 8: ROMSKA POPULACIJA U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI	111
TABLICA 9: BROJ ROMSKE DJECE U PREDŠKOLSKOM ODGOJU U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI (URED DRŽAVNE UPRAVE MEĐIMURSKE ŽUPANIJE, 2012.).....	116
TABLICA 10: BROJ ROMSKE DJECE U PREDŠKOLI U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI – OSNOVNA ŠKOLA (URED DRŽAVNE UPRAVE MEĐIMURSKE ŽUPANIJE, 2012).....	117
TABLICA 11: BROJ ROMSKE DJECE U PREDŠKOLI U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI – UDRUGE (URED DRŽAVNE UPRAVE, 2012.)	117
TABLICA 12: PREDŠKOLA ZA ROMSKU DJECU U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI (MINISTARSTVO PROSVJETE I SPORTA:52).....	120
TABLICA 13: BROJ UPISANE ROMSKE DJECE U PRVI RAZRED U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI 2004./05. – 2011./ 12. (URED DRŽAVNE UPRAVE MEĐIMURSKE ŽUPANIJE, 2012).....	126
TABLICA 14: UPIS U PRVI RAZRED I PRIJELAZ U PETI RAZRED I OSMI RAZRED U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI (URED DRŽAVNE UPRAVE MEĐIMURSKE ŽUPANIJE, 2012.)	127
TABLICA 15: POSEBNA POMOĆ ROMIMA U SVLADAVANJU HRVATSKOG JEZIKA U MEĐIMURSKOJ ŽUPANIJI U 2011./2012. GODINI (URED DRŽAVNE UPRAVE MEĐIMURSKE ŽUPANIJE, 2012.).....	130
TABLICA 16: SVIJEST O VLASTITOM IDENTITETU I SAMOPOŠTOVANJE.....	192
TABLICA 17: SAMOKONTROLA I INTERAKCIJE	193
TABLICA 18: DRUŠTVENO PONAŠANJE	195
TABLICA 19: RECEPTIVNI JEZIK	197
TABLICA 20: IZRAŽAJNI JEZIK	199
TABLICA 21: VJEŠTINE PISMENOSTI I PRIPREME ZA ČITANJE	201
TABLICA 22: VJEŠTINE PISMENOSTI I JEZIKA	203
TABLICA 23: MOTIVACIJA I RJEŠAVANJE PROBLEMA	204

TABLICA 24: LOGIČKO I MATEMATIČKO MIŠLJENJE	207
TABLICA 25: ZNANJE I PODATCI	212
TABLICA 26: SMISAO ZA KREATIVNOST	213
TABLICA 27: KREATIVNE SPOSOBNOSTI.....	215
TABLICA 28: OSNOVNA MOTORIKA	216
TABLICA 29: SLOŽENA MOTORIKA	217
TABLICA 30: ZDRAVLJE I SIGURNOST	219
TABLICA 31: SPOL DJETETA	222
TABLICA 32: OBRAZOVANJE MAJKE PREMA MJESTU STANOVANJA.....	223
TABLICA 33: OBRAZOVANJE OCA PREMA MJESTU STANOVANJA.....	224
TABLICA 34: OBRAZOVANJE MAJKI PREMA BODOVIMA DJETETA.....	225
TABLICA 35: OBRAZOVANJE OCA PREMA BODOVIMA DJETETA	227
TABLICA 36 OBRAZOVANJE OCA I MAJKE PREMA BODOVIMA DJETETA.....	228
TABLICA 37: ZAKLJUČNE OCJENE IZ HRVATSKOGA JEZIKA PREMA BODOVIMA UČENIKA.....	229
TABLICA 38: ZAKLJUČNE OCJENE IZ MATEMATIKE PREMA BODOVIMA UČENIKA	230
TABLICA 39: ZAKLJUČNE OCJENE IZ PRIRODE I DRUŠTVA PREMA BODOVIMA UČENIKA	230
TABLICA 40: BODOVI UČENIKA PREMA IZVANNASTAVNIM AKTIVNOSTIMA.....	231
TABLICA 41: ZAKLJUČNE OCJENE IZ HRVATSKOGA JEZIKA PREMA RAZVOJU DJETETA	232
TABLICA 42: ZAKLJUČNE OCJENE IZ MATEMATIKE PREMA RAZVOJU DJETETA.....	233
TABLICA 43: ZAKLJUČNE OCJENE IZ PRIRODE I DRUŠTVA PREMA RAZVOJU DJETETA	233
TABLICA 44: POLAZNOST PREDŠKOLSKOGA PROGRAMA PREMA RAZVOJU DJETETA	234
TABLICA 45 : BROJ ČLANOVA U KUĆANSTVU PREMA RAZVOJU DJETETA.....	236
TABLICA 46: BROJ ČLANOVA U KUĆANSTVU PREMA BODOVIMA UČENIKA	237
TABLICA 47: MJESTO STANOVANJA PREMA RAZVOJU UČENIKA	238
TABLICA 48: MJESTO STANOVANJA PREMA BODOVIMA UČENIKA.....	239
TABLICA 49: ZAKLJUČNE OCJENE UČENIKA I OBRAZOVANJE RODITELJA PREMA BODOVIMA I RAZVOJU.....	241
TABLICA 50: OBRAZOVANJE RODITELJA PREMA DRUŠTVENO EMOCIONALNOM RAZVOJU DJETETA .	245

I Uvod i obrazloženje teme

Velike promjene u kojima živimo očituju se u svim područjima života i djelovanja čovjeka. Stalne promjene kao nova značajka suvremenoga doba nameću sve veću ulogu ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja.

Područje ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja romske djece zauzima važno mjesto u integraciji Roma u Republici Hrvatskoj. Predškolski odgoj je dio sustava odgoja i obrazovanja i namijenjen je svoj djeci predškolske dobi, od navršenih šest mjeseci života do polaska u osnovnu školu (*Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi*, Narodne novine, broj 10/97). Ostvaruje se najčešće u predškolskim ustanovama u obliku različitih programa (cjelodnevni program, program predškole ili kraći program, gdje su najčešće uključena romska djeca).

Ulazak djeteta u školu velika je prekretnica u njegovu životu. Dijete od najranije dobi uči, razvija se, i to ponajprije u obiteljskom okruženju. Kod romskih obitelji to je najčešće briga za veliki broj djece i loši stambeni/životni uvjeti. Zbog toga, brigu o djetetu od najranije dobi preuzimaju ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Iako je dobna granica za polazak djeteta u rani i predškolski odgoj i obrazovanje šest mjeseci, kod romske djece to nije slučaj. Statistički podatci su pokazali da se oni uključuju puno kasnije u sustav ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja (ili se uopće ne uključuju). Uzrok tome treba sagledati u širem kontestu. Uloga ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja u školovanju i integraciji romske djece usko je povezana s uvjetima života, stanovanja, sociokulturnim obilježjima i njihovim društvenim položajem.

Romi su marginalna skupina u Hrvatskoj i Međimurju (Hrvatić, 1996.; Hubschmannova, 1999.; Vermeesch, 2005.; Chisiu, 2012.). To im uvelike otežava život, posebno u Međimurju, gdje živi najveći broj Roma u Hrvatskoj. Problemi života Roma u Međimurju vrlo su složeni (stanovanje, obrazovanje, zdravstvena zaštita, zapošljavanje), što im onemogućava bolji društveni položaj, a potiče asimilaciju. Vrlo važan oblik socijalne integracije romske djece je rani i predškolski odgoj i obrazovanje. U suvremenim pristupima odgoju i obrazovanju Roma u svijetu, naglasak se stavlja na što raniju i veću uključenost romske djece u sustav ranoga i predškolskoga odgoja. Iako je taj put složen i dug, značajan je za njihovu integraciju u društvo.

Romski narod je kroz povijest razvio osebujnu kulturu, tradiciju, jezik i običaje. Posljedica stoljetnih migracija (iz Indije) bio je nomadski način života i transnacionalni identitet. Najveći dio Roma u Hrvatskoj živi u Međimurju i Zagrebu (više od 50 %), a kako u Međimurju živi više od trećine Roma, istraživanje je provedeno upravo u Međimurskoj županiji. Stvarni broj Roma u Međimurju (i u Hrvatskoj) zasigurno je veći jer se dio njih ne izjašnjava kao pripadnik romske nacionalne manjine. U Međimurju je to posebice slučaj u prigradskim sredinama/naseljima (Pribislavec). Prema zadnjem popisu stanovništva iz 2011. godine, u Republici Hrvatskoj ima 16 975 (0,4 %) Roma, što je značajno više u odnosu na broj koji je bio 2001. – 9463. Isto tako, jedna od značajki je da više od polovine Roma u Hrvatskoj ima manje od devetnaest godina (visok natalitet, odnosno fertilitet, kraća životna dob). Žene, odnosno djevojke puno ranije rađaju (neke još u razdoblju osnovne škole) i rano stupaju u brak. To dovodi do ranoga odustajanja od školovanja što uzrokuje nisku obrazovanost, lošu kvalitetu stanovanja, siromaštvo i sporu integraciju u društvo.

Romi u Međimurju najčešće žive u posebnim naseljima, malim kućicama od kojih je dio bez električne struje, sanitarnih čvorova i kanalizacije. Bitna socioekonomska odrednica, koja je vezana i za obrazovanje, je izvor prihoda Roma. Osnovni izvor prihoda kod žena je socijalna pomoć, a kod muškaraca povremeni sezonski poslovi, prodaja željeza, prikupljanje sekundarnih sirovina. Poslovi muškaraca Roma su najčešće u građevinarstvu, s vrlo niskim primanjima. Velik dio žena (i djece) bavi se prosjačenjem. Većina njih ne prima plaću, pa je i visoka stopa nezaposlenosti. Posljedica toga je veliko siromaštvo i bijeda. Najveće siromaštvo bilježi upravo Međimurska županija, a ono ugrožava redovno školovanje i dostupnost institucija socijalne skrbi. Socijalni i gospodarski napredak Roma gotovo je nemoguć bez završavanja škole, a jedan od osnovnih problema je nedovoljna motivacija djece (i roditelja). Svako dijete uključeno u rani i predškolski odgoj i obrazovanje poticaj je za dalje školovanje u osnovnoj/srednjoj školi.

Romska naselja se obično nalaze na periferiji gradova/mjesta, gotovo redovito nelegalizirana, socijalno izolirana i prostorno segregirana. Na tim područjima osnovni uvjeti života su ograničeni, bez potrebne infrastrukture (vrtić, škola, ambulanta, trgovina).

Uvid u romski način života omogućuje nam lakše sagledavanje glavnoga istraživačkog problema vezanoga za ulogu ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja u školovanju i integraciji romske djece. Rad je usmjeren na područje Međimurske županije, iako je situacija vrlo slična i u ostalim dijelovima Hrvatske. Analizirana je integracija romske djece u širem (gospodarska, politička, socijalna) i užem (školovanje) kontekstu. Nizak stupanj obrazovanja ima niz posljedica kao što su nizak životni standard, visoka nezaposlenost i siromaštvo koji su najveća prepreka što boljoj integraciji. Šira integracija uključuje poboljšanje stambenih uvjeta života, smanjenje

nezaposlenosti, uključivanje u doškoloavanje, motivaciju roditelja (i djece) za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, izgradnju škola u njihovim naseljima, uključivanje sadržaja interkulturalnoga odgoja i obrazovanja u nacionalni okvirni kurikulum i školske kurikulume, smanjenje barijera u odnosu prema okolini i smanjenje potrebe za socijalnu pomoć. To bi Romima omogućilo integraciju u šire društvene okvire, u ekonomskom, socijalnom i obrazovnom smislu. Integracija u društvo temelj je boljega društvenog statusa kako bi se smanjila socijalna isključenost. Osiguravanje općih uvjeta, temelj je za integraciju u užem smislu (školovanju). Što se tiče uloge ranoga i predškolskoga odgoja u školovanju i integraciji romske djece, važno je ispitati uključenost i vrijeme provođenja u predškolskim programima te emocionalni i društveni razvoj djeteta predškolske dobi. Integracija Roma vezana je uz ranu i kvalitetnu uključenost u rani i predškolski odgoj i obrazovanje.

U okviru ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja, dijete se susreće s predčitačkim, predjezičnim, predpisačkim i predmatematičkim vještinama. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje je usmjeren na dijete i njegovu dobrobit. Uključuje razvoj motoričkih vještina, usvajanje higijenskih navika i prehrambenih tjelesnih navika, različite interakcije, samopoštovanje djeteta, samostalnost i razvoj vlastitoga identiteta. Omogućuje razvoj osobnoga potencijala djeteta pomoću različitih ideja, uključenosti u aktivnosti i projekte, prihvaćanje i razumijevanje različitosti, tolerancija, osjećaj pripadnosti, poštivanje pravila grupe, rješavanje sukoba. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje predstavlja značajan period u djetetovu razvoju, djeci omogućuje cjelovit razvoj njegovih kompetencija.

Životne okolnosti romske djece utječu na njihov cjelokupni razvoj u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju. Romska djeca se često

rađaju s manjom porođajnom težinom, a posljedica toga je česta boležljivost. Isto tako, žive u siromaštvu, a roditelji često nisu u mogućnosti dovoljno se brinuti za djecu. Gotovo 7 % romske djece nema vlastiti ležaj, kao ni igračke (UNICEF, 2015.). Siromaštvo utječe i na emocionalni razvoj djeteta i socijalne kompetencije. Neka romska djeca pokazuju poteškoće u ponašanju, potiskuju emocije, sukobljavaju se s vršnjacima i ne snalaze se u interakciji s drugima. Siromaštvo utječe i na njihova obrazovna postignuća. Roditelji su slabije obrazovani, romska djeca rastu u okruženju gdje nedostaje poticajnih obrazovnih materijala te nemogućnost uključivanja roditelja u igru s djetetom. Romska djeca često dolaze nepripremljena u školu (slabije razvijene kompetencije potrebne za cjelovit razvoj i vještine). Dostupnost ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja može pomoći u smanjenju učinaka siromaštva na dijete i omogućiti cjelokupni razvoj potencijala djeteta.

U službenim situacijama (predškola, škola) komunikacija se odvija na hrvatskom standardnom jeziku koji romska djeca ne znaju dovoljno. Za romsku djecu to znači, prije svega, usvajanje hrvatskoga jezika kao drugoga jezika, ali i očuvanje vlastitoga identiteta. Međutim, oni nailaze na velike probleme u komunikaciji s većinskim stanovništvom. Većina ne govori dobro hrvatski jezik što dovodi do problema u govoru i pisanju.

Temeljni cilj školovanja romske djece je osiguranje jednakih šansi, nediskriminacija, desegregacija, suzbijanje društvene marginaliziranosti te poticanje društvene integracije uz poštivanje prava manjina i prava na jednakost (Nacionalni program za Rome, 2003., 31). Romska djeca nedovoljno poznaju hrvatski jezik i često dolaze iz materijalno lošije sredine. Velik broj romske djece u Hrvatskoj nije uključen u rani i predškolski sustav odgoja i obrazovanja. Posljedica toga je da polaskom u osnovnu školu imaju nedovoljno znanja iz hrvatskoga jezika što dovodi do jezične barijere između učitelja, neromske i romske djece. Nesustavno

znanje hrvatskoga jezika često rezultira neuspjehom i nezadovoljstvom romske djece u školi. Susreću se s drukčijim kulturnim okruženjem i životnim navikama što dovodi do nepovezanosti i nerazumijevanja neromske i romske djece.

Program *Korak po Korak* pokazao je da romska djeca mogu uspjeti uz pomoć roditelja, podršku odgojno-obrazovnoga okruženja i što veću uključenost. Kako bi se postigli što bolji rezultati u školovanju romske djece, potrebno je poboljšati životni standard Roma, što ranije i što više njih uključivati u predškolske programe kako bi se razvile njihove sposobnosti, higijenske i radne navike te bolja socijalizacija i integracija u odgojno-obrazovne ustanove (Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, NN 51/00, 56/00, Puškar, 2006.). Vrlo je važno motivirati roditelje i njihovu djecu za što ranije uključivanje u rani i predškolski odgoj i obrazovanje (mlađe od 3. godine) i omogućiti njihovu dostupnost. Potrebno je financijska sredstva s lokalne razine prebaciti na državnu razinu kako bi se u financiranju postigla regionalna ujednačenost prema svim Romima. Potrebno je prilagoditi kurikulum, uključiti romske pomagače, omogućiti dodatnu izobrazbu odgojitelja za rad s romskom djecom, omogućiti romskoj djeci produženi boravak, pružiti im mogućnost školovanja na romskom jeziku, osigurati im materijalne uvjete za polazak u osnovnu školu, uključiti ih u dopunsku nastavu, omogućiti im posebnu pomoć pri svladavanju pojedinog predmeta i uključiti ih u pohađanje dodatnih oblika odgoja i obrazovanja. U svrhu promjena odgoja i obrazovanja Roma, iskazana je potreba istraživanja ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja romske djece. Stoga će važan dio doktorskoga rada biti posvećen istraživanju školovanja i integracije romske djece u Republici Hrvatskoj, odnosno u Međimurju. Uz naglasak na poštivanje obveznosti većega broja djece Roma u školi, stvara se i povoljnije društveno ozračje

čime se smanjuju mogući konflikti (agresivnosti ili odbijanja) između sredine i Roma. Značajan element u koncipiranju obrazovanja Roma je i odnos i priprema za komunikaciju u multikulturalnom okružju, što opet podrazumijeva ostvarivanje suradničkih veza u kojima učenici, roditelji, škola, (lokalna) vlast, znanstvene institucije, nevladine udruge i romska zajednica dosljedno poštuju ljudska (manjinska) prava i demokratske vrijednosti kao temelj za interkulturalni pristup u školi.

Doktorski rad sadrži teorijski i empirijski dio. Teorijsko istraživanje obuhvaća dva dijela. U prvom dijelu je prikazana suvremena slika djeteta rane predškolske dobi, obilježja kompenzatorskih programa, predškole i ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja. Analiziran je program *Korak po Korak* za djecu od 3 do 6 godina. U drugom dijelu teorijskoga prikaza navedeno je podrijetlo Roma, obilježja romskih naselja u Međimurju, programi praćenja i školovanje Roma. U području školovanja Roma istražena je uključenost romske djece u predškolske programe i osnovnu školu na razini Međimurske županije, obilježja ljetne škole za romsku djecu i produženi boravak za romsku djecu. Prikazana su i dosadašnja istraživanja vezana za romsku djecu/učenike na razini ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja. Empirijski dio obuhvatio je realizaciju istraživanja, analizu dobivenih rezultata, raspravu, zaključak, literaturu te priloge.

Istraživanje je provedeno u osnovnim školama Međimurske županije gdje ima učenika Roma. S obzirom da se broj upisane romske djece mijenja, uzorak istraživanja obuhvatio je svu dostupnu romsku djecu predškolske i školske dobi koja su 2013. – 2014. školske godine bila upisana u prvi razred. Istraživanje je obuhvatilo: upitnik procjene zrelosti za školu, intervju s roditeljima (obrazovanje, broj članova u kućanstvu i uključenosti djeteta u predškolski program) i pojedinačnu skalu procjene od strane učitelja/pedagoga za učenike prvoga razreda

(primjenjena u programu *Korak po Korak*). Skala procjene sastoji se od četiri dijela. Prvi se dio odnosi na društveni i emocionalni razvoj djeteta (svijest o vlastitom identitetu i samopoštovanje, samokontrola i interakcije, društveno ponašanje, jezik, vještine pismenosti i pripreme za čitanje, vještine pismenosti i jezik koji prethodi pisanju). Drugi se dio odnosi na spoznajni razvoj djeteta (motivacija i rješavanje problema, logičko i matematičko mišljenje, znanje i podatci). Treći se dio odnosi na kreativnost djece (smisao za kreativnost, kreativne sposobnosti). Četvrti se dio odnosi na tjelesni odgoj (osnovna motorika, složena motorika, zdravlje i sigurnost). Upitnik za procjenu zrelosti za školu sastoji se od sljedećih dijelova: opći podatci koje dijete zna o sebi, procjena snalaženja u vremenu i komunikaciji, opažanje predmeta i vizualno pamćenje, sposobnost uopćavanja i logičkoga zaključivanja, govorno-jezični razvoj, matematičko predznanje, imenovanje boja, uočavanje sličnosti i razlike, grafomotorni razvoj i prostorna orijentacija. Slijedila je kvantitativna i kvalitativna obrada dobivenih podataka.

1. Plan istraživanja:

1.4. – 10. 9. 2013.

Provedeno je istraživanje procjene zrelosti djece za školu u suradnji s pedagozima. Obuhvaćena su djeca predškolske dobi, odnosno djeca koja su polazila prvi razred 2013./2014. školske godine i intervju s roditeljima.

1.3. – 15. 6. 2014.

Provedena je skala procjene učenika prvih razreda (učitelji i pedagozi).

20.6. – 10. 9. 2014.

Prikupljeni su podatci iz pedagoške dokumentacije za svakoga učenika (školski uspjeh i izostanci).

Očekuje se da će dobiveni rezultati istraživanja biti znanstveni doprinos i dati nove spoznaje o ulozi programa predškolskoga odgoja na nastavak školovanja i integraciju romske djece. Podatci će poslužiti i za bolje razumijevanje romske djece u okviru provedbe interkulturalnoga odgoja i obrazovanja i odgoja za različitost. Može se pretpostaviti da će dobiveni rezultati biti poticaj za što ranije (od treće godine) uključivanje romske djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje.

Položaj Roma u Hrvatskoj mora se bitno promijeniti uz uvažavanje tradicije, običaja i kulture, ali i poboljšanje uvjeta života. Jedna od važnih odrednica je potreba uključivanja djece Roma u institucionalni rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Romi se jedino na taj način mogu integrirati u hrvatsko društvo. Istraživanje je pokazalo primjer dobre prakse u Međimurskoj županiji sa sve značajnijim i ranijim uključivanjem romske djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje prema jednakim mogućnostima za školovanje i integraciju romske djece.

II TEORIJSKI DIO

1. Globalizacijski trendovi

U današnje vrijeme sve češće se susrećemo s pojmom globalizacije. Današnja su društva etnički raznovrsnija i multikulturalnija (Sablić, 2009.), nego što su bila prije. Ona su međusobno povezanija i međuovisna, što je posljedica globalizacije (Mesić, 2006.). Suvremeni razvoj vidljiv je u napretku komunikacijske, informacijske i informatičke tehnologije, dolazi do međusobnoga susretanja različitih kultura što dovodi do multikulturalnosti i interkulturalnosti. Prema Mulleru (2007.), kulturna globalizacija predstavlja susret različitih svjetskih kultura i običaja. Utjecaj nove kulture jedni smatraju pozitivnim učinkom, u smislu napretka i obogaćivanje kulture, dok drugi govore o negativnom učinku zbog utjecaja na vrijednosti i pravila u već postojećoj kulturi. Susreti različitih kultura u današnje vrijeme događaju se svakodnevno. Proces globalizacije se odražava i u području odgoja i obrazovanja. Ideja interkulturalizma javlja se kao moguće rješenje za kvalitetan suživot u multikulturalnim zajednicama, dok interkulturalni odgoj i obrazovanje postaje nezaobilazan činitelj u procesu međusobnoga upoznavanja i razumijevanja različitih kultura (Bedeković, 2011.).

Upravo ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje postaju sjecište različitih kultura i jezika te postaju izazovi budućnosti. Ulogu u tome ima ustroj ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (interkulturalni predškolski kurikulum, interkulturalne kompetencije odgojitelja). U smislu lakše integracije romske djece s većinskom djecom, potrebno je uvoditi interkulturalne elemente u rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Cilj je smanjivanje diskriminacije prema manjinskom narodu. Elementi interkulturalnoga odgoja i obrazovanja

poboljšavaju odnose i suživot među različitim entičkim, nacionalnim, jezičnim, vjerskim i kulturnim skupinama. To dovodi do međusobnoga uvažavanja i razumijevanja. Interkulturalni odgoj i obrazovanje u ustanovi za rani i predškolski odgoj i obrazovanje postaje značajno područje usmjerenih na rješavanje odgojne i obrazovne nejednakosti u svijetu kao dio globalizacijskoga trenda.

2. Suvremena slika o djetetu rane predškolske dobi

2.1 *Nove paradigme ranoga odgoja i obrazovanja*

Suvremeni utjecaji globalizacije, modernizacije i multikulturalnosti na život općenito, a samim time i na odrastanje djeteta, dovodi do određenih promjena i povećane dinamike u (su)životu djece. Dolazi do promijenjenih uvjeta života djeteta, a samim time stvara se suvremena slika o djetetu ranoga odgoja i nova konstrukcija pojma djeteta. Sliku djeteta konstruiraju odrasli, a konstruktivizam omogućuje pojedincu da se ostvari socijalnim i kulturnim okruženjem (Bašić, 2011.). Dijete postaje aktivan subjekt u razvoju, a značajnost za djetetov razvoj ima kontekst odrastanja. Ideja nove slike o djetetu pronalazi polazišta iz 1970-ih godina, a postmoderna uključuje empirijska istraživanja i suvremene tendencije razvoja djeteta. Suvremene tendencije uključuju pretpostavku da se svako dijete individualno razvija i to se uzima u obzir pri odgoju i obrazovanju. Obrazovanje romske djece je bitna stavka modernizacije društva koje nudi jednakost, a opet različitost.

Akulturacija i asimilacija¹ nisu rješenja jer ne nude očuvanje romskoga identiteta, njihove kulture i tradicije.

Integracija romske djece uvažava njihovu tradiciju i kulturu u modernoj zajednici. Važna činjenica koja otežava integraciju romske djece je okruženje u kojemu žive. Loši stambeni uvjeti (često u jednoj prostoriji), nepismenost roditelja i siromaštvo, otežavaju djeci razvoj radnih navika i školskih obveza. Isto tako, siromaštvo ima za posljedicu pothranjenost, zastoj u razvoju, nižu stopu upisa u osnovnu školu i otežan pristup instituciji za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Posljedica toga je osiromašeno okruženje bez poticaja u kojemu romsko dijete raste i boravi. Djeca su uskraćena za slikovnice, dječje knjige, bojanke i didaktičke igračke. Često nisu u mogućnosti igrati se sa svojim vršnjacima jer su primorani prosjačiti. Posljedica toga može biti neprihvatljivo ponašanje. Stoga je potrebno što ranije romsku djecu uključiti u rani i predškolski odgoj, senzibilizirati roditelje o štetnosti prosjačenja i provoditi programe odgovornoga roditeljstva. Nove paradigme ranoga odgoja i obrazovanja uključuju interese romske djece, njihove uvjete življenja i razinu razvoja uzimajući u obzir okruženje u kojemu rastu i borave. Romska djeca se po prvi puta susreću s različitim materijalima, stječu novo iskustvo u instituciji za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Dijete počinje stvarati unutarnju sliku o sebi, drugima, multikulturalnoj okolini oko sebe i utječe na njegov cjelokupni razvoj. Povezuje se s okruženjem oko sebe sociokulturnim procesima, sukonstrukcijom (Bašić, 2011.). Dijete stvara i mijenja vlastitu sliku o

¹¹ Asimilacija opisuje proces kulturne adaptacije etničke manjine od strane dominantne kulture ili prevlast pojedinih dijelova stanovništva. Pri asimilaciji manjinska kulturna skupina postaje slična (asimilirana) dominantnoj kulturnoj skupini. Akulturacija opisuje asimilacijski proces u kojim se mogu nalaziti doseljenici koji primaju kulturu zemlje u čijim okruženju se nalaze.

sebi vlastitim iskustvom i vlastitim upoznavanjem svijeta. Ulogu u tome ima kultura odrastanja i okruženje romskoga djeteta, odnos djece i roditelja, vršnjaka. Stoga treba uključiti romsku djecu u rani i predškolski odgoj i obrazovanje kao bi imali zanimljivo, poticajno i iskustveno okruženje. Nove paradigme ranoga odgoja daju suvremeniju sliku o djetetu kao aktivnom članu odgojno-obrazovnoga procesa. Polazišta za nove paradigme su uvažavanje djetetove osobnosti od rođenja i njegovo djetinjstvo gdje ono postaje socijalni subjekt. Uvjeti okruženja u kojemu dijete odrasta uključuju fleksibilnost, prilagodbu djetetovim mogućnostima i potrebama. Nove paradigme pružaju odraslima, roditeljima i odgojiteljima novu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu kako bi se stvorili uvjeti za cjeloviti razvoj djeteta u multikulturalnom okruženju bez predrasuda i diskriminacije gdje se daje pozitivna slika romske kulture i tradicije.

Suvremeno shvaćanje djeteta povezano je s demografskim, socijalnim, društvenim i ekonomskim prilikama u društvu. Te prilike se odražavaju na cjelokupni djetetov razvoj, njegovo djetinjstvo i na odgoj i obrazovanje u institucionalnom kontekstu. U tim uvjetima življenja, suvremena obitelj dobiva novu kompleksnu ulogu. Kompleksna uloga suvremene obitelji nameće nove uvjete življenja kao što su neimaština, nezaposlenost i glad, što dovodi do ekonomskih i socijalnih problema i dovodi najčešće do negativnih emocija u obitelji i negativnoga utjecaja na dijete. Važan je utjecaj roditelja na djecu zbog intenzivnoga rasta i razvoja djeteta, načina reagiranja i učenja, emocionalnih veza i odnosa (Jurčević-Lonzančić, 2011.). Kod romske djece najčešće nije prisutna adekvatna pažnja, podrška i otvorenost roditelja. U romskoj obitelji cijene se tradicionalne patrijarhalne vrijednosti. Najviše odluka u obitelji donosi muškarac, a u kući žena. Imaju poseban odnos prema djeci. Obitelji su proširene, odnos prema djeci je zaštitnički. Odnos

obitelji može se gledati u kontekstu okruženja u kojemu žive i teškoćama s kojima se susreću (skućeni prostor, nemaju stalno zaposlenje, neredoviti prihodi). Roditelji nisu u mogućnosti djeci pružiti pomoć pri izvršavanju obveza kod kuće jer su nepismeni, a nemaju ni adekvatne uvjete za ispunjavanje obveza. Uvažavajući specifičnosti romske obitelji, može se vidjeti s kojim problemima se susreću romska djeca. Bitno je roditelje ohrabrivati za važnost školovanja romske djece, razvijati pozitivan stav za što pružaju jednu otvorenost nove paradigme odgoja i obrazovanja. Na taj način se postižu promjene i u široj društvenoj zajednici. Nove paradigme uključuju institucionalnu otvorenost, poštovanje prava djeteta, toleranciju, suradnju, upoznavanje s drugim kulturama, uklanjanje predrasuda i stereotipa i socijalnu uključenost. Samo dobra i otvorena komunikacija roditelja Roma i djeteta, roditelja i ustanove za rani odgoj i obrazovanje pozitivno utječe na daljnji razvoj romskoga djeteta (tematski roditeljski sastanci, opismenjavanje roditelja, nastavak školovanja). Zajedničkom suradnjom roditelji i odgojitelji pomažu djetetu u stjecanju znanja i vještina kako se nositi s osjećajima i snalaziti u novim situacijama. Roditelji i odgojitelji imaju važnu ulogu u pripremi i prilagodbi djeteta interkulturalnom i multikulturalnom okruženju i društvu. U tom kontekstu, suvremena slika predstavlja djecu s razvijenim socijalnim kompetencijama i potpuno integriranu u okruženje. Uključuje osjećaj i razumijevanje druge djece i njihove potrebe, bez predrasuda i stereotipa. Stvara se osjećaj empatije što utječe na razvoj vlastitoga identiteta. Suvremeni pristup naglašava novu ulogu obitelji i povezanost s ustanovom ranoga odgoja i obrazovanja uz razumijevanje i istraživanje konteksta kulture djeteta.

2.2 *Opći pristup predškolskom odgoju i obrazovanju*

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje je službeni dokument u Republici Hrvatskoj koji sadrži cjelokupni kurikulumski pristup u ustanovama ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja. Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje proizlazi iz postojećih dokumenata propisanih od MZOS-a, znanstvene podloge brojnih domaćih i stranih stručnjaka iz teorije i prakse u odgojno-obrazovnom procesu. Sadrži vrijednosti, načela, ciljeve, kurikulum vrtića i predškole.

Izvorno značenje riječi curriculum (lat.) znači tijek, slijed nekog unaprijed isplaniranoga događaja (Previšić, 2007.). Često se kurikulum različito definira i to na način: nastavni plan i program; proces učenja i obrazovanja; cilj, zadatci učenja, metode rada; ciljevi, sadržaji i metode poučavanja, interakcija učenika/djeteta s učiteljem/odgojiteljem i sadržajem učenja; evaluacija nastave i dr. Previšić podrazumijeva kurikulum kao (2007., 20): znanstveno zasnivanje cilja, zadataka, sadržaja, plana i programa, organizaciju i tehnologiju provođenja te različite oblike evaluacije učinka. Shvaćanje pojma kurikuluma nije završeno i ono se iznova nadopunjuje i gradi uzimajući u obzir kontekst odgojne prakse u samoj ustanovi. Posebice to vrijedi za romsku populaciju koja je ranjiva skupina i marginalizirana. Naglasak je na ciljevima, zadacima, sadržajima i rezultatima koje treba evaluirati kroz različite metode, medije, učenja, komunikacije, ozračja (Vican i suradnici, 2007.). U ostvarenju kurikuluma trebamo uzeti u obzir osnovna četiri pitanja (Tyler, 1949.): Koje zadatke želimo ostvariti? Koja će obrazovna iskustva omogućiti ostvarivanje tih zadataka? Kako ta iskustva efikasno organizirati? Kako možemo utvrditi da su ti zadatci ostvareni? Postoji i tzv. skriveni kurikulum koji se uzima kao nepisano

pravilo. Obično se ne preispituje. Susrećemo ga kod odgojitelja, učitelja i drugoga osoblja. Može biti pozitivan i negativan. Kašnjenje odgojitelja u vrtić, hijerarhija između odgojitelja i djeteta, spol djeteta, jezik, kultura, etnička manjina, socioekomske prilike, siromaštvo i nizak stupanj obrazovanja roditelja, mogu biti neki od skrivenih kurikuluma.

Načela su jedna od bitnih sastavnica Nacionalnog kurikuluma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Opisuju sudionike u odgojno-obrazovnom procesu, njihov odnos i kurikulum. Postojeći dokumenti pridonose smanjenju ranoga napuštanja ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, a time i smanjenje siromaštva kod romske djece. Stoga je važno da su romska djeca uključena u rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Kurikulum omogućuje fleksibilnost djece i odraslih, stvara se otvorenost, uvažavaju se sugestije i slobodno se izražava svoje mišljenje. Na taj se način stvara uspješna i zadovoljna zajednica. Isto tako, načelo fleksibilnosti omogućuje romskoj djeci da napreduju svojim tempom i redoslijedom, poštujući njihova prava i različitost.

Roditeljima je omogućen interdisciplinarni pristup, dobivaju novu ulogu u odgojno-obrazovnoj ustanovi, postaju njihovi partneri. Dakle, postaju ravnopravni članovi odgojno-obrazovne ustanove i pridonose kvaliteti odgojno-obrazovnoga procesa. Roditelji Romi mogu otvoreno komunicirati s ustanovom za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, aktivno sudjelovati u radionicama, projektima u sklopu multikulturne i multijezične ustanove. Takva ustanova nudi podršku roditeljima uvažavajući okolnosti življenja i specifične potrebe romske djece. Fleksibilnost omogućuje tematsku otvorenost radionica prilagođenu roditeljima Romima (potpora u čitanju i pisanju, učenje jezika većinskoga naroda, podrška i ohrabrivanje o važnosti školovanja, njegovanje vlastite kulture). U nekim državama omogućeno je majkama Romkinjama da budu asistentice u ustanovi za rani i predškolski odgoj i

obrazovanje (Srbija) gdje se na taj način stvara kvalitetniji partnerski odnos roditelja (asistenta) i ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i slika o okruženju u kojemu žive romska djeca (loši materijalni uvjeti, siromaštvo). Stvara se kvalitetna interakcija i integracija roditelj – ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Partnerski odnos uključuje planiranje, sudjelovanje i evaluaciju roditelja u odgojno-obrazovnom procesu. Na taj način roditelji imaju priliku vidjeti svoju djecu u drukčijem kontekstu, surađuju s ustanovom za rani i predškolski odgoj i obrazovanje na fleksibilan način, što pomaže da romska djeca postižu bolju interakciju s drugom djecom u interkulturalnom okruženju, poštuju pravila, lakša i brža se prilagođavaju novim situacijama i imaju osjećaj pripadnosti skupini. Načelo fleksibilnosti omogućuje socijalnu integraciju romske zajednice uvažavajući i zadržavajući vlastiti kulturni identitet.

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje ističe važnost načela osiguravanja kontinuiteta u odgoju i obrazovanju kvalitetnom suradnjom s različitim razinama sustava. Obuhvaća kvalitetnu suradnju roditelja Roma i lokalne zajednice, nevladine udruge i centra za Rome. Postoji zajednička suradnja i djelovanje ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i škole, vodeći računa o potrebama i sposobnostima djeteta kako bi se postigao kontinuitet u odgoju i obrazovanju i kako bi se prikupili relevantni podatci. Kontinuitet školovanja romske djece omogućuje njihovu cjelokupnu integraciju u širu društvenu zajednicu. Stoga je bitno nastaviti i poticati što dulje obrazovanje romske djece, ali svakako i prikupiti podatke stalnim istraživanjima i evaluacijom kontinuiteta romske djece u sustavu ranoga predškolskog i školskoga odgoja i obrazovanja kako bi se dobio uvid u samu problematiku, a time i unaprijedila odgojno-obrazovna praksa. Jedan od najvećih problema održavanja kontinuiranoga odgoja i

obrazovanja romske djece je u samoj romskoj zajednici. Romska zajednica je tradicionalna, podjela kućanskih poslova je namijenjena ženama, rano se udaju i rađaju djecu. To otežava pristup kontinuiranom obrazovanju i uspješnom završetku školovanja. Stoga, ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, a kasnije i škola, ima mogućnost da kod roditelja razvija svijest o važnosti odgoja i obrazovanja, motivira ih za što veću i dužu uključenost romske djece u ustanove za rani, predškolski i školski odgoj i obrazovanje (programi, projekti, radionice), a samim time utječe i na širu romsku zajednicu. Pri tome se mijenja primarna uloga majki u obitelji (čuvanje djece), djeca su dulje u ustanovi za rani i predškolski odgoj i obrazovanje ili školi, a pruža se i mogućnost zaposlenja majke. Također, postiže se bolja suradnja ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i roditelja, a samim time i romske zajednice.

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje pridonosi boljem i kvalitetnijem radu s romskom djecom, omogućuje fleksibilnost i kontinuitet, pokazuje osjetljivost na multikulturalizam, identitet etničkih manjina, uvažava različitost i razvija toleranciju kod djece. Uvažavaju se potrebe romske djece, roditelji Romi bolje razumiju instituciju za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i očekivanja institucije od njih. Međusobna suradnja i razumijevanje pridonosi većoj uključenosti romske djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje (i manjem izostanku), boljim rezultatima i ispunjenju obveza.

2.3. Predškolski kurikulum

Tri su važna čimbenika bitna za rani i predškolski kurikulum: veća suradnja roditelja i lokalne zajednice, samorekonstrukcija ustanove za rani odgoj i obrazovanje na osnovi unutarnjega planiranja i evaluacije te organizacija konteksta ustanove (Miljak, 2007., 205). Kako bi se

unaprijedio odgojno obrazovni rad potrebno je uzeti u obzir kontekst ustanove i u njemu sagledati romsku djecu, njihove roditelje, odgojitelje, kulturu ustanove i lokalne zajednice. Zbog socioekonomske specifičnosti romske populacije, ne može se očekivati ostvarenje svih čimbenika bitnih za kurikulum te možemo očekivati oslanjanje romske populacije na većinsku zajednicu.

Miljak (1991.) dijeli kurikulum na klasični model kurikuluma i humanistički model kurikuluma. Klasični model kurikuluma ima jasno definirane ciljeve, zadatke i sadržaje koje u praksi treba realizirati. Odgojitelji su tehničari, operativci koji ga trebaju implementirati u svakodnevnu praksu (Miljak, 1991., 69). Ovaj model kurikuluma je teško prihvatljiv za romsku populaciju jer je ona heterogena skupina. Neka romska djeca kod kuće govore samo romski jezik, dok manji dio govori romski jezik i jezik većinskoga naroda. Neki imaju bolje uvjete življenja i bolje su naučili jezik većinskoga naroda u obitelji. Potreban je individualan pristup romskoj djeci zbog veće varijacije. Ovaj model kurikuluma ne pruža individualan pristup, fleksibilnost i jednake šanse za romsku djecu. Humanistički model kurikuluma predstavlja odgojitelje koji sudjeluju u istraživanju projekta i prati interese djece. Taj kurikulum sadrži samo bitne ideje (hipoteza i primjena u praksi). Naglašava se potreba individualnoga pristupa djetetu. Izbor aktivnosti je važan za izgrađivanje kurikuluma i teorije. Ovaj model kurikuluma je puno prihvatljiviji za romsku populaciju, može se pratiti i usmjeravati interes djeteta, ali i pružiti podrška za bolji napredak. Tri su osnovna tipa programa: maturacijsko-socijalizacijski, kognitivno-akademski i kognitivno-razvojni. Maturacijsko-socijalizacijski program zasniva se na tradicionalnim programima, dijete je u prvom planu, prevladava afirmacija socijalnoga razvoja. Kognitivno-akademski programi su slični osnovnoškolskim programima. Sastoji se od više odgojnih sadržaja

(likovni, glazbeni, tjelesni). Kognitivno-razvojni programi su suvremeni, prati se priroda djeteta prema interesu. Okolina je poticajna, odgojitelji su motivirajući, indirektno pomažu djeci. Djeca imaju priliku obogatiti znanje preko tematskih cjelina ili projekta i to individualno, u skupinama, u paru ili zajednički. Vrijeme se određuje prema potrebnoj realizaciji za pojedini sadržaj. Nema unaprijed utvrđeni raspored, prelazi se s jedne aktivnosti u drugu (igra, zabava, učenje). Sadržaj nije toliko bitan kao dijete. U humanističkom kurikulumu ima puno interakcija djece s odraslima koje djeci daju do znanja da je odraslima stalo do njih, da ih vole, razumiju, poštuju te da je vrtić mjesto ugođe, zadovoljstva, pripadanja i kvalitetnih odnosa (Slunjski, 2011., 48), što je bitno za što bolju integraciju romske djece. Kod romske djece postoje razlike u osnovnim vještinama, navikama, obrascima ponašanja prilikom dolaska u ustanovu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, potrebno je djelovati na roditelje kako bi se stvorilo poželjno okruženje. Najbolji kurikulum za romsku djecu je fluidni kurikulum koji je sadržajno prilagođen spoznajnom stupnju razvoja djeteta i koji potiče socijalnu interakciju romske i neromske djece. Miljak navodi transmisijski kurikulum. Program je unaprijed određen, odgojitelj prenosi direktno znanje određenim metodama. Predodređeni model kurikulumu nije pogodan za romsku skupinu zbog potrebe individualnoga pristupa bez kojega dolazi do frustracije, nepostizanja ciljeva kurikulumu, otežanog razumijevanja sadržaja i zaostajanja u razvoju. Transakcijsko-transformacijski kurikulum je kurikulum gdje je veća aktivnost djeteta da dođe do znanja te interakcija djeteta i odgojitelja. Humanistički usmjereni kurikulum ističe važnost individualizacije odgojno-obrazovnoga procesa, gdje je najveća usmjerenost na dijete (individualnost, različitost). Razvojno primjereni kurikulum polazi od individualnih različitosti djece i razvojne kronološke dobi. Taj kurikulum objedinjuje dječji razvoj i učenje, temelji se na odgojiteljevoj procjeni pojedinoga djetetovog razvojnog

napretka u skladu sa svojim interesima i mogućnostima. U planiranju programa je naglašena međusobna interakcija odgojitelja, djeteta i okoline, kako bi se omogućilo učenje istraživanjem. Ovaj program omogućuje jačanje samopouzdanja romske djece, uvažava individualnost i različitost, uvažava socijalne i ekonomske uvjete djece.

Osvremenjeni kurikulum je utemeljen na postojećim dokumentima uzimajući u obzir europski kontekst shvaćanja djeteta. Pristup se odvija postepeno i sustavno u zajedničkoj suradnji svih sudionika odgojno-obrazovnog rada. Rani odgoj i obrazovanje je namijenjen djeci od 6. mjeseca djetetova života do polaska u osnovnu školu, dijeli se na vrtić i predškolu. Tako možemo govoriti o kurikulumu vrtića i kurikulumu predškole. Obuhvaća sve značajke važne za cjelokupni razvoj djeteta. Pri provedbi kurikuluma vrtića potrebno je uzeti u obzir kontekst i kulturu okruženja. Ostvarenje kurikuluma je bazirano na suvremenom shvaćanju djeteta prilagođavajući se njegovim potrebama, interesima i sposobnostima. Povezanost istraživača i praktičara nužan je preduvjet za formiranje učinkovitoga predškolskog kurikuluma (Slunjski, 2011.). Oprečna su mišljenja o pristupu odgoju i obrazovanju djeteta. Je li potrebno više pažnje posvetiti odnosu subjektivnih i objektivnih elemenata; kvaliteti dinamike razvoja djeteta ili smanjenju rigidnosti predškolskoga kurikuluma. Postizanje maksimalnoga potencijala djeteta važna je zadaća kurikuluma (ispravljanje nejednakosti romske i neromske djece i ostvarenje ideala pravednoga društva). Planiranje kurikuluma treba prilagoditi djetetu tako da dolazi do izražaja njegov potencijal kako bi dijete kritički razmišljalo i samoaktualiziralo se. Moderni ustroj vrtića temelji se na toleranciji, demokraciji, slobodi, samostalnosti, razvoju socijalnih kompetencija, uvažavanju tuđih mišljenja i prihvaćanju različitosti, uvažavajući individualne potrebe djece. Poticanjem na zajedničko učenje i međusobno razumijevanje,

dijete postaje samopouzdan i odgovoran građanin. U planiranju kurikuluma važnu ulogu imaju sudionici odgojno-obrazovnoga procesa i njihova međusobna komunikacija u multikulturalnoj zajednici.

Suvremeni kurikulum ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja podrazumijeva zajedničko učenje, istraživanje postojećega i unapređenje odgojno-obrazovne prakse i svih njezinih sudionika. Suvremena tendencija je istraživačka kultura u kontekstu ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje u funkciji promjene paradigme kulture konteksta i promjene istraživačke paradigme. U romskoj populaciji, najpovoljniji su prilagodljivi modeli usmjereni na dijete, koji osnažuju integraciju u multikulturalnom kontekstu ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Poželjni učinci provedenoga modela predškolskoga kurikuluma uključuju svladavanje znanja, vještina, sposobnosti, poticanje socijalne integracije (smanjenje nejednakosti romske i neromske populacije) i uspješnu, dugotrajnu integraciju u širu društvenu zajednicu. U konačnici, uspješna i trajna integracija u društvo smanjuje enklavizaciju i omogućava Romima ravnopravniji društveni položaj i povoljniju društvenu ulogu.

2.4. Kompenzatorski programi

Kompenzatorski programi javljaju se u SAD-u za vrijeme predsjednika Lyndona B. Johnsona 1960-ih godina pod nazivom „Borba protiv siromaštva.“ Lyndona B. Johnson se zalagao za jednake mogućnosti obrazovanja za svu djecu. Smatrao je da se siromašnoj djeci treba pružiti veća kvaliteta obrazovanja. Želio je da siromašna djeca postignu iste obrazovne rezultate kao i druga djeca. I kada budu odrasla, izbjeći će začarani krug siromaštva.

Djeca koja žive u lošijim socioekonomskim prilikama kasnije se razvijaju ili zaostaju u razvoju za razliku od druge djece. Imaju teškoće u ponašanju, često ponavljaju razred ili su izbačeni iz sustava odgoja i obrazovanja. Utjecaj siromaštva u ranoj i predškolskoj dobi je štetnije nego kasnije. Svako peto dijete u SAD-u živi na rubu egzistencije. Godine 2012. SAD broji 16,1 milijun siromašne djece. Veća vjerojatnost siromašne žene je da će zatrudnjeti u mlađoj dobi. S obzirom na manja sredstva najvjerojatnije napušta sustav školovanja. Problemi nastaju u nedostatku hrane, odjeće, stanovanja. Većina siromašne djece ima barem jednoga roditelja koji je zaposlen. Djeca su ograničena u kognitivnom smislu razvoja (igračke, kutije, PC) i zdravstvenom smislu (Borman i Reimers, 2011.). Postojale su velike socijalne razlike bogatih i siromašnih, što se očitovalo u nejednakosti obrazovanja. Niskim prihodom roditelja, djeca su bila isključena iz sustava ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja te srednjoškolskoga i visokoškolskoga obrazovanja. Istraživanja su pokazala da siromašna djeca postižu manje bodova u standardiziranim testovima inteligencije, verbalnim sposobnostima i postignućima. Da bi se smanjio jaz bogatih i siromašnih u obrazovanju, osnovani su kompenzatorski programi (Smart, Milwaukee projekt, Early Excellence).

Kompenzatorski programi su počeli u SAD-u (Head Start) i Ujedinjenom Kraljevstvu (Sure Start). Pružaju obrazovne programe za djecu koja žive u siromaštvu. U Latinskoj Americi ti su programi obuhvaćali siromašnu i marginaliziranu skupinu. Sami početci tih programa pokazali su se lošima u provedbi i radu. Odgojitelji nisu imali iskustva u radu s kompenzatorskim programima. Zakoni su bili blagi i nisu donosili reforme. Kada su poboljšani zakoni i obrazovna politika, postignuti su željeni učinci. U funkciji poboljšanja kompenzatorskih programa, država provodi pravednije financiranje ustanova za rani,

predškolski i školski odgoj i obrazovanje, omogućuje više škola i više odgojitelja, nudi programe za proširenje ranoga i preškolskoga odgoja i obrazovanja u rurarnim područjima, povećava nastavna sredstva i pomagala (udžbenike). U Čileu su motivirali odgojitelje i učitelje povećanjem plaće ukoliko rade u marginaliziranom području. Pokrenuti su programi za ugroženu djecu (ljetni kamp, zdravstveni program).

Head Start program je počeo 1965. godine kao dio borbe predsjednika protiv siromaštva. Služilo je djeci u dobi od rođenja do dvije godine starosti. Služi siromašnoj djeci, djeci nacionalnih manjina i oko 10 % djece s invaliditetom. Nudi više programa: centar-based, home-based ili full-based (Carneiro i Ginja, 2012.). Program zadovoljava potrebe djece i obitelji s obzirom na dob djeteta, stupanj razvoja djeteta, zdravlje i obiteljsku situaciju. Cilj programa je zadovoljiti emocionalne, socijalne, zdravstvene, prehrambene i psihološke potrebe djece. Cilj programa je omogućiti fleksibilnost i razvijanje socijalnih vještina djeteta u ranoj i predškolskoj dobi. Dijete se potiče na razvoj samopouzdanja, radoznalost, razvijaju se verbalne vještine, stvara se pozitivna klima, jača se obiteljska suradnja, odgovorno ponašanje djeteta i roditelja prema društvu, osnažuje se zajednica (Borman, 2014.). Roditelji aktivno sudjeluju u programima. Centar-based program se provodi četiri do pet dana u tjednu i to 3,5 – 6 sati na dan. Home-based program uključuje kućnu posjetu jednom tjedno i to najmanje 1,5 sati po dolasku uz prisustvo roditelja, savjetuju kako roditelj može pomoći djetetu u učenju i razvoju socijalizacije. Full-based program je cjelodnevni i traje najmanje 8 sati dnevno. Head Start odgojitelji i učitelji imaju diplomu.

Provedeno je longitudinalno istraživanje dugoročnih učinka predškolskih kompenzatorskih programa na zdravlje i ponašanje djece. Odnosilo se na Head Start program. Uspoređivana su djeca koja su 1988. godine bila uključena u program i kad su imali 12 godina, pa kad su

imala 20 godina. Ispitivanje se odnosilo na uzimanje droga, alkohola, duhana, kriminalne radnje, uništavanje školske imovine, tjelesne težine, zdravstvene probleme. Istraživanje je pokazalo da Head Start ima kratkoročne učinke na društveni i emocionalni razvoj djece i da oni nestaju krajem 1. razreda osnovne škole. Djeca uključena u Head Start program imaju 24 % manju vjerojatnost da pate od kroničnih bolesti, 29 % njih je manje pretilo, manje su depresivni od djece koja nisu bila uključena (Carneiro, Ginja, 2012.). Manja je vjerojatnost za kriminalne radnje, uhićenja i zločin. Carneiro i Ginja su 2013. godine proveli dodatnu analizu longitudinalnoga istraživanja dugoročnih učinka predškolskih kompenzacijskih programa na zdravlje i ponašanje djece. Istraživanje se odnosilo na muški dio djece. Pokazalo se da je kod bijelaca manja vjerojatnost za upis u posebne programe. Crnci imaju veću vjerojatnost debljanja od bijelaca.

Provedeno je istraživanje djece Head Start programa. Obuhvatio je uzorak od 1260 djece u dobi od 3 i 4 godine. U prvoj su skupini bila djeca stara 3,5 godine i pohađala su program jednu godinu. U drugoj su skupini bila djeca stara četiri godine i pohađala su program jednu godinu. U trećoj su skupini bila djeca stara tri godine i pohađala su program dvije godine. Djeca koja su bila u trećoj skupini pokazuju najbolje rezultate. Imaju vjerojatnost pada razreda, postižu bolje rezultate u matematici, pismenosti i znanosti (Lee, 2013.).

Ministarstvo socijalne skrbi u SAD-u je provelo istraživanje u dvadeset i tri savezne države. Ispitivali su utjecaj Head Start programa na kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj djeteta te problematično ponašanje i fizičko zdravlje. Obuhvatili su reprezentativan uzorak, sudionici su bili djeca koja su išla u Head Start program i ona koja nisu polazila. Ona koja su polazila Head Start program bila su podijeljena u dvije skupine. U prvoj su skupini bila djeca starosti tri godine i polazila

su program dvije godine. U drugoj su skupini bila djeca od četiri godine starosti i polazila su program jednu godinu. Djeca koja su bila uključena u Head Start program pokazuju pozitivne učinke na kognitivne sposobnosti, vokabular, pismenost i matematičke probleme. Ti učinci se smanjuju na kraju prvoga razreda osnovne škole. Pokazuju manje poboljšanje u socijalnim vještinama. Što se tiče smanjenja problematičnoga ponašanja, pokazuju djeca koja su bila stara četiri godine i bila su uključena jednu godinu u program. Ispitivanje je provedeno u trećem razredu osnovne škole. Najveći napredak u socijalnim vještinama pokazuju djeca koja su bila stara tri godine i polazila su program dvije godine. Na kraju prvoga razreda osnovne škole, djeca koja su bila obuhvaćena programom pokazala su značajan napredak u vokabularu, značajne učinke na zdravlje i zdravstvenu zaštitu. U Čileu rezultati pokazuju kratkoročne pozitivne učinke programa. Djeca su pokazala dobra postignuća iz matematike i španjolskoga jezika u četvrtom razredu, ali ne u osmom razredu osnovne škole. U Kolumbiji, istraživanje je pokazalo da se postižu bolji učinci učenja kod djece ako je odgojitelj obrazovan i ako su bolji materijalni uvjeti.

Kompenzatorski programi pokazuju poboljšanje u odgojno-obrazovnim ishodima djece iz nepovoljnih socioekonomskih uvjeta. Omogućavanje osnovnih uvjeta pomoću programa pomaže u postizanju ciljeva. Smanjuje se nejednakost u obrazovanju. Kompenzatorski programi potiču pozitivnu diskriminaciju kako bi se smanjio jaz djece koja dolaze iz povoljnije socioekonomske situacije i one koja dolaze iz nepovoljnije socioekonomske situacije. Obitelj postaje aktivni sudionik u kreiranju kurikuluma, a dijete postaje subjekt. Povećan je naglasak na profesionalnom razvoju odgojitelja, poboljšanju interakcije djece, roditelja i odgojitelja. Uspjeh kompenzatorskih programa u SAD-u

pokazuje potencijalnu uspješnost takvoga pristupa. Slični pristupi mogli bi se upotrijebiti u našim uvjetima gdje velika većina romske djece dolazi iz nepovoljnih socioekonomskih uvjeta. Uglavnom se radi o vrlo dugotrajnim programima koji zahtijevaju ulaganje značajnih sredstava, kako financijskih tako i predanost lokalne uprave i samouprave, zajednice i odgojitelja.

2.5. Kompenzatorski programi – primjeri iz prakse

U literaturi se najčešće koriste dvije hipoteze o utjecaju kompenzatorskih programa na rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Prva hipoteza je hipoteza o akumuliranim prednostima (bogati postaju još bogatiji) (Cunha i suradnici, 2006.). Hipoteza govori da djeca koja žive u boljim socioekonomskim uvjetima s obrazovanim roditeljima i sama imaju više koristi od ranih i intenzivnijih programa. Druga hipoteza je kompenzatorska hipoteza. Djeca koja dolaze iz lošijih socioekonomskih uvjeta ili okoline imaju više koristi od ranijih predškolskih programa u odnosu na djecu koja već imaju temeljno znanje. Ova hipoteza (Sameroff & Chandler, 1975.) je temelj za provođenje kompenzatorskih programa. Još nije jasno koja hipoteza je potvrđena, dobiveni su različiti rezultati istraživanja ovisno o mjernim instrumentima. Još uvijek se traga za najboljim mjernim instrumentima koji bi mogli omogućiti najbolju procjenu djece za školu. Provedena su brojna istraživanja o učinku kompenzatorskih programa, najviše u SAD-u. Keys i suradnici su 2013. provodili metaanalizu o učinku predškolskih kompenzatorskih programa u jedanaest država SAD-a. Uzorak je obuhvatio 6 250 djece u dobi od tri do pet godina starosti. Utvrđena je slaba povezanost s bržim usvajanjem jezičnih i matematičkih vještina te nadoknadom socijalnih vještina u djece koja su bila slabije razvijena na

istom području. Američki Nacionalni institut za zdravlje i razvoj djeteta proveo je longitudinalno istraživanje koje je obuhvatilo djecu iz širega regionalnog okruženja. Djeca koja su pohađala rani i predškolski odgoj postizala su bolje rezultate na kognitivnom području i u području jezika. Pozitivni učinci istraživanja potvrđeni su i tijekom provedbe sličnoga programa u Švedskoj (Andersson, 1992.)

Provedeno je istraživanje djece u SAD-u (Duncan, 2013.) koja su pohađala kompenzatorski program s obzirom na socioekonomski status djeteta i razlike u čitanju i matematici. Željeli su pokazati da kompenzatorski programi imaju pozitivan učinak na spremnost djece za školu, a samim time i bolju uspješnost na tržištu rada koja potječu iz obitelji s niskim socioekonomskim statusom. Mnogi programi obrazovanja u ranom djetinjstvu poboljšavaju kognitivne sposobnosti djeteta i rani školski uspjeh u kratkom roku. Međutim, njihovi kognitivni učinci uglavnom nestaju u roku od nekoliko godina. Unatoč tome, dugoročna zapažanja poznatih kompenzatorskih programa pokazuju trajne pozitivne učinke na području obrazovanja, boljih prihoda i niže stope kriminaliteta. Kompenzatorski programi podržavaju obitelji s nižim socioekonomskim statusom i pružaju obogaćeno okruženje za rad s djecom. Većina djece upisanih u rani i predškolski odgoj i obrazovanje pohađaju privatne programe. U 2011. godini, prosječne cijene s punim radnim vremenom kretale su se od 3900 \$ u Missisippiju, a nešto više od 14 000 \$ u Distriktu Columbia. S obzirom na visoke cijene ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, stope upisa djece koja žive u obiteljima s primanjima u donjoj polovici raspodjele dohotka nisu u mogućnosti pohađati te privatne programe. Države i vlada su tražile da se poveća sudjelovanje djece s niskim dohotkom u programe obrazovanja u ranom djetinjstvu putem Perry programa, Abecedarnog programa, Head Start programa.

Head Start je najveći kompenzatorski program ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja, usmjeren kako bi se poboljšao društveni i kognitivni razvoj djeteta pružajući široki aspekt obrazovnih, zdravstvenih, prehrambenih i drugih društvenih djelatnosti. Savezne države omogućuju subvencije za čuvanje djece uključujući Centar za brigu obitelji i druge oblike neformalne skrbi, a pokrivaju širok raspon starosti djece (od rođenja do dvanaest godina). Njihov primarni cilj podupire radničke obitelji. Istraživanja su pokazala da su najveći učinak imali programi 1980-ih godina. Što su djeca duže bila uključena u kompenzatorski program, to su postizala bolje rezultate u školi te su imala bolje razvijene kognitivne i jezične sposobnosti. Perry program je pokazao veće učinke na kognitivni razvoj djeteta od Head Start programa. Perry program (Michigan) traje jednu ili dvije godine i uključuje tjedne kućne posjete djeci u dobi od tri i četiri godine. Kurikulum je usmjeren na dob i sposobnosti djece, s naglaskom na aktivnosti učenja djeteta. Odgojitelj potiče djecu da se uključe u igru, aktivnosti koje će promovirati svoje vještine rješavanja problema, kao i njihov intelektualni, društveni i fizički razvoj. Perry program je pokazao veliki utjecaj na kognitivne sposobnosti djeteta pri polasku u školu, ali se utjecaj smanjuje do trećega razreda. Abecedarni program je namijenjen obiteljima s niskim primanjima, uglavnom afroameričke obitelji iz Chapel Hilla i North Caroline. Počevši od 1972. godine, djeca su uključena u program od prve godine života i traje pet godina. Osiguran im je prijevoz, individualizirane obrazovne aktivnosti, program koji je usmjeren na razvoj jezika. Visoka je kvaliteta zdravstvene zaštite i dodatne socijalne usluge. Na kognitivnoj razini djeca koja su pohađala ovaj program s navršenih pet godina bila su na razini nacionalnoga prosjeka, a nakon šesnaest godina isto tako postoje veliki učinci na kognitivne sposobnosti, iako manji nego s pet godina života. Troškovi povezani s petogodišnjim trajanjem Abecedarnoga programa iznosili su

oko 80 000 \$ po djetetu, a procjenjuje se da je program proizveo 160 000 \$ pogodnosti za sudionike i njihove roditelje. Rezultati u Head Startu su pokazali da nakon jedne godine uključenosti djece u program, četverogodišnjaci su napredovali u području jezika i pismenosti. Program je kratkoga učinka, odnosno učinci postignuća nestaju do kraja 1. razreda osnovne škole. Neka istraživanja pokazuju dugoročni učinak ovoga programa, a to je veća vjerojatnost maturiranja s obzirom na braću koja nisu pohađala ovaj ili sličan program. Kompenzatorski programi u ranom djetinjstvu sigurno imaju širok utjecaj na ponašanje djece (Perry program – smanjenje kriminaliteta) i socijalnu kompetenciju. Bostonski kompenzatorski sustav ima razvijen kurikulum naglašavajući pismenost, matematiku i socijalne vještine. Kurikulum je usmjeren na korištenje više metoda i materijala za promicanje dječjega učenja i razne aktivnosti za razmišljanje i rješavanja problema. Kurikulum je pokazao velik utjecaj na vokabular, u matematici i čitanju kod djece. Većina istraživanja ranih i predškolskih kompenzatorskih programa pokazala su bolju spremnosti djece s niskim socioekonomskim statusom za školu uključujući bolje razvijene sposobnosti i vještine.

New Jersey Abbott kompenzatorski program je program širokoga nacionalnog i međunarodnoga interesa koji obuhvaća djecu niskoga socioekonomskog statusa i to 25 % djece savezne države, ali i drugu djecu. Abbott istraživanje prati djecu longitudinalno pet godina, obuhvaća 1038 djece u petnaest okruga koji su pohađali program jednu ili dvije godine ili nisu uopće pohađali. Program traje cijelu godinu i organiziran je do deset sati dnevno, dvjesto četrdeset i pet dana u godini, a pruža mogućnost i ljetnih programa. Može biti do petnaest djece u skupini, odgojitelji su dodatno obrazovani za odgovarajuću dobnu skupinu, u svakoj prostoriji je i odgojitelj pomagač / asistent. Program pokazuje značajne pozitivne utjecaje na jezik, pismenosti, umjetnost i

matematiku i to najviše kod djece koja su boravila dvije godine u Abbott programu. Kod te djece se smanjila stopa ponavljanja razreda u osnovnoj školi, a samim time i smanjenje troškova obrazovanja. Nema značajnije razlike između djece kod inicijalnoga i finalnoga stanja prema dobi, spolu i nacionalnosti (Barnett i dr, 2013.). Djeca s niskim socioekonomskim statusom su postigla bolja kognitivna postignuća za razliku od djece s boljim socioekonomskim prilikama koja su postigla manje uspjeha, iako su tamo provodila više sati kao i druga djeca.

TV emisija „Sesame Street“ (Ulica Sezam) je jedan od ekonomski najprofitabilnijih kompenzatorskih programa koji godišnje po djetetu stoji samo 5 \$ za razliku od Head Start programa. Proučavana je kultura, kulturna razlika, politika, identitet, manjine i interakcija između globalnoga i lokalnoga te njihove povezanosti kao preduvjet obrazovnoj politici u Americi. Manjine koje su emigrirale u SAD iz Azije su: Korejci, Kinezi, Vijetnamci i Indijci. Politika države bila je da im osigura bolji život i kvalitetno obrazovanje za njihovu djecu. U SAD-u se nalaze i manjine koje su se našle tamo protiv svoje volje (Afroamerikanci, Latinoamerikanci, Indijanci). Smatraju da je jednako obrazovanje nužno osigurati svima uključujući u obrazovnu politiku njihovu kulturnu raznolikost. Najbolji način za to su kompenzatorski programi koji su započeli u Teksasu 1965. godine. Politika SAD-a izdvaja financijsku pomoć za takve programe na razini lokalne samouprave, pokušava unaprijediti obrazovne programe počevši od predškolskih programa. Uključuju se roditelje u obrazovne programe i angažman u društvenoj zajednici (crkva, sport, udruge), naglasak je na suradničkom učenju djece i preuzimanju odgovornosti. Rad u odgojno-obrazovnoj praksi je fleksibilan i timski s tendencijom smanjenja natjecateljskoga duha, nalaze strategije rješavanja problema (Ladson-Billings, 2015.). „Sesame Street“ emisija ističe prednosti i resurse

urbane zajednice u kojoj žive obitelji s nižim socioekonomskim uvjetima. Djeca su bila u mogućnosti gledati sat vremena svaki dan „Sesame Street“, dok su djeca boljega socioekonomskog statusa mogla koristiti i knjige te razgovarati s Elmom u videoisječcima. Program je bio u mogućnosti pružiti bolje preduvjete za školu za djecu s niskim socioekonomskim uvjetima, povećati njihove kompetencije i osjećaj samopoštovanja. Isto tako program daje sliku o širim društvenim problemima (pretilost, nezaposlenost, zaštita okoliša, pravilna prehrana). Djeca imaju priliku učiti slova i brojke. Utvrđeno je da gledanje ove emisije potiče kognitivni razvoj djeteta, pa su djeca koja je prate odmalena ranije spremna za školu, postižu bolji uspjeh u matematici, a imaju i razvijeniji rječnik. Glavni likovi su lutke. Uz Elma djeca će naučiti da postoje razne vrste mačaka, da kameleon mijenja boju kože, u Argentini uče kako se proizvodi čokolada, u Bangladešu otkrivaju kako se prave igračke od kokosa.

U romskom naselju Crvena Zvezda u Nišu je realiziran kompenzatorski program obveznoga predškolskog odgoja i obrazovanja u sklopu međunarodnoga projekta. Formirane su dvije skupine romske djece. Isto tako, romski učenici od 5. do 8. razreda su pohađali kompenzatorski program u trajanju od 9 sati tjedno. Kompenzatorske obrazovne aktivnosti bile su iz srpskoga i engleskoga jezika te matematike.

Program Korak po Korak u Hrvatskoj se eksperimentalno počeo provoditi 1994. godine pod nazivom Head Start Program. Provodio se u sedam vrtića: Zagrebu (Vrbik i Šumska jagoda), Šibeniku (Građa i Radost), Fažani, Bolu na Braču i u Mačkovcu pokraj Čakovca. Ubrzo se uključuju vrtići u Njivicama i dva u Samoboru. Eksperimentalno uvođenje ovoga programa provodilo se u sklopu međunarodnoga projekta. U Hrvatskoj je voditelj projekta bio Institut Otvoreno društvo.

Program se temeljio na individualizaciji s naglaskom na razvojne potrebe djeteta, uključivanje i aktivno sudjelovanje roditelja i drugih članova obitelji u program, prihvaćanje različitosti i prava djeteta, fleksibilnost odgojno-obrazovne prakse, multikulturalnosti. Kurikulum je modificiran, a odgojitelji su prošli stručno usavršavanje u sklopu projekta. Zbog nedovoljnih sredstava i političkih pritisaka nije bilo moguće nastaviti s primjenom programa istim tempom. Tada se program transformira i mijenja naziv u Korak po Korak. Provedena je evaluacija projekta nakon nekoliko godina. Korišten instrumentarij koji je izradio Centar za razvoj djeteta na Georgetown Sveučilištu u Washingtonu. Obuhvaćeni su vrtići koji su sudjelovali u projektu. Evaluacija je provedena uz videodokumentaciju, razgovore i refleksije s odgojiteljima. Nositeljica evaluacije bila je prof. dr. sc. Arjana Miljak i rezultati su pokazali značajne pozitivne pomake. Program 2003. godine preuzima Udruga roditelja Korak po Korak i naziva se Pučko otvoreno učilište Korak po Korak. U posljednje vrijeme program je usmjeren na kvalitetno obrazovanje djece iz niskoga socioekonomskog statusa i s teškoćama u razvoju. U sklopu programa osnovana je mreža podrške romskoj djeci REYN-Hrvatska (dio međunarodne mreže Roma Early Years Network). Članovi su učitelji, odgojitelji, romski pomagači, institucije, nevladine udruge. Proveden je projekt zajedno s UNICEF-om prema inkluziji u sedamnaest vrtića iz Vukovarsko-srijemske, Sisačko-moslavačke i Šibensko-kninske županije. Program se povezuje sa znanstvenicima s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu – Odsjeci za pedagogiju i psihologiju i Učiteljskih fakulteta u Zagrebu, Rijeci, Osijeku, Puli i Splitu te nastavlja suradnju s Centrom za dječji razvoj Georgetown Sveučilišta. Program je pridonio uzajamnom prihvaćanju, poštivanju i razumijevanju u odgojno-obrazovnoj praksi. Pohađanje ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja pozitivno je utjecalo na kognitivni razvoj djece s niskim

socioekonomskim statusom. Djeca su bila bolje pripremljena za polazak u školu.

Istraživanje koje je provela Jurčević-Lozančić, 1996. godine, pokazuje da su djeca koja su bila dulje uključena u rani i predškolski odgoj i obrazovanje socijalno i emocionalno stabilnija te da su imala manje problema u ponašanju, samopouzdanija su, vole više surađivati, pažnja im je više usmjerena. No, oni su manje poslušni. Istraživanja su pokazala važnost broja djece u skupini i obrazovanje odgojitelja. Što je manji broj djece u skupini, i što su odgojitelji obrazovaniji, to je zapažen bolji napredak djece. Evaluacija kompenzatorskih programa je malo kao i longitudinalnih istraživanja analize troškova i prednosti ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja za djecu niskoga socioekonomskog statusa. Većinom su istraživanja ograničena na području američkoga konteksta i na djeci vrlo niskoga socioekonomskog statusa. Američke analize su pokazale korisnost kompenzatorskih programa i da su oni ekonomski opravdani za cijelu državu. Brojna istraživanja provedena u američkim državama pokazala su da uključenost u institucionalizirani rani i predškolski odgoj i obrazovanje doprinosi kod djeteta razvoju pamćenja, rješavanju problema, većem stjecanju znanja iz okoline i boljega kognitivnog razvoja (Baran, 2013.). I u Hrvatskoj su takvi programi pokazali prve rezultate. Romska djeca pri upisu u osnovnu školu imaju poboljšanu spremnost za izazove u sustavu školovanja te dulje ostaju u njemu, smanjuje se stopa ponavljanja razreda, više romske djece pohađa neki od srednjoškolskih programa, a neki i fakultet. S takvim kompetencijama mogu bolje konkurirati na tržištu rada te izbjeći stereotipe koji opterećuju osobe njihovoga podrijetla.

3. INSTITUCIONALNI ODGOJ

3.1. *Romi u Europi*

Romi su najveća etnička manjina. Oni su marginalizirana (UNICEF, 2010.) i naugroženija skupina. Europa je svakako najznačajnije područje u kojem danas Romi obitavaju (Hrvatić, 2014., 26). U Europi ih ima oko 15 000 000, no točan broj se ne zna. Najveći broj živi u Bugarskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Srbiji, Slovačkoj, Makedoniji, Poljskoj i Češkoj. Oni su najbrže rastuća populacija u Europi. Posebice su ugrožena skupina zbog siromaštva, stigmatizacije, diskriminacije u društvu, društvene isključenosti, nemogućnosti razvoja vlastitoga identiteta zbog segregacije i/ili asimilacije. Romi nemaju zadovoljene osnovne potrebe kao što su zdravstvene i socijalne usluge, stambeno pitanje i obrazovanje. Pripadaju najsiromašnjoj skupini i najvećim dijelom su društveno isključeni. Značajan razlog siromaštva je nedostatak obrazovanja, a to povlači za sobom nezaposlenost i financijsku nesigurnost. Obrazovanje Roma je vrlo nisko. Blizu 90 % Roma nema završenu školu. Jedna od većih prepreka tome je prostorna segregacija, odnosno udaljenost ustanove za rani i predškolski odgoj i škole od njihova mjesta življenja. Velik dio roditelja romske djece ne želi upisati djecu u sustav odgoja i obrazovanja zbog velike stigmatizacije. Smatraju da neće dobiti dovoljnu podršku i potporu od ustanove. Isto tako, nedostaje kulturne osjetljivosti. Djeca nisu uključena u rani i predškolski odgoj i obrazovanje i ne dobivaju obrazovanje u ranom razdoblju života. Zbog toga im je teži prijelaz u osnovnu školu. Često kada krenu u školu, prisutna je segregacija odvajanjem u zasebne razrede ili ih se kategorizira da rade po prilagođenom nastavnom planu i programu. Istraživanja su pokazala da djeca koja su u zasebnim razredima postižu lošije rezultate i sporije

napreduju. U Mađarskoj (2002.) je provedeno istraživanje koje je pokazalo da ti učenici imaju niže ocjene od ostale djece iz mađarskoga jezika i matematike.

Prva inicijativa za poboljšanje uvjeta življenja Roma javlja se u Budimpešti na konferenciji 2003. godine, potpisivanjem *Desetljeća Uključivanja Roma*. Na potpisivanju su bile sljedeće države: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Slovačka, Crna Gora, Rumunjska, Makedonija i Srbija. Dokument uključuje vladine i nevladine organizacije u borbi protiv isključenosti romske populacije, siromaštva, diskriminacije, poboljšanje uvjeta stanovanja, zdravlja, zapošljavanje i povećanje kvote obrazovanja. Za to su potrebna sredstva, sustavno praćenje, dokumentiranje i podrška politike na vlasti. Isto tako, potrebno je sustavno provoditi ove akcije i reforme bez obzira na promjenu političke vlasti na lokalnoj ili državnoj razini. Cilj je zadržati romsku djecu što dulje u sustavu odgoja i obrazovanja i omogućiti im uspješan završetak školovanja. Postigao bi se bolji školski uspjeh što bi omogućilo daljnje obrazovanje (srednja škola, fakultet). Integrirali bi se na tržište rada i u društvo. Pristup djetetu u ustanovi za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i školi bi trebao biti usmjeren djetetu, *Korak po Korak*, omogućiti višejezični pristup u kurikulumu, poticati različitosti, razumijevanje romske djece, zadovoljiti njihove osnovne potrebe u ustanovi i izvan nje, omogućiti razvoj socijalnih i ostalih vještina, uključiti roditelje i stvoriti heterogeno, integrirano, multietničko okruženje.

Bugarska se pokazala uspješnom u kvalitetnom obrazovanju romske djece. Osiguran je prijevoz učenika i provode segregacijske projekte. Radi se s roditeljima da osvijeste važnost obrazovanja njihove djece i da se više angažiraju. Siromašnoj je djeci omogućena hrana, besplatan udžbenik i školski pribor, izvannastavne aktivnosti na kojima se potiče

na razumijevanje različite kulture i tolerancije, pružanje dopunske nastave, stipendije za studente, motiviranje roditelja za upis djece u sustav ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja. Javljaju se problemi s djecom koja trebaju prijevoz na izvannastavne aktivnosti, zbog određenoga voznog reda autobusa. Primjećena je i rodna nejednakost, više ima upisanih učenika romske etničke manjine i uspješniji su u završetku školovanja prema učenicima.

U Srbiji ima puno siromašnih romskih naselja. Često se mijenja politička vlast. Država ima za cilj stvoriti odgojno-obrazovni kurikulum u multietničkom okruženju, promicati toleranciju, prihvaćanje jednakosti, uključenost romskih udruga u odgojno-obrazovni rad. Romske nevladine organizacije surađuju s vrtićem, školom i pomažu boljoj suradnji i međusobnim odnosima. Održavaju razne radionice s ciljem borbe protiv stereotipa, uče o romskoj kulturi, vjeri i jeziku. Poveznica su roditelja i vrtića i škole. Kurikulum je usmjeren djetetu. Pruženo je dodatno usavšavanje odgojitelja i učitelja s ciljem boljega okruženja. Romski pomagači su uključeni u sustav ranoga, predškolskog i školskoga odgoja i obrazovanja. Sve je to pomoglo u smanjenju diskriminacije prema romskoj djeci, oni su integrirani u redovni sustav školovanja, povećana je podrška ustanove, odgojitelji i učitelji su postali osjetljivi na potrebe romske djece i poboljšane su kvalitete romskih pomagača tečajevima. Evaluacija projekta (2005.) je pokazala pozitivne rezultate za djecu koja su integrirana u nastavu s ostalom djecom. Jedino su roditelji neromske djece osjećali predrasude prema romskoj djeci. Romska djeca koja su bila uključena u *Korak po korak* program bila su na kraju 1. razreda uspješnija od djece koja nisu bila uključena. *Korak po korak* se pokazao uspješnim i u predškolskom odgoju i obrazovanju i djeca i roditelji su bili motivirani za obrazovanje. Porasla je suradnja

odgojitelja, učitelja i roditelja, okruženje je postalo fleksibilno, jedino su promjene vrlo spore.

U Rumunjskoj se pokušava smanjiti socijalna isključenost Roma. Učiteljima je omogućeno dodatno usavršavanje, kurikulum se mijenja, pruža se podrška osnaživanja Roma, promiče se kulturna osjetljivost u ustanovi i multikulturalizam, veća je usmjerenost na učenika. Omogućene su izvannastavne aktivnosti kao program podrške romskoj djeci. Provode se ljetne škole gdje se uči romski jezik, kultura i povijest (traju tri tjedna svake godine). Roditelji su uključeni u sustav školovanja, zaposleni su romski pomagači u ustanovama. U kurikulum je uključen romski jezik i povijest. Potrebno je bilo osvijestiti lokalnu vlast o važnosti provođenju projekata. Rezultati su pokazali da je upis u predškolske programe povećan za 28 % (UNICEF, 2010.), smanjuje se napuštanje škole romske djece. Provode se razni pilot-projekti u svrhu poboljšanja kvalitete školovanja romske djece. Problem velikog broja Roma u Srbiji je što se gotovo polovica njih ne identificira kao Romi, što dovodi do problema asimilacije, a u istraživanju do neispravnih podataka, što smanjuje učinkovitost istraživačkih projekata.

Slovačka je uključena u projekt home-based predškolskoga programa u mjestu Jarovnice. Cilj projekta je uspješan prijelaz romske djece iz sustava predškolskoga odgoja i obrazovanja u osnovnoškolsko. Program provode majke romske djece. Pedagoški pristup je usmjeren na dijete i višejezičan je. Majke imaju ulogu odgojitelja. One jednom tjedno dolaze u zajednicu, odnosno centar gdje joj se pokaže što će dijete učiti ostatak tjedna. Nakon toga majke drže nastavu kod kuće za romsku djecu.

Mađarska je uvela natjecateljski program financiranja integracije Roma. Pokazalo se učinkovitim. Kvaliteta istraživanja je bitna za postizanje ciljeva. Kao najčešći nedostatak u istraživanju spominje se

nepotpuna dokumentacija. Istraživanje se najčešće provodi na lokalnoj razini, što može dovesti do pristranosti. Izvješća su dosta skromna, nije dovoljna uključenost vlade u projektima i odobravanju financijskih sredstava.

U Hrvatskoj Romi žive od 14.st. Uglavnom su nastanjeni u sjevernom području. U Hrvatskoj ih ima oko 0,4 %. Više od pola njih živi u Međimurju i Zagrebu (oko 60 %). Marginalizirana su skupina, stambeni uvjeti su im loši, kao i instalacije, nedovršena infrastruktura, niska stopa obrazovanja. Nisu homogeni, govore različitim dijalektima, različite su vjeroispovjesti. Žene su posebno marginalizirane u romskoj obitelji, prevladava visoka stopa fertiliteta, uloga žene je tradicionalna. Od 2007. godine, Romi imaju svojeg člana u Saboru. Od 2012. godine, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu uvodi kolegije Romski jezik, književnost i kultura Roma. Romi imaju pravo obrazovanja na svojem jeziku, ali nitko nije podnio zahtjev. Prevladava visoka stopa napuštanja sustava školovanja, visoka je stopa nepismenosti i nezaposlenosti. Samo 6 % njih je zaposleno (UNICEF, 2010.). U nekim županijama su romska djeca segregirana i nalaze se u zasebnim razredima. Podatci pokazuju porast romskih razreda. Od 1999. godine osnivaju se ljetne škole za Rome (US Departments of State), a od 2009. godine romska djeca imaju mogućnost pohađanja predškolskih programa. Omogućeni su im besplatni prijevoz i hrana. Potrebno je mijenjati kurikulum i omogućiti romskoj djeci učenje o svojoj kulturi, jeziku i povijesti. Vlada RH pokušava kreirati najprimjereniji model školskoga kurikuluma za obrazovanje romske djece radi učenja hrvatskoga jezika, postizanja uspješne integracije, socijalizacije i boljega školskog uspjeha (Nacionalni okvirni kurikulum), fleksibilan način praćenja organizacije razreda i individualno praćenje učenikova postignuća. Radi se na tome da se osposobljavaju romski pomagači za učinkovitiji rad s romskom djecom

radi stjecanja radnih navika i napredovanja u odgoju i obrazovanju. Potiče se osnivanje obiteljskih centara (Međimurje), provođenje odgojno-obrazovnih preventivnih aktivnosti, realizacija predavanja i radionica. Proveden je projekt *Socijalno uključivanje djece romske nacionalne manjine u ranom djetinjstvu*. Taj projekt uključuje Rome u kreiranju Nacionalnoga kurikuluma kako bi se kulturološki obogatiti i razvili kulturni identitet uz pomoć odgojitelja i učitelja. Kurikulum za romsku djecu rane dobi nudi sadržaje o sličnostima i različitostima, stvara ozračje koje promovira različitost i utječe na društveni razvoj. Za romsku se djecu sve veći značaj pridaje ranom institucionalnom odgoju i obrazovanju. S obzirom na nemogućnost pružanja poticajne okoline kod kuće, rani institucionalni odgoj i obrazovanje postaje sve značajniji za romsku djecu realizacijom pomoću različitih alternativnih koncepata učenja. Različiti alternativni koncepti predškolskoga odgoja pružaju mogućnosti romskoj djeci integraciju u sredinu od najranije dobi, kao i pružanje poticajnoga okruženja koje pomaže u stvaranju jedinstvenoga identiteta.

3.2. Romi u Međimurju

Romi su se doselili u Međimurje u 19.st. iz Rumunjske i pripadaju skupini Roma Koritara (izrada posuđa od drveta). U Međimurju živi oko 5500 Roma, što je oko 5 % ukupnoga stanovništva u Županiji. Predstavljaju najveću etničku manjinu u Međimurju. Samo pola njih se izjašnjava kao Romi zbog stigmatizacije (Pribislavec, Kuršanec). U Međimurju postoji dvanaest naselja s romskom manjinom. Pretežno žive na periferiji, što dovodi do problema prostorne segregacije. Kuće su bespravno sagrađene, životni uvjeti su loši. Nemaju asfaltirane i osvijetljene ceste. U svakoj kući živi velik broj ukućana. Romi iz Donje Dubrave bili su smješteni u naplavnom dijelu rijeke Drave. Lokalna vlast

je preselila Rome iz toga područja u Podravinu, tako da to romsko naselje više ne postoji. Potrebno je smanjiti prostornu segregaciju legalizacijom objekata, omogućiti prilazne putove trgovini, ambulanti, vrtiću, školi, izgraditi zidane kuće i omogućiti izgradnju infrastrukture.

U Međimurju je visoka stopa nezaposlenosti Roma. Majke najčešće prosjače, a očevi se bave obradom željeza i zidarskim poslovima. Zapošljavanje je jedan od prioriteta Roma, a ono je moguće školovanjem romske djece. Romi nedovoljno poznaju hrvatski standardni jezik, imaju slabije predznanje, loše higijenske navike. Od 2009. godine romska djeca imaju mogućnost pohađati neki od predškolskih programa. U Međimurju su sva romska djeca uključena u neki oblik predškolskoga odgoja i obrazovanja, za razliku od ostalih područja Republike Hrvatske. Nekima su omogućeni besplatni prijevoz i hrana. Romski pomagači djeluju u predškolskom odgoju i obrazovanju i u nižim razredima osnovne škole. Uključeni su u *Ljetnu školu djece* i *Romsku odgojnu zajednicu*. Neki od alternativnih modela učenja pružaju *Korak po korak* programi koji se najčešće realiziraju pomoću projekata (OŠ Mala Subotica, Orehovica, Macinec). U Kuršancu djeluje Centar za Rome kojega bi bilo dobro u budućnosti iskoristiti u svrhu promicanja romske kulture (priredbe, radionice za djecu, radionice za roditelje, kazalište, kino, knjižnica, romski dječji vrtić), omogućiti mu cestovni prilaz i rasvjetu.

Djeca nemaju prilike u predškolskom i školskom odgoju i obrazovanju učiti o svojoj kulturi i jeziku. Potrebno je mijenjati kurikulum i omogućiti romskoj djeci učenje o svojoj kulturi, jeziku i povijesti i omogućiti im udžbenike na romskom jeziku. Svakako treba standardizirati romski jezik. U nekim su školama romska djeca segregirana i nalaze se u zasebnim razredima (EC, 2011.) ili specijalnim razredima što je rezultiralo lošijim rezultatima učenika. Postojeći sustav odgoja i obrazovanja nije dovoljno fleksibilan (Hrvatić, 2014.), roditelji

nisu dovoljno uključeni u ustanove predškolskoga i osnovnoškolskoga odgoja i obrazovanja, a odgojiteljima i učiteljima bi trebalo dati podršku, osnažiti ih za rad s romskom djecom te stručno usavršavati za interkulturalni odgoj i obrazovanje. Romskoj djeci treba pružiti mogućnost uključivanja u što raniji sustav odgoja i obrazovanja radi osiguravanja osnovnih zdravstvenih, higijenskih i odgojno-obrazovnih uvjeta.

Školovanje odgojitelja, učitelja, romskih pomagača, stručnih suradnika i romske djece, uz uvažavanje okruženja i konteksta ustanove, postaje nezaobilan korak prema interkulturalnom odgoju i obrazovanju stvarajući pritom multikulturalno okruženje u suradnji svih sudionika odgojno-obrazovnoga procesa.

3.3 Rani i predškolski odgoj i obrazovanje s romskom populacijom

Neposredan rad s romskom djecom rane i predškolske dobi dobra je prilika za praćenje procesa učenja male djece i omogućuje nam da u tim procesima otkrivamo razvojne resurse (Kubelka i dr., 2013.). Dječji vrtić kao životni prostor i mjesto igre i učenja djece i odraslih, mora biti otvoren i odgovarati potrebama djece, roditelja te kulturne i društvene zajednice u kojoj djeluje (Ivon, 2010., 37.). Odgojitelji u dječjim vrtićima značajni su čimbenici cjelokupnoga odgoja (Gruden, 2006., 69.). Teško je odrediti ulogu odgojitelja u igri (Šagud, 2002.). U toj se dobi kod romske djece razvija interes za stalno učenje i cjeloživotno obrazovanje, a uči se kroz igru, pjesmu i dr. Odgojem se stječu znanja, sposobnosti i navike, formira se karakter. Period od šeste do sedme godine djetetova života vrijeme je pripreme djeteta za polazak u školu, pa ga je potrebno pripremiti za tu veliku promjenu. U predškolskoj dobi djeteta moguća je velika razlika od jednoga do drugoga područja razvoja (Cvetković, 1995.), posebice kod romske djece. Romskoj djeci treba

olakšati prijelaz iz obiteljske sredine u školu ili iz ustanove predškolskoga odgoja u školu.

Predškolske ustanove uz pomoć odgojitelja omogućavaju da se ostvare osnovni zadatci koje često nisu usvojili u obitelji. Romska djeca u predškolskoj ustanovi usvajaju moralna načela, norme i pravila prema svojim sposobnostima. Neka od njih su izgrađivanje radnih i higijenskih navika, priprema za društveni život, radna disciplina, kulturno ponašanje, ljubav prema okolini i osobama, pozitivan odnos prema materijalnim i duhovnim vrijednostima koja najčešće romska djeca nemaju u obiteljskom okruženju. Romskoj djeci treba biti omogućen što raniji institucionalni oblik školovanja. U predškolskoj ustanovi izgrađuju i stječu navike koje nisu usvojili u obitelji. Neke od metoda su navikavanje (uvježbani postupci – učenje pozdravljanja), podučavanje (dužnosti djece – postiže se razgovorom romske djece međusobno i odgojitelja), poticanje (usmjeravanje da rade najbolje što mogu – pohvale), uvjeravanje (određenih postupaka da neće to više napraviti – dobiti svijest), sprečavanje (kod djece koja odstupaju od prihvaćenih normi ponašanja – opomena, zabrana, zahtjev).

3.4 Predškola kao oblik intenzivnoga rada s romskom djecom

Kvalitetan predškolski rad olakšat će prijelaz romske djece iz predškole u školu, a polazak u školu predstavlja novo životno razdoblje (Mešić, 2013.). Predškola je poseban oblik organizirane pripreme djece za polazak u osnovnu školu kojom se obuhvaćaju i sadržajne metodičke promjene primjerene suvremenim potrebama naraštaja predškolske djece, njihovim roditeljima te ustroju demokratskoga društva (Došen-Dobud, 2001., 10). Dakle, predškola priprema svu djecu, pa tako i romsku, za

polazak u školu sa svojim specifičnim programom koji se ostvaruje putem specijaliziranih stručnjaka. Obilježja programa pripreme djece za polazak u školu su (Došen-Dobud, 2001.): zadovoljavanje dječjih primarnih (bioloških) potreba, koliko je to moguće, tijekom boravka djeteta u predškoli, a u suradnji s roditeljima djece Roma; nastojanje da dijete dobije osjećaj sigurnosti i prihvaćenosti, što predstavlja da dijete, odnosno njegovi roditelji prihvate predškolu; potporom i ranim osvješćivanjem roditelja romske djece o važnosti školovanja putem radionica (Međimurje), međusobno uvažavanje i pružanje svakom djetetu mogućnosti za samoostvarenje i stjecanje povjerenja u sebe, a time i stvaranje pozitivne slike o svojim mogućnostima; jačanje samopouzdanja romske djece, njegovanje materinjeg jezika i različitosti, poticanje učenja hrvatskog jezika kao službenog uz očuvanje svojega jezika i kulture, praćenje razvoja djeteta, čime je moguće uočiti posebne potrebe djeteta, usklađivati s njima postupke, a svakako o tome porazgovarati s roditeljima koji će se, ako je potrebno, obratiti stručnjacima za prevenciju mogućih poremećaja (*Korak po Korak* program za romsku djecu).

Romskoj djeci se polaskom u predškolu omogućuju raznovrsni razvojni poticaji i stvara se povoljno ozračje kao pozitivan učinak. Ti poticaji djeluju na cjelokupan razvoj djeteta. Uže zadaće predškole su osposobljavanje za prihvaćanje obveza u koje će se uklopiti i buduće školske obveze, poticanje spontanijeh ponašanja i izražavanje posebnih potreba, otvorenost za prihvaćanje informacija, otvorenost za učenje u interakciji s drugima, otvorenost za primanje usmenih i pisanih poruka te ovladavanje sredstvima koja posreduju te poruke (Došen-Dobud, 2001.). Prema školskoj godini, predškola traje ukupno sto pedeset do sto sedamdeset sati od listopada do svibnja. Postoji mogućnost minimalnoga programa od pedeset sati s manjim brojem polaznika (do pet) ili zbog

neadekvatnih uvjeta dolaska i boravka djece. Najodgovornija osoba u izvedbi programa predškole je ravnatelj, a od stručnoga tima psiholog, defektolog, pedagog, glavna medicinska sestra i logoped. Jedan od kreatora programa je i voditelj koji to može postati svojom voljom ili mu je to dodatna obveza. On se nastoji približiti roditeljima romske djece i djeci te postići što bolju suradničku komunikaciju. Voditelj bilježi napredak djeteta te postojeće stanje o tjelesnom razvoju, nedostatke ili talente djeteta.

Vještine koje su djetetu potrebne za školu (Likerman i Muter, 2007., 15):

- osnovne vještine i opće sposobnosti (vođenje brige o samome sebi, ponašanje, socijalne vještine, emocije)
- učiti kako učiti (igra, koncentracija, jezik)
- učenje obrazovnih sadržaja (čitanje, rad s brojevima, pisanje).

Vođenje brige o samome sebi podrazumijeva – reći svoje ime, reći svoju adresu, reći svoj broj telefona, broj godina, svući se, obući se, zakopčati i zavezati cipele, sjesti za stol i jesti, koristiti žlicu i vilicu, probati novo jelo, prepoznati potrebu i otići na wc, samostalno se svući i obući na wc-u, pravilno upotrijebiti wc papir, pustiti vodu, oprati nakon toga ruke, ići u krevet bez problema, spavati cijelu noć. Većina romske djece nema usvojene osnovne vještine i sposobnosti, zbog toga ih je važno što ranije uključiti u rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Dijete je spremno za školu u slučaju postojanja: spremna obitelj + spremna šira zajednica + spremne službe + spremna škola (Čudina, 2008., 293) što najčešće nije kod romske djece, pogotovo ako nisu bila uključena niti u jedan oblik predškolskoga sustava. Na ponašanje djeteta utječe njegovo samopoštovanje. Prihvatljivi obrasci ponašanja za romsku djecu se

najbolje usvajaju u predškolsko doba. Prihvatljivo ponašanje djeteta uključuje njegovu poslušnost na zahtjev druge osobe (prekid neke aktivnosti, oprati ruke, čitati knjigu, ne uništava stvari, ne iskazivati agresiju, ne koristi ružne riječi). Uspostavljenje interkulturalnih odnosa romske i ostale djece vrlo je bitno u predškolskoj dobi. Djeca razvijaju socijalne vještine koje najčešće kod romske djece ne počinju i ranije u obiteljskom okruženju. Romska djeca pokušavaju biti prihvaćena od druge djece što najčešće i nisu, teško se sklapaju prijateljstva s drugom djecom, nikada ne postaju omiljena/popularna u društvu vršnjaka, teško ili gotovo nikako se ne ostvaraju interkulturalni odnosi.

Emocionalna priprema romske djece za polazak u predškolu, a kasnije u školu, vrlo je bitna za uklapanje u novu sredinu. To je posebice važno za romsku djecu. Napredak u razvoju pažnje djece u dobi od tri do šest godina (Likierman i Muter, 2007., 158–159):

- povećanje interesa za strukturirane aktivnosti
- povećanje raspona pažnje od nekoliko minuta u dobi od tri godine, do pola sata u dobi od šest godina
- povećanje sposobnosti da ostane uz neku aktivnost dulje vrijeme i da se ne da lako omesti
- povećanje sposobnosti da kraće vrijeme radi samostalno; kod romske obitelji najčešće to nije moguće s obzirom što se najčešće cijela proširena porodica nalazi u jednoj prostoriji
- sposobnost da se oko četvrte godine može savladati da nešto ne radi, iako to želi, ako mu se tako kaže.

Pažnja romske djece je bitna na početku školovanja, ali i kasnije. Bez dobre koncentracije, dijete će se teško usredotočiti na svladavanje

postavljenih zadataka. Kako bi se ubrzao taj proces, potrebno je primijeniti tehnike učenja (promjene aktivnosti uz vježbe s karticama) što im jedino može pružati neki od oblika predškolskoga obrazovanja. Jezične vještine romske djece se stječu prije polaska u školu (osim čitanja i pisanja). Predškolsko dijete počinje koristiti jezik u društvenom kontekstu što se odnosi na interakciju s drugima. Svako dijete je individualno i različitim tempom svladava jezik, ovisno o spolu, dobi, karakteru, okolini i naslijeđu. Znamo da romska djeca vrlo sporo ili gotovo nikako ne svladavaju hrvatski standardni jezik. Treba uzeti u obzir da je to njima strani i drugi jezik s kojim se susreću u tako ranoj dobi, a ujedno i službeni jezik u odgojno-obrazovnim ustanovama. Dakle, razlike kod romske djece se vide, posebice jer su dvojezični (bilingvizni). Roditelji Romi s djetetom razgovaraju na materinskom jeziku sve dok dijete ne krene u vrtić/predškolu, a od tada dijete počinje učiti hrvatski jezik. Većina romske djece susreće se s ozbiljnijim problemima već u predškolskom odgoju i obrazovanju, ne znaju jezik, nesocijalizirana su i nisu uključena u program pripreme za polazak u školu (Cvjetičanin i Živanović, 2012., 54). Uredan jezični razvoj pokazatelj je procesa usvajanja jezika (Budinski, 2012.). Jezične vještine se razvijaju funkcionalno i usmjereno na dijete (Daniels i Stafford, 2003.). Za razvoj jezičnih vještina potrebno je vježbati komunikaciju s djetetom na razne načine i bogatiti njegov rječnik. Dobro je uočiti teškoće vezane uz govor i jezik i pokušati ih na vrijeme otkloniti, ukoliko je to moguće, prije polaska u školu. Matematička znanja je lakše usvajati kroz slobodnu i istraživačku igru kako bi se razvile predmatematičke vještine. Kurikulum se u predškoli sastoji od užih i širih tema. Teme se prilagođavaju uvjetima rada ostaloj djeci u predškoli. Odgojitelji bi trebali teme kulturološki obogatiti, uključiti sadržaje o sličnosti i različitosti kako bi se uvažile potrebe za svu djecu. Na taj način romska djeca spremnija mogu krenuti u školu. Neki od

elemenata pripreme su: grafomotoričke vježbe, snalaženje u prostoru, provjera poznavanja oblika, slova, brojeva. Program obuhvaća i prve dane boravka u predškoli. Tada romska djeca imaju priliku upoznati prostor i sredstva, susret s roditeljima, predstavljanje, igranje, razvijanje djetetove samosvijesti. Kada dijete krene u predškolu, odgojitelj priprema za njega raznovrsne materijale u dječjem boravku. Okolina oko romske djece treba biti živa i poticajna, a odgojitelj suradnički orijentiran. Tada se dijete osjeća sigurnim te na taj način zadovoljava svoje potrebe i interese. Romska djeca se susreću i sa slikovnicama i igračkama koje potiču dječju maštu i igru. Odgojitelj usmjerava djecu na lijepo ponašanje i higijenu preko igranja uloga. Razgovaraju o obitelji, bakama i djedovima, rođacima, vezama, prigodama, izgledu, događajima, hobijima. Ostala djeca imaju priliku čuti o romskoj obitelji. Romska djeca u predškolskoj ustanovi imaju mogućnost posjeta muzeju, likovnoj radionici, kazalištu, kinu, mogu pozvati umjetnika u predškolu. Preko crkve (slike, kipovi), kazališta i muzeja romska djeca upoznaju kulturnu baštinu.

3.5. *Korak po Korak* školovanje djece od 3 do 6 godina

Program *Korak po Korak* podržava razvoj osobina djeteta i prilagođava ih današnjim suvremenim i društvenim promjenama prilagođenim romskoj djeci. Potiče istraživanje u ranom djetinjstvu i ističe povezanost djeteta s obitelji. Program *Korak po Korak* naglašava osnovna tri načela (prema Kirsten i dr., 2001., 5): individualizacija, samostalni izbor aktivnosti, partnerstvo s roditeljima i drugim članovima obitelji djece. Kod individualizacije se gleda trenutno razvojno stanje romske i ostale djece.

Okruženje u kojem borave djeca mora biti zanimljivo, poticajno, raznovrsno, ugodno djeci (Miljak, 2001.) kako bi se romska djeca što uspješnije integrirala, socijalizirala i kasnije postigla što bolji uspjeh.

Program *Korak po Korak* zalaže se za povezanost vrtića i obiteljskoga doma. Program uči poštovati pripadnike različitih kultura, prilagođava djecu za život u multikulturalnom društvu. Njeguju se kultura, jezik i običaji kod romske djece. Od odgojitelja se očekuje da reagira ukoliko u okruženju djece postoji diskriminacija. Ovdje se nalazi lista rečenica za samoprocjenu i provjeru za odgojitelje i druge djelatnike vrtića što se tiče unapređenja razvoja multikulturalizma: kulturološke razlike i kompetencije što se tiče prostora i materijala, stilova komunikacije, vrijednosti i stavova (Kirsten i dr., 59–60). Cilj *Korak po Korak* školovanja je smanjiti predrasude i omogućiti romskoj djeci da razumiju kulturološke razlike uz pomoć multikulturalnoga obrazovanja. Takav kurikulum uvažava multikulturalnost i interkulturalnost, osvještava vlastiti identitet, nema pristranosti (skriveni kurikulum), pruža odgoj za kritičko mišljenje, kod romske djece se razvija i osnažuje empatičnost. Provedeno je istraživanje u Makedoniji, Srbiji i Slovačkoj (financiran od OD New York) na uzorku romske djece koja su polazila *Korak po korak* predškolske programe. Pokazalo se da su ta djeca bolje spremna za prvi razred, smanjen je broj romske djece koja napušta sustav školovanja i postižu bolje rezultate u nacionalnim standardiziranim testovima (Stake, 2006.). Kurikulum za romsku djecu uključuje podršku roditelja, kulturu i njihov jezik, pruža bolje školovanje romskom pomagaču i romskom obiteljskom koordinatorskom (učitelj koji zna službeni jezik predškolske ustanove i njihov romski jezik), integraciju marginalizirane i isključene djece. Pruža jednake mogućnosti za svu djecu bez obzira na obiteljsku situaciju, socioekonomske prilike, etničku, kulturnu i jezičnu pripadnost. Pruža

interkulturalno učenje, smanjuje institucionalnu diskriminaciju (skriveni kurikulum). Provodi se socijalna i kulturna integracija raznovrsnim kulturnim obrazovnim programima. Romski pomagač pozitivno djeluje na romsku djecu jer pomaže djeci u dvojezičnom učenju i medijator je između obitelji i institucionalne ustanove za odgoj i obrazovanje (Stake, 2010.).

4. Podrijetlo Roma

Riječ Rom znači *čovjek* ili *muž*. Romi sebe doživljavaju kao pripadnike ljudskoga roda i kao pripadnike romskoga naroda. Malo je činjenica koje govore o podrijetlu Roma i o seobi romskoga stanovništva. U Europi se podrijetlom Roma bavio J. L. Liegois koji je napisao i knjigu *Romi u Europi* (2009.).

Najveća manjina u Europi su Romi i broje oko 10 do 12 milijuna stanovnika (Pietarinen, 2011.). U Hrvatskoj se detaljnijim istraživanjem Roma bavio Institut Ivo Pilar u sklopu projekta *Društveni i razvojni položaj Roma u Hrvatskoj* (1998. – 1999.), *Društveni položaj Roma u Hrvatskoj* (Društvena istraživanja, 2000., 1), *Kako žive hrvatski Romi* (Zbornik, knjiga 30, 2005.) i Hrvatić (1996.). Tretirani su kao etnička manjina sa svojom kulturom i tradicijom (Forrai, 2013.). Oni su specifična nacionalna (Tamas, 1999.) i etnička zajednica (Tamas, 1999.; Marushiakova i Popov, 2001.). Romi su drukčija etnička grupa s drukčijim predgrupnim dijalektom romskoga jezika (Tanaka i McDonald, 2001.). Predstavljaju etničku skupinu koja je velikim i mnogobrojnim seobama zadržala svoj identitet i kulturu. Romi su najveća i najugroženija skupina (Svjetska banka, Chisiu, 2006.), marginalizirana (Hubschmannova, 1999.) i diskriminirana kulturna skupina (Vermeesch, 2005.). Jedna su od najvećih etničkih manjina (Jovanović, 2012.) i nemaju svoju državu (Temple, 2001.). Posebna su manjina u Europi,

nemaju svoju domovinu i nalaze se u svim zemljama Europe i središnje Azije (Ringold, 2001.).

Prvi pisani dokument koji se odnosi na početak seoba Roma datira iz 420. godine kada je perzijski pjesnik Firduzija opisao šah Bahram-Gura kako poziva 12 000 glazbenika Lura-Roma (Hrvatić, 2000., 253). Prvi pouzdani dokument spominje Cigane 834. godine, druga pouzdana tvrdnja o postajanju riječi Cigan dolazi 1068.godine. Tada sv. Georg Antonski izvještava da je na goru Atos u razdoblju od 1001. do 1026. godine stigla skupina *Athiganosa*.

Postoje dvije dominantne teorije o podrijetlu Roma. Prva je teorija o indijskom podrijetlu (povijesno-lingvistička studija F. Miklošića), a druga o bliskoistočnom podrijetlu. Prva teorija je bazirana na sličnosti njihova jezika s jezikom određenih indijskih (dravidskih) plemena te na njihovoj sličnosti u načinu života i djelatnostima. Migracije Roma krenule su iz Indije (Dardistan, Kifiristan), preko Afganistana, Perzije do Kaspijskoga jezera. Tada sjeverna skupina kreće prema Armeniji, a južna uz obale Eufrata i Tigrisa, Sirije, Egipta (Hrvatić, 1996., 20). Najveći dio prelazi preko Turske, Bospor, do Europe. Dulje vrijeme su se zadržali u Grčkoj što i objašnjava puno grčkih riječi u romskom jeziku. Godine 1939. dolaze u Češku, između 1407. i 1416. u Njemačku, 1419. u Francusku, 1422. u Italiju, 1430. u Englesku, 1447. u Španjolsku, 1501. u Rusiju, 1505. u Škotsku, 1512. u Švedsku (Hrvatić, 1996., 21–22). Novi narod se različito prilagodio, ali i različito nazivao. Imena koja su se koristila prikazana su u tablici 1.

Tablica 1: Imena Roma prilikom seoba

Naziv države	Naziv Roma
Hrvatska	Cigani
Francuska	Tsigane
Njemačka	Zigeuner
Španjolska	Zincali
Rumunjska	Tigani
Portugal	Ciganos
Mađarska	Ciganyok
Italija	Zingari
Litva	Ciganas
Engleska	Gypsi
Turska	Cingeneler
Rusija	Cjganji

Postoji više hipoteza o nastanku imena Cigan. Prema jednoj je nastalo iz riječi *athingani* (kršćanska heretička sekta iz Bizanta sa sličnim magijskim obredima kao u Roma). Prema drugoj hipotezi potječe iz riječi *asinkar* (perzijska riječ koja znači kovač).

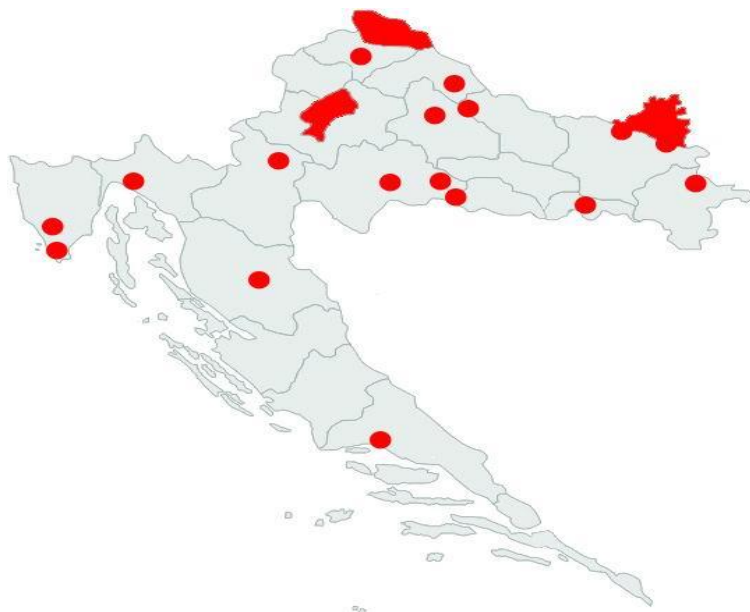
Druga teorija bazirana je na romskim legendama. Podrijetlo ih veže za Egipat. Romi su bili poznati u Bizantu u 11. stoljeću (stigli iz Armenije). U Iran stižu u 12. stoljeću, a u jednom valu u balkanske zemlje početkom 14. stoljeća. Svojim ponašanjem i izgledom privlačili

su pozornost većinskoga stanovništva. Vlasti su u 15. stoljeću zabranjivale kontakt s Romima i poticale neprijateljstvo prema njima. Romsko neprihvaćeno ponašanje kažnjavalo se tjeranjem u udaljene zemlje ili smrću. Ograničavalo im se kretanje, mogli su naseliti samo određena mjesta i baviti se određenim zanimanjima. Sredinom 16. Stoljeća, u doba protestantizma, Rome se odasvud protjeruje. Do kraja 16. stoljeća ne spominje se da su Romi bili dobro prihvaćeni u Hrvatskoj (Babić i dr., 2011.). U 19. stoljeću, usprkos industrijalizaciji i urbanizaciji, Romi i dalje žive nomadskim načinom života, iako izgrađuju vlastita naselja. U 20. stoljeću javlja se *rasna čistoća*. Nurnberški zakon iz 1935. godine Židove i Rome smatra u Njemačkoj opasnim što se tiče rasne čistoće. Smatralo ih se rasom nečiste krvi, primitivnim, mentalno retardiranim, nesocijaliziranim osobama, osobama kriminalnih sposobnosti. U koncentracijskim logorima pogubljeno je između 250 do 500 tisuća Roma (1937.). Za vrijeme II. svjetskog rata nacisti su ubili između 500 i 1,5 milijuna Roma. Poznat je pod nazivom *Holokaust tamanjenje*. Nakon II. svjetskog rata veći dio Roma ostao je pod komunističkom vlašću gdje su im priznata manjinska prava. Usmjereni su na socijalnu integraciju, obvezatno obrazovanje djece, osiguravanje stanovanja i zapošljavanje. Posao im je dosta teško naći zbog nepismenosti, neobrazovanosti i nepoznavanja jezika većinskoga stanovništva. Ne postoje izvorni tekstovi o njihovoj povijesti, kulturi, jeziku i običajima. Pokušava se dokazati da Romi potječu od određenih indijskih plemena Doma i Lura. Doma se bave glazbom i plesom, dok se Luri bave ocakljivanjem posuđa, zlatarstvom, plesom i sviranjem. Najveći broj Roma živi u Rumunskoj, Španjolskoj, a najmanji je broj u Luksemburgu. Ima više romskih plemena u Europi. To su: Kaldere (kovači – srednja Europa), Gitani (Španjolska, Portugal, sjeverna Afrika, jug Francuske) i Manuše (francusko i njemačko-austrijski Sinti i talijanski Pjemontesi). Te skupine imaju i podskupine.

Dana 8. travnja 1971. godine u Londonu je održan prvi Svjetski kongres Cigana (Brown i dr., 2012.). Donesene su odluke o zastavi Roma, himni i službenom jeziku. Zastava sadrži dvije osnovne boje koje simboliziraju vječno lutanje Roma. Zelena boja predstavlja simbol neograničenoga prirodnog prostranstva te slobodu kretanja. Plava boja je simbol nebeskoga prostranstva, a u sredini je crveni kotač koji označava vječno putovanje Roma. Službenom himnom je proglašena pjesma *Gelem, gelem*, a službeni jezik je jezik Roma Lovara – romani chib. Svjetski jezik za Rome je usvojen *Htom* (čovjek).

Prvi pisani dokumenti u kojem se spominju Romi u Hrvatskoj potječe iz Dubrovnika, 5. prosinca 1362. godine. Kasnije se, 1373. godine, u Zagrebu spominju kao mesari, krojači, trgovci i to J. K. Tkalčić (1885.) u *Povijestnoj spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*. Godine 1385. spominju se u Vodita samostanu (Burtea, 1999.). Pokretači romskih skupina bile su kaste zvane *Verna*. Najbrojnije romske skupine dolaze iz Male Azije i jugoistočne Europe u razdoblju od 10. do 14. stoljeća. Romi se u Međimurju prvi put spominju 1688. godine kad je u Legradu kršteno dijete *ciganskoga* vojvode Ivana. Dio romskih skupina dolazi u Hrvatsku u 19. stoljeću iz Rumunjske. To je plemenska skupina Koritar. Bave se obradom drva. Naselili su Međimurje (postoji zapis o Belici) i Podravinu. Govore dijalektom romskoga jezika, *ljimba d bjaš*. Koritari predstavljaju većinu u Hrvatskoj. Oko Zagreba, Rijeke i Pule se nalaze skupine Roma Gurbeta, Arlija i Čergara. Uspješno su se asimilirali u Hrvatskoj.

Slika 1: Rasprostranjenost Roma u Republici Hrvatskoj (Roma Education Fund, 2004.)

4.1. *Ekonomski i prostorni status*

Romi su u prvo vrijeme bili kovači i istovremeno su bili korisni vojski jer su popravljali oružje, potkivali konje, radili municiju (Šućur, 2000.). Njihov je stil života bio vezan uz tradicionalnu djelatnost. Uočava se promjena (Devi, 1996., 18–19) od tradicionalnoga zanimanja – glazbenici, trgovci konjima, kovači, izrađivači metli (Štambuk, 2005.; Mišetić, 2005.) prema novim zanimanjima – prodaja staroga željeza, sagova, tekstila, rabljenih automobila i automobilskih dijelova (Posavec, 2002.; Mišetić, 2005.). Razlog tome je industrijalizacija i prilagođena potreba tržišta. Romkinje su se bavile proricanjem i to je bio jedan od izvora prihoda (de Ville, 1956.). Danas je izvor prihoda romskoga naroda prilično nizak, njihova su zanimanja niskoga statusa. Neka od starih

zanimanja su zadržana, poput gatanja, glazbe, zabave, prosjačenje (žene i djeca). Stopa nezaposlenosti je vrlo visoka. Razlog tome je slabo obrazovanje, njihov slobodan izbor profesije, diskriminacija, tehnološki napredak. Stoga možemo reći da je njihov socioekonomski status dosta nizak. Današnja zanimanja Roma uglavnom su niskostatusna, bez većega društvenog prestiža. Romi uglavnom nisu uključeni u formalne oblike zapošljavanja, a mnogi zaposleni Romi ostaju bez posla. Visoka je raširenost sezonskih poslova (Štambuk, 2005.). Niska zaposlenost Roma može biti rezultat diskriminacije prilikom traženja posla. Romi znatno češće od ostalih skupina primaju socijalnu pomoć. Posljedica je siromaštvo, najviše u Međimurju. Dio Roma živi u stanju siromaštva u kojem su im ugrožene temeljne egzistencijalne potrebe. Što se tiče nastanjenosti, naseljuju periferije naselja. Razlog tome su nemogućnost kupnje objekta u naselju ili gradu zbog više cijene ili zbog zakona. Oni su potpuno odvojeni prostorom i kontaktom od neromskoga stanovništva. Njihov prostor ima slabu infrastrukturu. Postoji mogućnost da nemaju komunalije, el. energiju, pitku vodu. Bitni stambeni objekti su prilično udaljeni od njih (institucije za rani, predškolski i školski odgoj i obrazovanje, autobusna stanica, bolnica). Kuće su dosta loše napravljene i u ruševnom su stanju. Tako možemo govoriti o prisutnoj prostornoj segregaciji, čijim se rješavanjem potiče integracija romske populacije.

4.2. *Socijalni status*

Romi su u Hrvatskoj zadržali svoj način života, svoju prošlost, kulturu i običaje, ali su s druge strane prihvatili tradiciju, običaje i jezik većinskoga stanovništva. Djelomično se jesu kulturno adaptirali, no, potrebno se prilagoditi i univerzalnim normama i vrijednostima industrijske civilizacije i obrazovanja (Šućur, 2000., 224). Površni

kontakti većinskoga stanovništva s romskim dovode do stereotipa i socijalne distance prema romskoj manjini (Hrvatić, 1996.). Za uspješnu socijalnu integraciju potrebna je financijska pomoć države i lokalne vlasti kako bi se poboljšali stambeni uvjeti romskoga naroda, podigla razina predškolskoga i školskoga obrazovanja i povećala zaposlenost. Neke države (Casteles, 1995., 294–301) potpuno isključuju Rome (nemogućnost ulaska migranata u državu), neke diferencijalno isključuju Rome (svođenje samo na tržište rada), druge koriste asimilacijski model (gube jezične, socijalne i kulturne posebnosti što ih čini romskim narodom), a postoji i pluralistički model (prihvaćaju vrijednosti većinskoga naroda, ali i što je bitno, zadržavaju vlastiti identitet). Problem Roma je zapravo problem neroma i njihova shvaćanja i prihvaćanja Roma kakvi oni jesu, a ne kakvi bismo *mi* željeli da budu (Hrvatić, 2000., 255). U socijalnom smislu pojavljuju se i bogatije obitelji. Socijalni ustroj je sljedeći (Fraser, 1992., 238–240):

Pleme – (Kalderaši – *natsia*) zajednica povezana rođaćkim vezama sastavljena od dva ili više klana, imaju specifičan dijalekt i običaje

Klan – rod *vitsi* je jedinica specifičnoga romskog imena (životinji, pretku), velike funkcionalne vrijednosti

Obitelj – *familia* uključuje tri generacije (roditelje, oženjene sinove sa suprugama i djecom)

Družina – *kumpania* stvorena je gospodarskim vezama, mogu je činiti ljudi iz drugih plemena, klanova, obitelji, na čelu je vođa *Rom baro* (veliki čovjek).

Romska obitelj je temelj romske društvene organizacije (Štambuk, 2005.), temeljni element socijalnoga ustroja Roma (Hrvatić, 2005., 185). Ističe sljedeći socijalni ustroj: obitelj, proširena obitelj, zadruga, plemenska skupina. Romi pridaju veliku važnost obitelji, a najvažniju

ulogu za brigu o obitelji ima majka. Samačkih kućanstava gotovo da i nema. Kućanstva (Hrvatić, 2005., 13) s dva člana rijetka su (5,6 %), s tri do četiri člana na uzorku je bilo 29,4 %, a najviše je bilo obitelji s pet i šest članova (39,1 %). Na razini Hrvatske, prosječan broj članova po romskom kućanstvu je 5,0, a u Međimurskoj županiji 5,1 (Pokos, 2005.). Nadalje, naglašava da najviše članova kućanstva ima Zagrebačka županija 7,2, dok je najmanje u Osječko-baranjskoj županiji.

Djeca od najranije dobi stječu razne vještine, iako ne dobivaju potrebno institucionalno obrazovanje. Kućni život se događa u jednoj prostoriji. Migracijama, romska plemena nastanjuju različito vremenski pojedine države. Tako u Italiji postoje (Ricci, 1996., 10–11):

Sinti – starosjedioci, doseljenici između XV.st. i I. svjetskog rata

Kalderaši, Lovari i Ćurari – sredinom XIX. st.

Romi Slaveni, Harvati, Istriani – nakon I. svjetskog rata

Useljenici s prostora bivše Jugoslavije.

U Francuskoj su (Gualdaroni i Chalumeau, 1995., 10):

Manuši – s Peloponeskoga otoka

Sinti Piemontesi – iz Italije

Katalonski Gitanosi – s Iberskoga poluotoka

Kalderaši, Lovari i Ćurari – iz Transilvanije

Romi – iz bivše Jugoslavije.

Ekonomski emigranti iz zemalja u tranziciji (Rumunjska, Poljska, bivša Jugoslavija).

4.3. Politika

Dio Roma u Hrvatskoj nije u mogućnosti dobiti državljanstvo Republike Hrvatske. Za djecu koja su rođena u Republici Hrvatskoj ili u inozemstvu, roditelji pripadnici romske nacionalne manjine u velikom broju slučajeva ne prijavljuju rođenje djeteta, tako da djeca ne posjeduju izvode iz matične knjige rođenih. Romi su vrlo slabo politički zastupljeni u strukturama središnje vlasti, a vrlo rijetko ili nikako na lokalnoj razini. Političke organizacije Roma (Stranka Roma Hrvatske i druge) imaju mali ili gotovo nikakav utjecaj na politički život Hrvatske. Integracija podrazumijeva sudjelovanje romske populacije i u političkom životu.

4.4. Jezik

Romi u Hrvatskoj govore dvojezično. Govore svojim romskim jezikom i jezikom većinskoga naroda – hrvatskim standardnim jezikom. Romski jezik je raznolik, ima mnogo dijalekata, a kao javlja se jezični pluralizam i nemogućnost standardizacije romskoga jezika. Ne postoji standardni jezik Roma već dijasustav povezanih dijalekata oblikovanih pod utjecajem većinskoga stanovništva države u kojoj žive. Međusobno mogu biti nerazumljivi. Danas postoji dijasustav s više od 60 dijalekata. Razlikuju tri stratuma dijalekata (Courthiade, 1998., 13): balkansko-karpatsko-baltički, gubetsko-čergarski i kolderaško-lovarski. Romski jezik najvjerojatnije pripada dravidskim jezicima sjeverozapadne Indije. Svrstava se u skupinu dardu jezika. Službeni romski jezik *Romani chib* nema pisanoga standarda (Posavec, 2000., 237), pripada indijskoj grani jezika, postoje dva roda i osam padeža (Belović, 2008.). Najčešće ga

koriste pripadnici islamske skupine – Istra, Zagreb, Primorje, a *Gjimba d bjaš* većinom pripada kršćanskom krugu – Međimurje (Mišetić, 2005.). Hrvatska pomaže raznim programima za razvoj kulturnoga i etničkoga identiteta Roma u cilju njihove lakše integracije, očuvanja kulture i jezika.

Tablica 2: Samoidentifikacija Roma u Međimurju (Šlezak, 2010., 157)

Rom	Bajaš	Rom Bajaš	Hrvat	Cigan
143	12	9	6	1
83,63 %	7,02 %	5,26 %	3,51 %	0,58 %

Prema samoidentifikaciji Roma u Međimurju, najviše njih se identificira kao Rom 83,63 %, puno manje Bajaš 7,02 % , Rom Bajaš 5,26 % i Hrvat 3,51 %. Najmanje njih se identificira kao Cigan, njih 0,58 %. Konvencijom se koristi u službenoj terminologiji jedinstveni naziv za sve pripadnike naroda – različitih plemenskih skupina Roma koji danas žive od Indije do svih kontinenata, a imaju zajedničke odrednice nacionalnoga identiteta. Dolazi i do povezivanja i preklapanja različitih dijalekata. Skoro svi Romi su bilingvalni, zbog blizine drugih jezika. Bilingvalnim se smatra onaj tko govori dva ili više različitih jezika (Bjork, 2008.). Zbog smanjenja standarda u svom romskom jeziku, zaostaju u jezicima, što otežava integraciju u društvo.

4.4.1 Bajaški jezik

Bajaški jezik (Ljimba d bjaš) dolazi od rumunjske riječi *băi* i predstavlja rudare, robove u Rumunjskoj. Bajaši predstavljaju romsku etničku skupinu koja živi uz područje rijeke Drave i Save. Nastanjuju Hrvatsku, Srbiju, Bugarsku, Mađarsku, Grčku, Ukrajinu, Makedoniju, Slovačku i Sloveniju. Oni govore arhaičnim dijalektom rumunjskoga jezika. Romi Bajaši su svoj jezik prenijeli iz Rumunjske nakon ropstva. Zaboravili su romski jezik jer su bili prisiljeni da prihvate rumunjski jezik. Bili su prisiljeni raditi u rudnicima u Bugarskoj.

U Hrvatskoj postoje tri skupine Bajaša: Bajaši Erdejci, Bajaši Muntenci i Bajaši Ludari. Bajaši Erdeljci žive na području

sjeverozapadne Hrvatske i u Sisačko-moslavačkoj županiji. Bajaši Muntenci žive na području Baranje. Bajaši Ludari žive na području Siska, Slavnskoga Broda i Kutine. Postoje dva narječja Roma Bajaša, ardealski i munteanski (Sikimić, 2006.). U Međimurju se Romi Bajaši služe ardealskim narječjem (Erdeljci). Najveći problem bajaškoga jezika je što nije standardiziran kao što je to slučaj u Mađarskoj. Nema puno saznanja o bajaškom jeziku, povijesti i kulturi.

4.4.2 Romani chib

Romani chib pripada indijskoj grani jezika. Velik broj Roma govori neku od varijanti romskoga jezika. Romski jezik je povezan s jezicima koji se govore u sjevernoj Indiji i Pakistanu. Sadrži oko 33 000 riječi i blizu dvadeset dijalekata, što je dobar preduvjet za njegovu standardizaciju. Svako romsko pleme ima svoj dijalekt. Jezik Roma je bitan kao sredstvo komunikacije, očuvanje kulture i vlastitoga identiteta. U Republici Hrvatskoj do sada nije bilo nikakvoga pokušaja da se uči romski jezik u ustanovama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje kao ni u osnovnoškolskim obrazovnim ustanovama. Novost je da se studentima pruža mogućnost učenja i usvajanja romskoga jezika i kulture na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Postoje problemi što se tiče bilingvizma, standardizacije romskoga jezika, njegovog usklađivanja, zastupljenosti dijalekata na kojem prostoru i uporabe kojega dijalekta u školovanju Roma na romskom jeziku. Većina Roma govori neki od romskih dijalekata i hrvatski jezik. Hrvatski jezik većina njih ne usvaja dovoljno dobro, posebice kod djece rane, predškolske i školske dobi. Posljedica toga je slaba pripremljenost za osnovnu školu i ne postizanje zadovoljavajućih postignuća. Primjer dobre prakse je Srbija gdje se u sedamdesetak osnovnih škola uvodi romski jezik s elementima nacionalne kulture kao izborni predmet, a u Vojvodini on postoji od 1996. godine.

Lovari pripadaju podskupini Roma koji govore dijalekt romskoga jezika romani chib koji je pod utjecajem mađarskoga jezika. Države u kojima žive Lovari su Republika Hrvatska, Mađarska, Rumunjska, Poljska, Francuska, Njemačka, Italija i Grčka. Oni su najstarija skupina Roma u Hrvatskoj. U Hrvatskoj su naseljeni od XIV. stoljeća u Dubrovniku. Oni govore romani chib dijalekt koji je najzastupljeniji i katoličke su vjeroispovijesti. Riječ lovari dolazi od riječi *lova*, što znači novac, a i bave se trgovinom. Za trgovinu su koristili kult konja. U Hrvatskoj osim Lovara i Bajaša (Koritari) postoje i Kalderaši, Hajari, Sinti, Šijaci i Horahai. Neki su katoličke vjere, neki muslimanske, a neki pravoslavne.

4.5 *Vjera*

Romi su se prilagodili vjeri prostora koji su duže nastanili. Po vjeri su katolici, muslimani, pravoslavci, protestanti i pentekostalci. Katolička crkva od II. vatikanskoga koncila 1962. – 1965. ima organiziranu skrb za migrante što se nalazi i u Kodeksu kanonskoga prava iz 1983. godine. Kod njih se očuvalo vjerovanje u dobre i zle duhove i uroke (Belović, 2008., 12). Gotovo polovica Roma u Hrvatskoj je katoličke vjere, islamske 27,2 % i pravoslavne 15,6 % (Štambuk, 2005., 107). Obveza je zemlje u kojoj žive migranti i Romi da im se osigura pravo na njihov jezik i duhovno naslijeđe, zadržavanje vlastitoga kulturnog identiteta te provođenje integracije kroz njihove posebnosti.

4.6 *Običaji i kultura*

Sociokulturna odrednica koja ih najviše određuje su običaji i folklor (Mišetić, 2005.). Običaji koji su sačuvani su (Posavec, 2000.,

240; prema Fraser i Devi, 1994.): ugovaranje braka između očeva budućih supružnika u suradnji s ostalim muškim članovima klana u dugotrajnim, javnim pregovorima i uz isplate bogate naknade ocu buduće nevjeste; sklapanje braka simboličkim bijegom; u slučaju preljuba, razvoda, većih sukoba saziva se Romski sud *Kris romani* (muški članovi različitih klanova); strah od prisutnosti duha umrle osobe – posebni pogrebni običaji (romske skupine uništavaju imovinu pokojnika – u Engleskoj kamp – kućicu pokojnika prodaju neromima); romski kodeks čistoće – biti proglašen nečistim predstavlja najveću sramotu i *socijalnu smrt* (sve što dotakne nečisto je za druge ljude). Djeca postanu neovisna od rane dobi (Smith, 1999.). Tradicija koja prevladava je „divlje poduzetništvo“ (Štambuk, 2005.). Istraživanja pokazuju (Šučur, 2004.) da roditelji bez obrazovanja koji imaju više djece i loše stambene materijalne prilike podržavaju raniji ulazak djece u brak i ranije osamostaljivanje. Najviše Roma ima na području Europe. Obitelji su proširene i velike. Religiju najčešće prihvaćaju od većinskoga naroda. Skloni su glazbi, u nekim državama su profesionalni glazbenici. Romska plemena su podijeljena u klanove, a klan se sastoji od proširene obitelji.

Romska kultura je verbalna (pjesme, legende, priče, poslovice), a unutar nje imaju elemente indijske, perzijske, judejsko-kršćanske, egipatske i europske kulture. Elementi zaziru i u doba velikih božica plodnosti – Kali, Ištar, Astarate, Sarai, Izide (predkršćansko doba). Prva institucija romske kulture otvorena je u Brnu 1991. Otvoren je Muzej romske kulture koji prikuplja i prikazuje građu tradicionalne, suvremene, materijalne i duhovne elemente romske kulture. Romska kultura se često doživljava kao manje vrijedna (Georgiadis i Zisimos, 2012.), a trebala bi više promidžbe (Hegedus i Forrai, 1999.). Kultura romskoga naroda je bogata i raznovrsna. Romska kultura je jedinstvena, posebice u plesu i glazbi. Kultura Roma je puna magije i fatalizma (Rumbak, 2005.). Romi imaju snažnu kulturnu baštinu koja se izražava uglavnom u glazbi i

plesu. U romskoj kulturi se naglašava raskošnost. Ističe se bogata dekoracija kućanstva, žene se ukrašavaju nakitom, a oltar je ukrašen cvijećem i ornamentima. Njima to predstavlja znak sreće. Jedna od odlika romske obitelji je velikodušnost prema drugima u zajednici. Romske zajednice često imaju svoju instituciju suda koja rješava njihove međusobne sukobe (izvan obitelji). Pravila suda se prenose usmenim putem „s koljena na koljeno“ ili pjevanjem. Postoje napori u detaljnijem upoznavanju s njihovom kulturom zbog toga što u njihovoj tradiciji ne postoje pisani izvori o kulturi, a i žive u zatvorenim zajednicama, tako da podatci često nisu dostupni javnosti. Cilj romske kulture je održavanje zajednice i obitelji. Njihova kultura je podložna promjeni zbog utjecaja društvenih promjena, globalizacije. Razvoj romske kulture teče sporije u usporedbi s kulturom većinskoga naroda. U kulturi Bugara je do početka 20.st. bio poznat obred socijalizacije mladih djevojaka koje plešu, pjevaju i skupljaju poklone od okolnoga stanovništva. To su zapravo bili počeci folkloru u Bugarskoj. Glazbena kultura sadrži elemente jaza, bolera, flamenca, glazbe klasičnih skladatelja, narodnih pjesama iz Njemačke, a od instrumenata violinu, gitaru, klarinet. Glazbom često izražavaju svoje osjećaje i frustracije.

Romska kultura predstavlja različite kulturne elemente određenih država i regija sjedinjene u zajedničku kulturu koja postaje jedinstvena i raznolika. Ona je dinamična i neprestano se obogaćuje, ali je potrebno sačuvati elemente njihove kulturne baštine. Obilježja njihove kulture su odanost obitelji, pravila i prilagodljivost. Sportovi kojima se najčešće bave su nogomet, hrvanje (Bugarska), biljar (Amerika) i to često s neromskim narodom za novac. Vrijednosti romske kulture sadrže slobodu, obitelj, djecu, zabavu, tradiciju. U Velikoj Britaniji, Romi imaju putujući način života. Bave se trgovinom. U romskoj kulturi je tradicionalno bavljenje proricanjem gdje predviđaju budućnost i sreću.

Smatraju da će im talismani i amajlije donijeti sreću ukoliko ih nose te spriječiti bolest. Koriste lijekove za iscjeljivanje bolesti.

U Velikoj Britaniji se 2008. godine pojavljuje „trend romske odjeće“ šarenih, etničkih, vintage elemenata u modnom svijetu i njihova popularnost raste, a samim time se povećavaju šanse za bolju integraciju romske kulture i Roma u društvo. Poželjno je uvesti elemente romske kulture u predškolski i školski kurikulum. Postoje stereotipi prema Romima, socijalna distanca i nizak stupanj prihvaćanja elemenata kulture Roma, jezika, umjetnosti, povijesti. Da bi se romska djeca što bolje integrirala, potrebno je uvesti promjene u kurikularnoj osnovi. Kurikulum bi trebao obuhvaćati sadržaje njihove kulture, tradicije i povijest. Romi, njihov život i kultura, nadahnjuju i inspiriraju u umjetnosti i književnosti diljem svijeta. Prosper Mérimée s operom *Carmen* okreće se prema Romima, Victor Hugo u *Esmeraldi*, Puškin – *Zemphir*, a Tolstoj je napisao *Mašu Ciganku*. To su poznata djela koja opisuju život Roma, a isto tako bi se o Romima trebalo pisati i u udžbenicima za školu jer su oni isto dio hrvatske povijesti i kulture. Romi plešu tijekom obiteljskih slavlja kao što su vjenčanja ili krštenja. Cvijeće i crvena boja obilježja su tradicionalne odjeće Roma. Crvena bolja predstavlja simbol ljubavi i značajna je u obredima vjenčanja.

4.7 Romi u Hrvatskoj

Točan broj Roma u RH teško je utvrditi. Postoje službeni rezultati kao *privid* postojećega stanja. Prema popisima stanovništva od 1948. – 2011. godine, prikazan je broj Roma u RH u tablici 3. Romi se počinju uključivati u obavezno školovanje 1970. godine (Bauk, 1992.). Druga

tablica (tablica 4) prikazuje broj Roma po županijama prema popisu stanovništva 1991. – 2011. godine.

Tablica 3: Broj Roma prema popisu stanovništva od 1948. – 2011. godine (Državni zavod za statistiku, 2013.)

Godina popisa	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Broj Roma	405	1261	313	1 257	3 858	6 695	9 463	16 975

Broj Roma se tijekom posljednjih osam popisa stanovništva povećavao, osim 1961. godine (tablica 3). U Mađarskoj se broj Roma u razdoblju od 2002./2003. – 2008./2009. oko dva i pol puta povećao s 8270 na 20 500 (Eurydice, 2010.). U Hrvatskoj žive pripadnici 22 različite nacionalne ili etničke zajednice ili manjine. Romi se u Hrvatsku posljednjih dvadesetak godina doseljavaju iz dijelova bivše Jugoslavije i to iz Kosova, Bosne i Hercegovine, Srbije i Makedonije, kada dolaze skupine *Arlija*, *Gurbeta* i *Čergara*, koji danas čine uglavnom gradsko stanovništvo (Zagreb, Rijeka, Pula).

Tablica 4: Broj Roma po županijama prema popisu stanovništva od 1991. – 2011. godine (Državni zavod za statistiku, 2013.)

Redni broj	Županija	1991.	2001.	2011.
1.	Zagrebačka	128	231	258
2.	Krapinsko-zagorska	2	4	3
3.	Sisačko-moslavačka	315	708	1463
4.	Karlovačka	16	7	26
5.	Varaždinska	333	448	711
6.	Koprivničko-križevačka	204	125	925
7.	Bjelovarsko-bilogorska	144	140	391
8.	Primorsko-goranska	504	589	1072
9.	Ličko-senjska	49	10	21
10.	Virovitičko-podravska	86	4	14
11.	Požeško-slavonska	0	7	13
12.	Brodsko-posavska	223	586	1178
13.	Zadarska	7	4	12
14.	Osječko-baranjska	782	997	1874
15.	Šibensko-kninska	42	8	22
16.	Vukovarsko-srijemska	265	167	253
17.	Splitsko-dalmatinska	39	11	8
18.	Dubrovačko-neretvanska	5	4	11
19.	Istarska	637	600	858
20.	Međimurska	1 920	2 887	5107
21.	Grad Zagreb	994	1 946	2755
22.	UKUPNO – Hrvatska	6695	9463	16 975

U tablici 4. prikazan je usporedno broj Roma po županijama prema popisima stanovništva od 1991. do 2011. godine. Podatci od 1991. do 2001. prikazuju skoro $\frac{1}{2}$ porasta ukupnoga broja Roma u Republici Hrvatskoj te značajan porast Roma po županijama, dok se u nekim ratnim dijelovima broj Roma smanjio. U tablici 5. prikazane su općine i gradovi po županijama, odnosno Grad Zagreb, u kojima po podacima stanovništva 2001. – 2011. godine živi više od 100 Roma.

Tablica 5: Općine, gradovi po županijama i Grad Zagreb u kojima živi više od sto Roma 2001. – 2011. (Državni zavod za statistiku, 2013.)

Red.	Naziv županije	Naziv	Broj Roma	Broj Roma
1	Zagrebačka	Velika Gorica	130	88
2.	Sisačko-moslavačka	Novska	120	170
		Sisak	436	648
3.	Varaždinska	Petrijanec	366	379
4.	Primorsko-goranska	Rijeka	489	867
5.	Brodsko-posavska	Slavonski Brod	582	1142
6.	Osječko-baranjska	Beli Manastir	153	301
		Belišće	160	218
		Darda	210	650
		Osijek	124	136
7.	Vukovarsko-srijemska	Vinkovci	114	148
8.	Istarska	Pula	301	443
		Vodnjan	195	299
9.	Međimurska	Čakovec	1105	1039
		Kotoriba	156	320
		Mala Subotica	430	694
		Nedelišće	541	1239
		Podturen	173	224
		Selnica	162	1
		Orehovica	237	491
		Mursko Središće	7	285
10.	Grad Zagreb	Trnje	163	165
		Peščenica-Žitnjak	751	1133
		Gornja Dubrava	200	192
		Donja Dubrava	126	177
		Sesvete	343	644
11.	UKUPNO		6669	12 093

Osnivaju se stranka i udruge Roma na državnoj (i regionalnoj te lokalnoj) razini, posebice u zemljama tranzicije kao što su Mađarska, Rumunjska i Češka, Romi predstavljaju socijalno dinamičnu zajednicu koja je izabrala legitiman način života. Položaj Roma u Europi danas ima neke zajedničke odrednice: seobe i pokretnost Roma donekle onemogućavaju ili usporavaju proces socijalne emancipacije i nacionalne afirmacije Roma na europskom prostoru; razvoj nacionalnoga identiteta prate određena stigmatizacija i nedostatak mogućnosti dosizanja društvene uloge koja Romima pripada; u nekim zemljama su još prisutna mišljenja o rješavanju pitanja Roma asimilacijom ili, suprotno, segregacijom; pokretanje ekonomskih migracija Roma nakon političkih promjena u istočnoj Europi u zemlje Europske unije; u skladu s dokumentima UN-a, Vijeća Europe te preporukama FUEEN-a, Minority Rights Group i različitih regionalnih asocijacija, regulira se i preporučuje poštivanje prava nacionalnih manjina te nediskriminacija na bilo kojoj osnovi (rasnoj, nacionalnoj) što je za Rome posebno značajno. Glavni uzor segregacije je etnička diskriminacija (Olmos i Garrido, 2010.). Interkulturalizam, kao globalni proces, utječe i na odnos prema vrijednostima različitih kultura (afirmirajući poznavanje i uvažavanje romske kulture i tradicijskih postignuća); integracije Roma u europskim zemljama nisu dale očekivane rezultate budući da su pokušaje istovremeno pratile i represije. Tek kada integracijske procese bude pratila gospodarska potpora uz poštivanje ljudskih i nacionalnih prava, može se doći do rezultata (Hrvatić, 2005., 4).

4.8 *Integracija Roma u Hrvatskoj*

Multikulturalnost je specifična i za Hrvatsku. Uključuje različite skupine prema etničkom podrijetlu, jeziku, kulturi i vjeri koje žive na određenom teritoriju. Ona predstavlja postojanje više kultura na određenom prostoru (Boneta i dr., 2013.). Oni su marginalizirana skupina (Friedman, 2001.), a marginaliziranost je temeljno obilježje društvenoga položaja Roma (Miletić, 2005.), tj. isključenost iz najvažnijih društvenih procesa (Šućur, 2000.; Miletić, 2005.). Socijalna isključenost uključuje siromaštvo, nezaposlenost, neobrazovanost (Srđić i Cvjetićanin, 2012.), otežava njihovu integraciju (Hrvatić, 2005.). Postoje razni oblici integracije: kulturna, strukturna, socijalna, obrazovna (Srđić i Cvjetićanin, 2012.). Društvena raznolikost je stvorena kroz migracije, domaća kretanja, sukobe (Palaiologou, 2012.). Migracije Roma imale su za posljedicu nisku razinu tolerancije, pluralnosti grupa i kultura te egzistiranje različitih modela (Hrvatić, 2005., 191–192, 2011.; Castles, 1995., 294–301):

- a) potpuno isključenje (sprječavanje ulaska migranata u zemlju)
- b) diferencijalno isključenje (formalnim i neformalnim mehanizmima je participiranje etničkih skupina i migranata u sveukupnosti društvenoga života svedeno, najčešće, samo na tržište rada) ili pronalaženje načina premještanja Roma u druge zemlje (povratka), uz financijsku potporu otvaranju tamošnjih tržišta rada Romima
- c) asimilacijski model: uključanje u društvo, uz gubitak kulturnih, jezičnih i socijalnih posebnosti, gdje većina aktivnosti vezanih uz kulturnu autonomiju i obrazovanje Roma usmjerava na njihovo što brže uključivanje u redovni obrazovni sustav, bez intervencija

usmjerenih na njegovu prilagodbu ili dopunu sadržajima i oblicima specifičnima za romski identitet

- d) pluralistički model: uz prihvaćanje temeljnih vrijednosti domaće sredine, etničke zajednice zadržavaju svoje specifičnosti u svim elementima identiteta, prema očuvanju romske kulture i etničke posebnosti kroz interkulturalni pristup.

Spominje se integracija Roma u Hrvatskoj (kulturalna → strukturalna → građanska) koja ima niz specifičnih teškoća (Hrvatić, 2005., 188; 2011., 15). U integracijskom procesu pojedini dijelovi kulture imaju različite utjecaje. Ekstrinzična kultura, smatra Hrvatić, (način odijevanja, obrasci izražavanja emocija, ustaljene navike, način odijevanja, govorni dijalekt) kod Roma je češće prepreka integraciji od intrinzične kulture (jezik, vjerovanja, tradicijske vrijednosti, glazbeni ukus). Romi su prihvaćali običaje, religiju, tradiciju, ponekad i jezik većinske skupine, a zadržavali specifičan način života i vanjske simbole različitosti.

Socijalna integracija Roma pretpostavlja očuvanje vlastitoga identiteta, kulture, tradicije i prošlosti, tj. sprječavanje getoizacije. Treba se pozornost stavljati na romska obilježja, identitet i kulturu u školskim programima (Trimikliniotis, 2009.). Kao posljedica ranoga napuštanja sustava školovanja, javlja se socijalna isključenost (Milas i dr., 2010.). Niska koncentracija Roma u odnosu na većinsko stanovništvo onemogućuje im bolji položaj, ulogu ili funkciju u bilo kojem razvojnom smislu (Štambuk, 2005., 17) što dovodi do nepoželjnoga tipa integracije. Romi usporavaju asimilaciju zbog socijalne distance. Koncept integracije gleda se kao prihvaćanje i uključivanje u uobičajene procese koji se događaju u društvenoj okolini (Hrvatić, 2011.), poboljšanje socioekonomskoga statusa Roma. Postojanje stereotipa, predrasuda,

socijalne distance, način života Roma, prostorne segregacije prepreka su integraciji Roma (Šlezak, 2010.). Moguća je integracija romske populacije prihvaćanjem društvenih normi i vrijednosnih sustava većinskoga naroda. Posljedica je proces asimilacije.

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji veća etnička distanca i predrasude prema Romima nego drugim nacionalnim manjinama. Što su interkulturalne kompetencije pojedinca skromnije, to je snažnija socijalna distanca koju on iskazuje prema pripadnicima drugih društvenih skupina (Boneta i suradnici, 2013., 482). Istraživanje koje je radio Boneta i suradnici istražuje vezu samoprocjene interkulturalnih kompetencija i socijalne distance među odgojiteljima. Provedeno je na uzorku $N = 225$ na riječkom području. Utvrđeno je da su sadržaji interkulturalnoga odgoja i obrazovanja nedovoljno prisutni u formalnom obrazovanju i samo 1/3 odgojitelja se smatra osposobljenim za njihovu primjenu u praksi. Ispitanice pokazuju veći stupanj socijalne distance prema Romima i nedovoljnu senzibilnost za ovu temu. Slaba je povezanost između samoprocjene interkulturalnih kompetencija i iskazivanja socijalne distance. Djeca romske nacionalne manjine zbog normi, stereotipa i emocija vezanih uz njih, bit će izložena najvećem odbacivanju (Maričić i suradnici, 2012., 140–141). Istraživanje koje su proveli Maričić i suradnici pokazuje vrlo veliku distancu romske djece i to najviše tijekom slobodnoga vremena. Izraženija je sklonost socijalnoj distanci kod dječaka.

Položaj Roma je težak. Najčešće su to problemi vezani za društvenu nebrigu, tradicionalan načina života, loše stambene uvjete. Romi uglavnom žive izolirani na periferiji naselja. Smanjen je socijalni kontakt između romske populacije s većinskom populacijom (prostorna segregacija) zbog modernizacije i zaborava njihovih tradicionalnih zanata. Imaju slabi prilaz ili nikakav prema ustanovi za rani, predškolski i školski odgoj i obrazovanje, nepostojanje javnoga prijevoza ili je skup

kao i troškovi školovanja (Chisiu, 2012.). Neki Romi nemaju osobnu dokumentaciju.

Romi imaju najvišu stopu nezaposlenosti prema drugim etničkim manjinama. Najveći broj romske populacije ima nisko kvalificiranu radnu snagu, stoga se najveći broj Roma bavi (žene i djeca) prosjačenjem, a muškarci trgovinom. Nedovoljan broj romske djece koja su uključena u školski odgoj i obrazovanje izvor su brojnih teškoća na koje nailaze. Romi su slabo obrazovani i postoje različiti oblici diskriminacije u obrazovanju. Što se tiče lokalne sredine, Romi su vrlo slabo ili nikako uključeni u lokalnu vlast, a isto tako slabo su zastupljeni u državnoj vlasti, državnim i javnim institucijama. Potrebno je poboljšati njihova prava na lokalnoj i državnoj razini. Romi se trebaju izboriti kako bi se bolje integrirali u društvo, posebice gdje je njihova brojnost veća (Međimurje, Zagreb, Zagrebačka županija). U integraciji romske etničke manjine u procesu školovanja sudjeluju ustanove za rani, predškolski i školski odgoj i obrazovanje (vrtić, predškola, kraći programi, osnovna škola, srednja škola) ili druge institucije. To su lokalne ustanove, državna vlast (zakoni i prava), lokalna vlast. U procesu integracije u školi bitna je podrška učitelja ili nastavnika (Kyrilaki, 2013.). Postoje negativni stavovi i nepovjerenje – niža očekivanja učitelja, kurikularna diskriminacija (Brucker, 2009.).

Pripadnici romske etničke manjine aktivno sudjeluju u nevladinim organizacijama među romskim udrugama te se zalažu za njihovo veće uključivanje u rad tijela državne vlasti na državnoj i lokalnim razinama. Surađuju s međunarodnim udrugama i institucijama.

U Europi se provodi projekt *Ja sam Rom* s ciljem integracije Roma. Provodi se u Bugarskoj, Grčkoj, Slovačkoj, Irskoj, Belgiji, Portugalu i Češkoj. U razdoblju od 2012. do 2013. godine provodio se projekt *ROM-UP!*. Ciljevi projekta su bili: širenje uspješnih obrazovnih iskustava u promicanju obrazovanja Roma, razvijanje strategije u

zemljama (Španjolska, Bugarska, Grčka, Rumunjska, Irska), promicanje socijalne integracije romske djece, osigurati kvalitetno obrazovanje, osigurati završetak osnovne škole, smanjenje broja nepismenih u osnovnoj školi (EK, 2012.). U Češkoj su strategije/ciljevi integracije: stvaranje tolerantnoga društva, integriranje romske kulture i jezika u većinsko društvo (ERPC, 2012., 7). Italija ima cilj: planiranje regionalnih projekata, komunikaciju s naglaskom na demistifikaciju Roma. U Italiji postoje tzv. *open razredi* (Rossi i Angelis, 2012.). To je primjer otvorenoga školskog sustava gdje se omogućuje suradnja kroz projekt između djece različitih kultura. Provodi se i projekt Svjetske banke vezan za obrazovanje s ciljem povećanja kvalitete obrazovanja, menadžerskih vještina nastavnika i ravnatelja, jačanje partnerstva škole i zajednice, poboljšanje uvjeta rada. Ključni elementi za integraciju Roma u Mađarskoj su: kreativne pedagoške radionice, multikulturalni nastavni plan i program, obuka nastavnika, izvanastavne aktivnosti, izgradnja zajednice i obiteljsko sudjelovanje (Messing, 2008.). Postotak Roma u Mađarskoj je 7 % i taj postotak neprestano raste. Karakteristike mađarskoga obrazovanja su (Rado, 2001., 45): decentralizacija i liberalizam, marketing, transformacija vlasti, demokratizacija obrazovanja. Osnovan je Hungarian National Core Curriculum koji obuhvaća znanje, vještine, kompetencije i interkulturalno obrazovanje kao jedan od obrazovnih programa nacionalnih manjina. Romsku djecu treba poticati od najranije dobi k samostalnosti (Smith, 1999.), graditi pedagogiju prilagođenu njima (Daroezi, 1999.), od najranije dobi stvarati pozitivnu svijest o različitostima (Murray, 2012.), prihvatiti različitost u školovanju (Hegedus i Forrai, 1999.), uvesti integrirane programe (Burtea, 1999.; Lisko, 1999.), individualni pristup (Rogojnaru, 1999.), brojčani podatak o pohađanju predškolskih i školskih ustanova i školovanju roditelja (MRGI, 1999.), pronaći bilingvalnoga učitelja (Ada, 1999.), svladati jezik većinskoga naroda i vještine jezika. Ciljevi

programa u ustanovama za rani, predškolski i školski odgoj i obrazovanje (Krajnyak i Lazar, 1999.) trebali bi biti: gradnja samopouzdanja, povezivanje djece, razvijanje socijalizacije – osnovne vještine i romska literatura, integrirati djecu u razred, jačati osjećaj za svoj identitet.

U Mađarskoj se nude škole koje imaju program popodne ili vikendom za romsku djecu. Ti programi razvijaju talente i poboljšavaju uspjeh djece u školi (Szoke, 2001.). Isto tako, Roma Education Program (of Soros) pomaže različitim stipendijama (Hardi, 2001.). U Kedves house u Mađarskoj ističu (Lazar i dr., 2001.) probleme romske djece u školi, nepohađanje nastave, velik broj izostanaka, probleme u ponašanju. U Budimpešti je osnovan Nacionalni Edukacijski Integracijski centar (2001.) od strane Ministarstva obrazovanja. Ima svoj program Integration Educational System (2005.). Promovira integraciju romske djece i kvalitetno školovanje u osnovnim školama u Mađarskoj. Istraživanja (Kvezdi i Suranyi, 2009.) su pokazala da program pozitivno utječe na školu i to u: metodama učenja, interakcijama, rukovođenju razredom, samostalnosti i vještinama djece.

Nastava u Mađarskoj u osnovnoj školi za romsku djecu (Rado, 2001., 54) se odvija:

Integrirano obrazovanje u razredima s posebnim programima za Rome

Integrirano obrazovanje bez posebnog programa

Specijalne odvojene institucije za romsku djecu

Specijalno obrazovanje (razredi ili škole) za mentalno zaostalu djecu.

Klein ističe mogućnost integracije na najviši nivo socijalizacije kada je individua potpuno adaptirana u zajednicu. Ciljevi integracije su (MHR, 2009., 5): tolerantno okruženje, uklanjanje diskriminacije i

unutarnjih zapreka u obrazovanju, poboljšanje socijalne razine – smanjenje nezaposlenosti, poboljšanje uvjeta stanovanja i zdravstvenih uvjeta, razvoj i uvođenje romske kulture i jezika u kulturu većinskoga naroda, sigurnost.

Razlike u etničkom sastavu u predškolskoj/školskoj ustanovi dovode do predškolske/školske segregacije. Tipična školska segregacija (Trehan, 1999.) u Mađarskoj je pohađanje velikog broj romske djece u zasebne razrede (Cahn, 1999.) ili specijalne škole i njihovo odvajanje od ostale djece (Hegedus, 1999.). Ispitivanje školske segregacije u školama provedeno je (Kertesi i Kezdi, 2013.) u 100 gradova i mjestima gdje ima najviše Roma izvan Budimpešte. Ustanovljeno je da segregacija ovisi o: mobilnosti učenika unutar zajednice, lokalnoj obrazovnoj politici, udjela romskoga stanovništva u gradu. Stambena segregacija je zanemariva.

Velik problem u Slovačkoj je prezastupljenost romske djece u posebnim školama za djecu s mentalnim potrebama (Galloova, 2012.). Isto tako. postoji puno djece koja rade po prilagođenom programu u Češkoj, Mađarskoj i Srbiji (White, 2012.). Velik broj romske djece polazi segregacijsku školu u Češkoj i Slovačkoj 85 % u posebne škole (Fremlova, 2011.). U Slovačkoj živi 2 % Roma. Uzroci segregacije u Slovačkoj u vrtićima su: problem jezika, slaba motivacija od kuće za školu (Klein, 2012.).

U Rumunjskoj, romska manjina čini oko 2,5 %. Provedeno je istraživanje u Rumunjskoj (Ivatts, 2012.) gdje su se ispitivale navike 220 učitelja u osnovnoj školi. Ispitivao se utjecaj izostanaka učitelja na izostanke romske djece. Učenici imaju lošije rezultate u fizici, kemiji, biologiji i informatici. Učitelji iz romskih škola imaju manje staža i veći broj neobrazovanih učitelja. Češće su protiv segregacije. Broj izostanaka

učitelja veći je u romskim školama nego neromskim. Veći broj izostanaka učitelja nema utjecaja na izostanke romske djece.

Školovanje romske djece i njihova budućnost je postala jedna od najvećih zadataka u zajednici (Barry, 2001.). Cilj je bolje razumijevanje svoje kulture i povijesti (Santos, 2001.). Školovanje budućih učitelja i nastavnika o multikulturalnom i interkulturalnom odgoju i obrazovanju postaje središnje područje u njihovoj budućnosti (Palaiologou i Dimtriadou, 2013.). Ne samo školovanje budućih učitelja i nastavnika, nego i školovanje budućih odgojitelja za multikulturalni i interkulturalni odgoj i obrazovanje, postaje imperativ suvremenoga društva.

4.9. *Romska naselja u Međimurju*

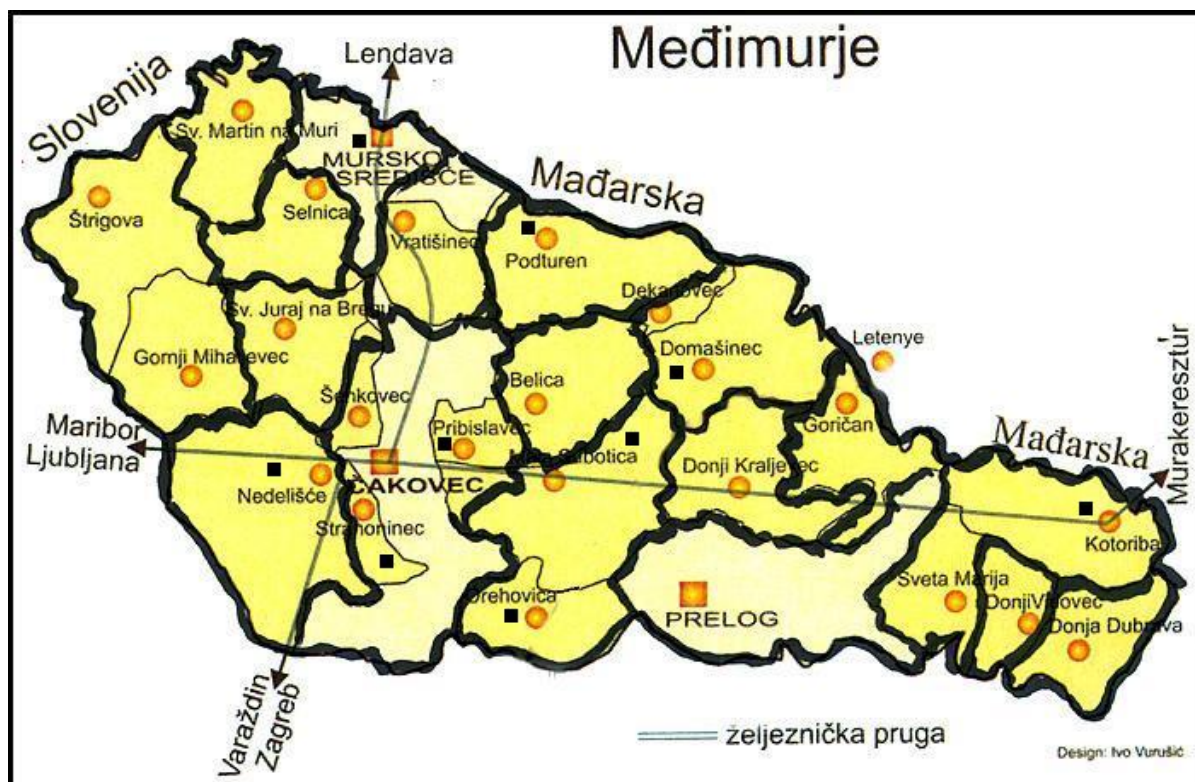
Romska naselja u Međimurju i prostor života romske populacije predstavlja bitan faktor njihove integracije unutar lokalne i šire zajednice. Romska populacija u Međimurju živi na drugačijim i različitim prostorima u odnosu na većinsko stanovništvo. Posljedica toga su nejednake mogućnosti romske populacije u odnosu na većinsku populaciju. Socijalizacija i integracija romske populacije u lokalnu sredinu je stoga spora, sporo se prihvaća urbani način života romske obitelji, kao i nove uloge u romskoj obitelji. Prostor Roma u Međimurju je ograničen, prevladava prostorna segregacija.

Pet je osnovnih obilježja romskih naselja. To su: odsječenost, kaotičnost, redukcija infrastrukturnih mreža, nezakonito izgrađene kuće, nadmoć samostojeće obiteljske kuće (Štambuk, 2005.). Romska naselja su većinom smještena na periferiji naselja/grada. Romska mjesta su manja. U Međimurju su Romi naseljeni u naseljima: Kuršanec, Pribislavec, Trnovec, Gornji Kuršanec, Orehovica, Kotoriba, Donja Dubrava, Goričan, Domašinec – Kvitrovec, Podturen – Lončarevo, Mursko Središće – Sitnice, Hlapičina.

4.9.1 Kuršanec

Naselje Kuršanec pripada Gradu Čakovcu. Sjeverozapadno od Kuršanca smješteno je romsko naselje Kuršanec. Naselje je nastalo blizu napuštenoga iskopa šljunka. U početku je bilo nekoliko koliba bez komunalne infrastrukture. Godine 1984. naselje je bilo građevinski definirano, a 1994. godine građevinski je prostor i proširen. Definirana je ulična mreža, parcelizacija prostora i dječji vrtić koji je nedavno i

realiziran. Naselje ima priključak električne energije, vode i telefona. Ceste su asfaltirane, a stambeni objekti su zidani od cigle.

Slika 2: Zemljovid Međimurja s označenim romskim naseljima

(modificirano prema http://www.medjimurje.hr/datoteke/clanci/sitnice%201-18_0.jpg)

4.9.2 Pribislavec

Pribislavec je naselje istoimene općine. Jugozapadno od Pribislavca smješteno je romsko naselje Pribislavec koje je isto nastalo u blizini iskopa šljunka. U početku je to bilo nekoliko koliba bez komunalne infrastrukture, ali je bilo priključeno na električnu mrežu, s

obzirom da je tik do mjesta Pribislavec. Godine 2002. donesen je prostorni plan uređenja građevinskoga prostora. Definirani su prostori za društvene namjene, nova ulična mreža uz parcelaciju novih zemljišnih površina. Postoji priključak na telefon i vodovodnu mrežu. U planu je izgradnja nove škole.

4.9.3 Trnovec

Naselje Trnovec pripada Općini Nedelišće. Jugozapadno od Trnovca smješteno je romsko naselje Trnovec. Nastalo je isto uz prostore iskopa šljunka iz rijeke Drave. Postojala su dva romska područja naseljenosti. To su bila Parag 1 i Parag 2. Parag 1 je dosta veći. Danas su Parag 1 i Parag 2 gotovo spojeni. Naselje je u početku bilo s nekoliko koliba bez postojeće komunalne infrastrukture. Građevinski je zemljište postojalo još 1984. godine. Građevinsko područje se proširilo 2002. godine. Prostornim planom uređenja prošireni su koridori ulične mreže i proširena je parcelacija zemljišta. Naselje Parag u postupku je izdvajanja kao samostalno naselje. Definirani su prostori za društvene namjene. Odnosi se na predškolsko obrazovanje Roma i sportsko-rekreativne sadržaje. Naselje ima telefon i vodu. Ceste su asfaltirane.

4.9.4 Gornji Kuršanec

Gornji Kuršanec pripada Općini Nedelišće. Romsko naselje nalazi se južno od Gornjega Kuršanca. Objekti su zidani. Naselje ima privremeno vodu, telefon i električnu mrežu od prije. Naselje nije građevinski definirano jer od prije postoji rezerviran Prostorni plan Međimurske županije. Prostor se nalazi na relaciji brze ceste županijske

ceste Čakovec – Varaždin. Potrebno je preseliti Rome iz ovog područja i osigurati nove prostore.

4.9.5 Orehovica

Orehovica pripada Općini Orehovica. Romsko naselje nalazi se južno od Orehovice. Nastalo je uz područje iskopa šljunka, dok je jedan dio nastanjen tik uz naselje Orehovica. U početku su to bile kolibe bez komunalne infrastrukture. Građevinsko zemljište bilo je definirano 1984. godine, a prošireno 2002. godine. Naselje ima telefon i struju, ali nema vodovod. Kuće su zidane od cigle. Izgrađena je nova škola za romsku djecu. U izgradnji je sportska dvorana.

4.9.6 Držimurec – Piškorovec

Držimurec pripada Općini Mala Subotica. Romsko naselje Piškorovec nalazi se sjeverozapadno od naselja Držimurec. Nastalo je uz kanal Trnavu, uz njeno staro napušteno korito. Građevinsko zemljište je bilo definirano 1984. godine, a u planu je bilo i proširenje 2002. – 2003. godine. Nije bilo poticaja da se građevinsko zemljište sredi i proširi. Krajem 1990-ih godina dobili su struju, a sada imaju i telefon. Izgrađena je OŠ Mala Subotica i proširena područna škola Držimurec s obzirom na povećanje romske populacije. Dovršen je postupak izdvajanja zasebnoga mjesta Piškorovec i formiranje novoga mjesnog odbora. Izgrađena je nova škola i sportska dvorana.

4.9.7 Kotoriba

Naselje Kotoriba ima svoju općinu. Romsko se naselje nalazi jugoistočno od mjesta Kotoriba. Odvojeno je kanalom, a 1980-ih godina počelo je naseljavanje i izgradnja zidanih kuća s priključkom na el. energiju. Sada naselje ima i vodu i telefon.

4.9.8 Donja Dubrava

Naselje Donja Dubrava ima svoju općinu. Romsko naselje nalazi se na desnoj obali rijeke Drave. Ima malo koliba koje su loše i bespravno izgrađene. S obzirom na to da je to područje često poplavljeno, naselje nema priključak na komunalnu infrastrukturu. U planu je bio otkup prostora izvan nasipa kako bi se Romi preselili tamo u nove stambene objekte sa sportsko-rekreativnim sadržajima i komunalnom infrastrukturom. Obzirom na neizvedivost planova te učesale poplave, Romi su se preselili u druga mjesta diljem Podravine.

4.9.9 Goričan

Naselje Goričan ima svoju općinu. Romsko naselje nalazi se sjeverozapadno od Goričana. Godine 1984. Bio je definiran prostor kao građevinsko zemljište. Naselje ima električnu energiju, vodu i telefon.

4.9.10 Domašinec – Kvitrovec

Domašinec ima svoju općinu. Romsko naselje Kvitrovec nalazi se zapadno od zaseoka Kvitrovca u sastavu naselja. Nastalo je u blizini iskopa šljunka. Građevinski je zemljište bilo definirano 1984. godine.

Usvojen je prijedlog proširenja građevinskih parcela 2002. godine. Imaju električnu energiju, struju i vodu.

4.9.11 Podturen – Lončarevo

Mjesto Podturen ima svoju općinu kojem pripada i romsko naselje Lončarevo. Smješteno je zapadno od mjesta Podturen. Nastalo je uz iskope šljunka i mrtvih rukavaca rijeke Mure. U početku je bilo naseljeno s nekoliko koliba bez komunalne infrastrukture. Naselje je izdvojena prostorna cjelina naselja Podturen. Godine 2002. usvojen je prijedlog proširenja građevinskoga zemljišta, izgradnje škole i sportsko-rekreativnih površina. Naselje ima električnu energiju, struju i vodu.

4.9.12 Mursko Središće – Sitnice

Mursko Središće ima status grada. Romsko naselje Sitnice smješteno je južno od grada i između državne ceste Čakovec – Mursko Središće. Nalazi se na mjestu iskopa šljunka i pijeska. U početku je bilo naseljeno s nekoliko koliba bez komunalne infrastrukture. Godine 2002. usvojen je prijedlog proširenja građevinskoga zemljišta, sportsko-rekreativnih površina i društvenih sadržaja. Naselje ima električnu energiju, struju i vodu.

4.9.13 Hlapičina – Mursko Središće

Romsko naselje nalazi se u zapadnom dijelu naselja Štrukovec. Sadrži mali broj romskih obitelji. Imaju električnu energiju, struju i vodu.

Problemi koji postoje vezani za prostorno uređenje romskih naselja su: geodetske snimke naselja, utvrđivanje granica građevinskoga zemljišta, proširenje građevinskoga zemljišta kako bi se moglo parcelirati i omogućiti izgradnja stambenih objekata, detaljni prikaz plana dogradnje, legalizacija lokacijskih i građevinskih dozvola, utvrđivanje i definiranje stambenih jedinica koje su od društvene koristi i definiranje njihovog financiranja. Najsporije se rade kanalizacija i ceste. Istraživanja su pokazala da bi Romi u svojoj infrastrukturi najprije voljeli imati školu, vrtić, ambulantu i ljekarnu (Rogić, 2005.). Romi žive u udaljenim zajednicama i na periferiji neromskoga stanovništva, što dovodi do prostorne segregacije i socijalne isključenosti (vrtić, škola). Uloga romskih naselja je življenje i boravak, ali nemaju funkciju mjesta rada, što je prepreka integraciji u društvo. Stanovanje i kvaliteta stanovanja je povezana sa školovanjem romske djece. Ono može utjecati na radni prostor djeteta, koncentraciju djeteta, obavljanje radnih zadataka.

Za potrebe integracije Roma u hrvatsko društvo potrebno je modernizirati njihov način života i omogućiti bolju pristupačnost, mlađim romskim naraštajima, lokalnoj i široj zajednici.

5. Programi praćenja Roma

EUAMAP (*EU Monitoring and Advocacy Program*) je program EU Instituta Otvoreno društvo za praćenje i zagovaranje ljudskih prava i posrednik je između vladinih i nevladinih organizacija. Bave se zaštitom Roma i njihovim položajem u Europi. Pratili su i izvještavali o projektu *Ravnopravan pristup Roma kvalitetnom odgoju i obrazovanju* (2003.). Podržali su program DUR (*Desetljeće uključenja Roma 2005. – 2015.*) koji se zalaže za smanjenje nejednakosti romskoga i neromskoga

stanovništva u području stambenih uvjeta, infrastrukture, društvenoga i ekonomskoga položaja, socijalne skrbi, za veću uključenost i podizanje razine odgoja i obrazovanja, bore se protiv diskriminacije. Daju besplatno 250 sati predškole za romsku manjinu. Pri ocjeni napretka u području obrazovanja Decade Watch ocjenjuje dostupnost podataka o obrazovanju Roma (3.1), mjere koje podupiru pristup romske djece predškolskom obrazovanju (3.2), osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju (3.3), tercijalnom obrazovanju (3.4) i dostupnost desegregacijskih mjera (3.5). Podatci se nalaze u tablici 6. Akcijski plan Desetljeća² je pokazao najznačajnije pomake u području obrazovanja.

²Akcijski plan Desetljeća za RH u području obrazovanja sastoji se od dva dijela: posebnoga dijela konkretnih mjera za 2005. te općega dijela koji čine mjere za period 2005. – 2015. Sredstva koja su predviđena za ostvarenje tih mjera nisu dostatna za puni obuhvat romske djece, roditelja i odgojitelja/učitelja u RH planiranim aktivnostima. Primjerice, za osiguranje materijalnih uvjeta i uključivanje romske djece u besplatne dvogodišnje predškolske programe, Akcijskim planom je predviđeno ukupno 700 000 kn (95 000 eura) za razdoblje od deset godina. Taj iznos predstavlja tek 1/19 ukupnih realnih troškova po djetetu (cca 3000 kn godišnje po djetetu), uz pretpostavku redovitoga sudjelovanja lokalnih vlasti u dijelu troška po djetetu, za razdoblje do deset godina.

Tablica 6: Analiza stanja programa Desetljeće uključenja Roma 2008. – 2009. godine (Vlada RH, 2011.)

Mjesto	Država	Ocjena	3.1.	3.2.	3.3.	3.4.	3.5.
1.	Mađarska	3,80	3	4	4	4	4
2.	Rumunjska	2,40	2	1	3	4	2
3.	Srbija	1,80	2	2	2	2	1
4.	Bugarska	1,60	2	2	3	0	1
5.	Slovačka	1,60	0	3	3	2	0
6.	Hrvatska	1,40	1	1	3	2	0
7.	Crna Gora	1,30	2	1	2	0	2
8.	Češka	1,00	0	2	3	0	0
9.	Makedonija	0,80	1	2	1	0	0

NPR (*Nacionalni program za Rome*) je program koji je donijela Vlada RH. Program se temelji na međunarodnim dokumentima, pomaže Romima za poboljšanje uvjeta života u smislu primarnih i stambenih uvjeta i infrastrukture, uključivanja u društveni i politički život, očuvanja kulture i tradicije, povećanja broja obrazovanih, suzbijanja diskriminacije, poboljšanja zdravstvene njege, smanjenja nezaposlenosti, osiguranja bolje socijalne skrbi i zaštite.

Ciljevi usklađenosti programa s međunarodnim ugovorima su (Vlada RH, 2003., 9): ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava Roma, praćenje međunarodnoga sustava zaštite Roma, praćenje politike prema Romima u drugim zemljama, sudjelovanje u izgradnji sustava zaštite

Roma, usklađivanje zakonodavstva s propisima EU-a. Dokumenti koji su značajni za ostvarivanje prava Roma su dokumenti UN-a (konvencije, deklaracije), dokumenti (konvencije, preporuke, rezolucije). Ciljevi uključivanja Roma u društveni i politički život su (Vlada RH, 2003., 13): jačanje svijesti o potrebi sudjelovanja u procesima odlučivanja, veća zastupljenost žena u predstavničkim tijelima i uključenost u procese odlučivanja, stvaranje formalnih pretpostavki za uključivanje romskih predstavnika u nadležna tijela državne, područne i lokalne samouprave. Rome se pokušava uključiti u sudjelovanje na izborima, osnivanje romskih vijeća, sudjelovanje romske populacije u Hrvatskom saboru na dužnosti saborskoga zastupnika, povećanje uključenosti žena u razne procese. Ciljevi očuvanja tradicijske kulture Roma su (Vlada RH, 2003., 17): izgradnja dvaju romskih centara, poticanje i pružanje financijske pomoći romskim udrugama za programe iz područja kulturnoga amaterizma, kulturnih manifestacija, izdavaštva i informiranja, organiziranje tečajeva tradicijske romske glazbe i običaja, organiziranje sportske aktivnosti, promocija romske kulture i stvaralaštva putem medija. S obzirom da su Romi heterogena skupina, teško je odrediti vlastiti jedinstveni nacionalni identitet i očuvati tradicijsku kulturu. Različiti im je jezik i nije standardiziran. Potrebno je njegovati tradiciju pomoću glazbe, plesa, rada kulturno-umjetničkih društava i manifestacija. Mogu izraditi svoje novine. Ciljevi statusnih pitanja (Vlada RH, 2003., 22) su: uklanjanje zakonskih, administrativnih i drugih prepreka u postupcima ostvarivanja statusnih prava Roma, zapošljavanje osoba koje govore romski jezik u službama koje rješavaju statusna pitanja Roma, sprečavanje nasilja prema Romima edukacijom i djelovanjem policije, uspostava besplatne pravne pomoći za Rome, educiranje službenika za bolje razumijevanje Roma, poticanje preventivnoga djelovanja policije, sprečavanje svih oblika diskriminacije. Potrebno je urediti hrvatsko državljanstvo za Rome koji

to nemaju (prijaviti boravište, prebivalište, promjena adrese), suzbiti nasilje već u samom početku (između romskog i neromskog stanovništva, međusobno romskog stanovništva) suradnjom policije i romske zajednice. Ciljevi suzbijanja diskriminacije i pravne pomoći su (Vlada RH, 2003., 27): praćenje pojava diskriminacije i predlaganje mjera za njihovo suzbijanje, pružanje pravne pomoći Romima u ostvarivanju različitih prava. RH je Kaznenim zakonom regulirala djelo diskriminacije. Ciljevi odgoja i obrazovanja su (Vlada RH, 2003., 30): uključivanje romske djece u programe predškolskoga odgoja, odnosno u programe pripreme za polazak u školu, uključivanje djece školskih obveznika u redovno obrazovanje i poticanje za završetak obrazovanja do granica vlastitih mogućnosti, uključivanje mladeži i odraslih u nastavak obrazovnoga procesa u skladu s principom cjeloživotnoga učenja, uključivanje odraslih Roma u projekt *Hrvatska pismenost: Put do željene budućnosti*, stipendiranje polaznika srednje škole i fakulteta, tiskanje romskoga rječnika i drugih publikacija na romskom jeziku, edukacija učitelja i suradnika pomagača.

Romi se mogu odgajati i obrazovati na materinskom jeziku od polaska u predškolsku ustanovu i dalje (Ustav RH, UZ o pravima nacionalnih manjina, Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina). Uključeni su u redovni sustav odgoja i obrazovanja. Ciljevi zdravstvene zaštite su (Vlada RH, 2003., 38): zdravstveni odgoj i prosvjećivanje Roma, provedba anketiranja u vezi sa zdravljem Roma, obuhvaćanje većega broja romske djece cijepljenjem, poboljšanje uvjeta rada patronažne skrbi romske populacije, borba protiv alkoholizma, pušenje duhana i drugih ovisnosti, praćenje ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu svih Roma, a posebice djece i žena. Svi Romi ostvaruju pravo na zdravstvenu skrb i njegu bez obzira imaju li hrvatsko državljanstvo. Međutim, puno Roma nije zdravstveno osigurano

zbog visoke stope nezaposlenosti. Mali broj ipak uspije ostvariti osiguranje preko županijskoga proračuna. Ciljevi zapošljavanja (Vlada RH, 2003., 44) su: postizanje veće zaposlenosti Roma, zapošljavanje većega broja Roma u programima javnih radova, uključivanje Roma u programe osposobljavanja za zanimanje, zapošljavanje savjetnika za posredovanje pri zapošljavanju Roma, sufinanciranje zapošljavanja Roma. Razlozi za visoku stopu nezaposlenosti su mnogobrojni (niska obrazovanost, etiketiranje od strane poslodavaca, marginalizacija). Ciljevi socijalne skrbi su (Vlada RH, 2003., 49): smanjenje siromaštva Roma, smanjenje broja radno sposobnih korisnika novčanih pomoći, prevencija poremećaja u ponašanju kod romske djece, poboljšanje kvalitete življenja osoba s invaliditetom, primjena mjera obiteljsko pravne zaštite romske djece, poticanje udomiteljstva u romskim obiteljima, poticanje pružanja humanitarne pomoći. Postoji socijalni problemi za koje je vezano siromaštvo, socijalna isključenost, loš životni standard, slaba nezaposlenost, niska stopa obrazovanja. Ciljevi zaštite obitelji, materinstva i mladeži su (Vlada RH, 2003., 55): upoznavanje s pravima iz sustava zaštite obitelji i materinstva, uklanjanje stereotipa o muškim i ženskim ulogama u obitelji, priprema i distribucija edukacijskih materijala o pravima iz sustava zaštite obitelji na romskim jezicima, kreiranje programa afirmacije uspješnog roditeljstva, poticanje provedbe programa osvješćivanja romskih žena o ravnopravnosti spolova i uklanjanju svih oblika diskriminacije. Postoji visoka stopa nataliteta, najvažniji član u donošenju odluka je muškarac, rano ulaze u brak, djeca prekidaju rano školovanje. Ciljevi prostornoga uređenja (Vlada RH, 2003., 60) su: istražiti prostorni razmještaj lokacija naseljenih Romima, urbanističko uređenje lokacija naseljenih Romima, izrada županijskih programa za legalizaciju lokacija naseljenih Romima.

ESP (*Education Support Program*) je program podrške u obrazovanju Instituta Otvoreno društvo. Zalaže se za praćenje obrazovne reforme u tranzicijskim zemljama. Prije je bio pod nazivom OSEP – SEE (Open Society Education Programs – South East Europe) i bio je orijentiran na jugoistočnu Europu. Sada se proširio i prati programe u srednjoj i južnoj Aziji, Kavkazu, Europi, Bliskom Istoku, Rusiji i južnoj Africi. ESP promiče obrazovanje u tri pravca (Institut Otvoreno društvo, 2003., 13): borba protiv društvene isključivosti: jednak pristup kvalitetnom odgoju i obrazovanju za članove obitelji s niskim primanjima; desegregacija djece pripadnika manjinskih grupa, uključivanje i prikladna skrb za djecu s posebnim potrebama; otvorenost i odgovornost odgojno-obrazovnoga sustava i obrazovnih reformi: pravedna i učinkovita javna potrošnja u području odgoja i obrazovanja, antikorupcijsko djelovanje i transparentnost; odgovorno upravljanje i menadžment; vrijednosti otvorenoga društva u obrazovanju: društvena pravda i društvena akcija; različitost i pluralizam; kritičko i kreativno mišljenje.

RPP (*Roma Participation Program*) predstavlja program participacije Roma Instituta Otvoreno društvo. Zalaže se za veću integraciju romske zajednice, bori se protiv diskriminacije, toleranciju prema kulturološkoj različitosti. Ciljevi su (Institut Otvoreno društvo, 2003., 13): pružanje institucionalne podrške i stručno usavršavanje romskih nevladinih organizacija koje su sposobne djelotvorno zagovarati; povezivanje tih nevladinih organizacija sa širim regionalnim i nacionalnim aktivnostima i kampanjama te jačanje prekograničnoga umrežavanja s ciljem utjecaja na političke procese kako na nacionalnoj tako i na razini EU; kreiranje prilika za obučavanje, razvoj, pripravništvo i financiranje kako bi se konsolidirala nova generacija Romkinja i Roma koji će biti ubuduće vođe nacionalnih i međunarodnih romskih pokreta; širenje svijesti o prioritetima *Desetljeća uključenja Roma* te stvaranja prilika za povećanje

sudjelovanja Roma u procesu *Desetljeća*; promicanje pristupa Romkinja javnim institucijama te njihovo sudjelovanje u procesima donošenja odluka, kao i stvaranje kritične mase romskih liderica.

REF (Roma Education Fund) je Fond za obrazovanje Roma. Uključuje (dostupno na <http://public.mzos.hr/>): stvaranje veće jednakosti i prilika za obrazovanje romske djece u odnosu na neromsku djecu kako bi se postiglo ravnopravno uključivanje romske djece u društvo; obrazovanje učitelja, ravnatelja i stručnih suradnika za korištenje novih obrazovnih metoda i pristupa primjerenih multikulturalnoj sredini; obrazovanje pripadnika romske zajednice kako bi bili vještiji u zastupanju potreba Roma glede pitanja obrazovanja; smanjiti obrazovnu i društvenu isključenost Roma na nacionalnoj razini; stvoriti transparentne, jasne i učinkovite projektne procedure prema svim projektnim partnerima i ciljanim skupinama.

PSP (Project Support Programme) je program koji potiče donacije od vladinih i nevladinih udruga za projekte. Jedan od tih projekata je *Desetljeće uključivanje Roma*. REF pomaže financijski u projektima obrazovanja romske populacije na razini ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja te obrazovanja odraslih. Program pomaže u razvoju i reformi obrazovne politike, vodi i testira promjene u obrazovanju Roma i usmjerava ih u pozitivnom smjeru, zalaže se za porast uspješnosti projekta, pokušava pronaći dodatne donore za financiranje projekta (obrazovanje Roma), podržava pomoć vlade i društvenih organizacija; uključuje istraživanja i analize problema u obrazovanju Roma.

SP (*Scholarship program*) je program koji uključuje, od strane REF-a, davanje stipendija za romsku populaciju. Ima pet vrsta programa: RMUSP (*Roma Memorial University Scholarship Program*), LHP (*Law*

and Humanities Program), RHSP (*Roma Health Scholarship Program*), ISS (*Interregional Scholarship Scheme*), SSS (*Supplementary Scholarship Scheme*), PDF (*Professional Development Fund*). Prvi program djeluje od 2000. godine i uključuje romske studente iz Albanije, Bugarske, BiH, Hrvatske, Češke, Mađarske, Srbije, Makedonije, Turske i dr. EU financira pilot-projekt Roma pod nazivom *A good start*. Uključuje djecu od rođenja do polaska u školu i obuhvaća šesnaest lokacija uključujući četiri države (Mađarsku, Makedoniju, Rumunjsku i Slovačku). Uključenu su vladine i nevladine organizacije (REF, ISSA, SFSG, SGI, NGO). Projekt traje od šestoga mjeseca 2010. godine do šestoga mjeseca 2012. godine. Smatraju da je bitna rana skrb i rano obrazovanje romske djece te se pospješuje bolja suradnja ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i roditelja romske djece. PDCBP (*Policy Development and Capacity Building Programme*) je program koji podržava učenje, tehničku pomoć, razvijanje strategija i učenje aktivnosti, jačanje komunikacije između vladinih i nevladinih organizacija kako bi se postigla što bolja reforma u obrazovanju Roma. SSP (*The Strategic Studies Program*) je program koji postoji od 2008. godine. Program uključuje obrazovanje romske djece u Republici Moldaviji, porast broja romske djece u školi, pohađanje i rezultate, ocjenjivanje desegregacijskih programa (financiranih od REF) u Bugarskoj, proučavanje Roma u srednjoj školi, na fakultetima u Rumunjskoj, istraživanje u posebnim razredima u školama u Slovačkoj. DS (*Desegregation programmes*) je program koji potiče integraciju romske populacije u razredu. Ne zalažu se za odvojene škole, odvojene razrede i protiv su uključivanja romske djece u specijalne škole s posebnim potrebama.

UNDP (*United Nations Development Programme*) je program ujedinjenih naroda za razvoj. U sklopu UNPD-a je i program socijalnoga

uključivanja (SOS) koji se odnosi na romsku populaciju. On uključuje (dostupno na www.undp.com) prikupljanje podataka na lokalnoj razini i analizu kvalitete života te rizike socijalnoga isključivanja diljem Hrvatske kao osnovu za kreiranje mjera socijalne politike; promicanje transparentnosti u postupku odlučivanja u pitanjima socijalne politike te sudjelovanje korisnika socijalne skrbi; promicanje javne rasprave na nacionalnoj razini o opsegu i posljedicama socijalnoga isključivanja; podršku volonterskom radu i inicijativama lokalnoga razvoja usmjerene na najranjivije i najizoliranije grupe u društvu. Program socijalnoga uključivanja pruža podršku skupinama i osobama u društvu kojima prijete rizik od socijalnoga isključivanja i onima kojima je otežan pristup građanskim, političkim i socijalnim pravima. UND razvija pomoć romskim zajednicama kroz programe borbe protiv socijalne isključenosti, usmjeren je na suradnju s lokalnim vlastima i zapošljavanje Roma.

PHARE³ (*Pologne et Hongrie-Aide à Restructuration Economique*) je program pomoći u državama srednje i istočne Europe. Pomaže državama u obnovi prometa, industrije i poboljšanju okoliša. Sudjelovao je u rekonstrukciji infrastrukture Međimurske županije u romskim naseljima. PHARE zamjenjuje novi program IPA (Instrument for Pre-Accession assistance) u razdoblju od 2007. – 2013. godine.

³ Vlada je u 2006. godini za ukupnu provedbu Nacionalnoga programa za Rome i Akcijskoga plana desetljeća za Rome 2005. – 2015. (obrazovanje, stanovanje, zdravstvo i zapošljavanje Roma) povećala financijska sredstva u odnosu na 2005. godinu, s 2,7 milijuna kuna na gotovo 12 milijuna kuna. Među pratećim aktivnostima koje su komplementarne REF-u i indirektno utječu na obrazovanje Roma važno je spomenuti odobrena sredstva PHARE-a za 2005. u iznosu od 1,3 milijuna eura i PHARE-a za 2006. u iznosu od 2,5 milijuna eura Vladi RH za rješavanje infrastrukturnih i stambenih pitanja Roma u Međimurju. Dobivanje tih sredstava i provedbu projekata koordinirala je potpredsjednica Vlade RH-a Jadranka Kosor i Ured za nacionalne manjine, uz koordinaciju s resornim ministarstvima. Projekt PHARE-a za 2005. provodio se kroz obrazovnu komponentu u čitavoj Hrvatskoj (edukacija nastavničkoga i stručnoga kadra u školama, stipendiranje u srednjim školama, potpora predškola, obrazovanje odraslih Roma*) i infrastrukturnu komponentu u Međimurskoj županiji u kojoj je najveći broj romskih naselja, dok je projektom PHARE-a za 2006. financirana infrastrukturna obnova romskih naselja Pribislavec, Piškorovec i Lončarevo u Međimurskoj županiji. Hrvatska je Vlada u projektima PHARE-a financijski sudjelovala s jednom trećinom navedenih iznosa.

PY (*Programme Youth*) je program mladih Roma. Program se bori protiv izolacije, predrasuda, siromaštva, rasne diskriminacije i uznemiravanja Roma. Aktivnosti programa su promicati pozitivan osjećaj identiteta među romskom djecom; omogućiti bolju povezanost između romske djece i lokalne zajednice; omogućiti romskoj djeci bolji pristup i kontakt s korisnim uslugama; pružati savjete i informacije mladima; provesti aktivnosti; raditi zajedno s drugim organizacijama; zalagati se protiv predrasuda o romskoj kulturi; uključiti romsku djecu u projektne aktivnosti.

CARDS⁴ je program za poticaj partnerstva nevladinih organizacija i lokalnih vlasti. Vladin program HRVATSKA BEZ NEPISMENIH koji je započeo 2002. godine za koje MZOS izdvaja sredstva i u okviru kojega sve odrasle osobe mogu besplatno u organizaciji osnovnih škola i pučkih otvorenih učilišta završiti osnovno školovanje. Postoji slaba informiranost romske populacije o tome, pa tu mogućnost Romi ne koriste dovoljno.

Vladin program za suzbijanje nasilja u obitelji.

Program Vlade za mlade ima malu ulogu u rješavanju romskih pitanja.

Važni donator u aktivnosti u romskoj zajednici je (u razdoblju 2000. – 2006.) Institut Otvoreno društvo – Hrvatska s ukupnim iznosom od oko 500 000 USD, a podupirali su prvenstveno obrazovne romske

⁴ Izvor: <http://www.entereurope.hr/page.aspx?PageID=18> Europska komisija predložila je u svibnju 2000. godine pokretanje programa CARDS (Community Assistance For Reconstruction, Development and Stabilisation), jedinstvenog instrumenta financijske i tehničke pomoći koji bi zamijenio sve dotadašnje mehanizme pomoći Europske unije državama regije tzv. zapadnoga Balkana (npr. Phare ili Obnova). Početkom prosinca iste godine Vijeće EU-a usvojilo je Uredbu br. 2666/2000/EC (OJ L 306, 7. prosinca 2000.) kojom se za razdoblje 2000. – 2006. državama zapadnoga Balkana dodjeljuje više od 5 milijardi eura za obnovu, razvoj infrastrukture, jačanje demokratskih institucija, gospodarskoga i socijalnoga razvoja i regionalne suradnje.

projekte te provedbu pilot-projekta obrazovanja Roma, koji je pilotirao implementaciju glavnih mjera DAP-a na jednoj lokaciji u Belom Manastiru u Baranji. IOD-H je u lipnju 2006. okončao svoj rad u RH. Od 2000. godine CNF Cooperating Netherlands Foundations – Koordinacija nizozemskih fondacija u RH-u, koja podupire inovativne projekte u pogledu socijalne skrbi, među njima važne dugogodišnje programe Zdrava zajednica udruge Romi za Rome, predškolske programe u organizaciji romskih udruga te slične programe nevladinih udruga. Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva (raspoložbe sredstvima lutrije koje na natjecajima dodjeljuje NVO-ima) koja ima razne programe pomoći, između ostaloga za jačanje institucionalnih kapaciteta organizacija civilnoga društva, što je posebno relevantno za romske NVO-e. Nema poseban program pomoći za romske udruge.

UNICEF Hrvatska nema projekte posebno namijenjene Romima, ali je provodio projekt *Prve 3 su najvažnije*, ranoga razvoja djece. Veleposlanstvo kraljevine Nizozemske te veleposlanstvo Norveške koji su poduprli program *Obrazovanjem do zvanja – zvanjem do zaposlenja* zapošljavanja Roma u Baranji; Japansko veleposlanstvo (oprema nevladinim udrugama). Programom malih potpora nevladine udruge godišnje podupire Ured Svjetske banke u Zagrebu. Za područje Hrvatske djeluju i Balkan Trust for Democracy, kao i Charles Stuart Mott Foundation, podupirući slične projekte, iako nemaju ured u RH-u što umanjuje direktni angažman u Hrvatskoj. Misija OSCE-a podupirala je projekte za Rome u manjim iznosima, no od 2005. to je prestala činiti. OSCE i ODIHR donose 2013. godine regionalni izvještaj u borbi protiv diskriminacije⁵ i učešću Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom

⁵ Naziv prakse: Osuđivanje diskriminacije protiv Roma, izvor: <http://www.osce.org/bs/odihr/102084>. (40) primjer je dobre prakse u borbi protiv diskriminacije. Općinski sud u Varaždinu donio je prvu domaću presudu o diskriminaciji

nivou. Izvještaj je izrađen u sklopu projekta Najbolja iskustva iz prakse za uključivanje Roma u društvene tokove na Zapadnom Balkanu. Financira ga EU. Uključuje države: Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju, Srbiju i Crnu Goru. U 2011. godini UNDP, Svjetska banka i Europska komisija provele su istraživanje među 750 romskih članova i 350 neromskih članova u 12 zemalja, uključujući Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. Tablica 7. pokazuje situaciju Roma u odnosu na neromsku populaciju u regiji.

protiv Roma početkom 2012. godine. Sve je počelo kada su se dvije učenice Romkinje iz Srednje ekonomske škole, Željka Balog i Lidija Ignac, prijavile da obave praksu kod jednoga poslovnog subjekta u Varaždinu koji je njihov zahtjev odbio. Učenice su se obratile NVO-u Romi za Rome Hrvatske za pomoć. Ova organizacija je zatim radila skupa s NVO Centrom za mirovne studije i Uredom pučkoga pravobranitelja na pokretanju sudskoga postupka. Iako odluka suda u ovom predmetu još uvijek nije pravno obavezujuća, ne bi trebalo zanemariti njezin potencijalni značaj u smislu poticanja drugih Roma da iznesu slučajeve diskriminacije pred sud, kao i njezin utjecaj na buduću sudsku praksu u Hrvatskoj po pitanju diskriminacije.

Tablica 7: Školovanje (dostupno na <http://www.osce.org/bs/odihr/102084>)

Država	Pismenost (16 +) Romi : neromi	Pohađanje škole (7 -15) Romi : neromi	Pohađanje škole (16-19) Romi : neromi
Albanija	65 % : 95 %	48 % : 91 %	13 % : 60 %
BIH	82 % : 97 %	61 % : 96 %	15 % : 72 %
Hrvatska	84 % : 99 %	87 % : 93 %	31 % : 77 %
Makedonija	83 % : 96 %	74 % : 90 %	27 % : 65 %
Srbija	73 % : 99 %	55 % : 94 %	13 % : 61 %
Crna Gora	75 % : 98 %	80 % : 95 %	25 % : 71 %

Analizirajući rezultate regionalnoga istraživanja o Romima, vidimo manje alarmantnu sliku vezano za Hrvatsku. Stopa pismenosti za Rome je bila 84 % u Hrvatskoj što i nije tako loše. Isto tako, pohađanje osnovnoškolskoga obrazovanja je 87 %, što je dosta dobro. Izvor navodi stopu upisa romske djece u srednje škole od 5,2 %.

Instrument prepristupne pomoći (eng. *Instrument for Pre-Accession Assistance – IPA*) prepristupni je program za razdoblje od 2007. do 2013. godine koji zamjenjuje dotadašnje programe CARDS, Phare, ISPA i SAPARD. Osnovni su ciljevi programa IPA potpora državama kandidatkinjama i državama potencijalnim kandidatkinjama u usklađivanju zakonodavstva s pravnom stečevinom EU-a te provedbi usklađenih propisa, kao i u pripremanju za korištenje fondova koji će Hrvatskoj biti na raspolaganju kao državi članici Unije (strukturni i poljoprivredni fondovi, Kohezijski fond). Osnovni ciljevi programa IPA

su pomoć državama kandidatkinjama i državama potencijalnim kandidatkinjama u njihovom usklađivanju i provedbi pravne stečevine EU-a te priprema za korištenje Strukturnih fondova. Republika Hrvatska korisnica je IPA programa od 2007. godine do trenutka stupanja u članstvo EU-a. IPA I – uključuje mjere izgradnje institucija i s njima povezanoga ulaganja u Republiku Hrvatsku s ciljem ispunjavanja kriterija za pristupanje EU, a s naglaskom na ispunjenje političkih, i ekonomskih kriterija kojima se omogućuje ispunjenje obveza nakon punopravnoga primanja Hrvatske u članstvo EU. IPA II – prekogranična suradnja, prioriteti kojega su poticanje granične suradnje; održivi razvoj okoliša; razvoj tržišta – gospodarski. IPA III – regionalni razvoj, koja podupire infrastrukturne projekte u sektorima zaštite okoliša i prometa kao i programe poticanja konkurentnosti i regionalnoga razvoja. IPA IV – razvoj ljudskih potencijala, koja podupire mjere usmjerene na poticanje zapošljavanja, obrazovanja i usavršavanja te socijalno uključivanje, kao preteča Europskoga Socijalnog Fonda (eng. ESF) IPA V – ruralni razvoj / IPARD.

Program Zajednice za zapošljavanje i socijalnu solidarnost (eng. Employment and Social Solidarity Programme – PROGRESS). Program Unije za zapošljavanje i socijalnu solidarnost Europski fond za regionalni razvoj – (engl. European regional development fund – ERDF) ima za cilj jačanje ekonomske i socijalne kohezije te smanjivanje razlika u razvoju između regija unutar EU-a. Uglavnom je usmjeren na infrastrukturne investicije, proizvodne investicije u cilju otvaranja radnih mjesta te na lokalni razvoj i razvoj maloga i srednjega poduzetništva. Ciljevi Europskoga socijalnog fonda su smanjenje razlika u životnom standardu i blagostanju. Kohezijski fond je financijski mehanizam za financiranje velikih infrastrukturnih projekata EU-a u području prometa i zaštite okoliša u svrhu postizanja gospodarske i

socijalne kohezije Europske Unije te poticanja održivoga razvoja. Fondacije otvoreno društvo (OSI), programa Ujedinjenih naroda, Svjetske banke i drugih potencijalnih izvora.

6. Nevladini programi, projekti i aktivnosti

Romske organizacije civilnoga društva održavaju obrazovne inicijative za romsku zajednicu koje su u situaciji da im financiranje bude obustavljeno. U većoj mjeri ovise o donacijama stranih donatora i međunarodnih institucija te sredstvima iz državnoga proračuna koja se provode uglavnom na osnovu godišnjih natječaja za udruge. Na takve se natječaje javlja puno organizacija tako da je sustavna pomoć kvalitetnim i održivim vrijednim projektima teško moguća.

od aktivnosti nevladinih romskih organizacija, najvažnije su:

- Program dječjega vrtića *Pirgo* za djecu naselja Kuršanec i program *Zdrava zajednica* te časopis *Mladi za mlade* udruge Romi za Rome
- Predškolski program za romsku djecu u Lončarevu naselju, Udruga Roma Međimurja
- Program *Obrazovanjem do zvanja – zvanjem do zaposlenja* Udruge Roma grada Beloga Manastira – Baranje – verificirane edukacije odraslih Roma
- Predškolski program Palčić – Darda uz društveni centar Roma Darda i Beli Manastir (u Belom Manastiru sada predškolsko obrazovanje Roma ušlo u gradski vrtićki sustav nakon pilot-projekta obrazovanja Roma)
- Projekte/programe kulturne suradnje romske i neromske djece i mladih u organizaciji udruge Romski putovi, u prostorima gradskih knjižnica

- Program organizacije verificiranih ECDL kompjutorskih tečajeva za mlade Rome, u suradnji Udruge Roma Zagreba i poslovnoga sektora
- Romski teatar Chaplin – program socijalne inkluzije kroz dramsko stvaralaštvo mladih Roma i neroma, Udruga Roma Primorsko-goranske županije, Rijeka
- Kulturno-edukacijski centar Roma Lovara, Bjelovar
- Vrtić i mentorska pomoć romskoj djeci u Orlovcu pored Karlovca, Odbor za ljudska prava Karlovac
- Romske predškole u općinama Petrijanec i Brod na Kupu
- Predškolski programi Udruge Roma Istre i Pule
- Obrazovna nastojanja Udruge Roma Sisačko-moslavačke županije te Udruge Roma Vukovarsko-srijemske županije (programi kreativnih radionica za djecu).

7 Nacionalna strategija za uključivanje Roma⁶, za razdoblje od 2013. do 2020.

7.1 *Strateški okvir RH u području obrazovanja*

Nakon provedbe dijela Nacionalnoga programa za Rome i Akcijskoga plana *Desetljeća za uključivanje Roma*, vidi se veliki napredak u području uključenosti romske djece u obrazovni sustav. Međutim, još postoji velik broj problema, od obrazovne politike, strateških dokumenata, realizacije, praktične provedbe do integracije romske manjine u društvenu sferu.

U okviru ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja još uvijek je niska uključenost djece pripadnika romske nacionalne manjine u

⁶ Izvor: dostupno na <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/images/pdf/64.-16.pdf>.

cjelodnevnne i petosatne programe dječjih vrtića u integriranim skupinama. Programi predškole također se ne provode ujednačeno u svim sredinama. Podatci pokazuju da se romska djeca slabo uključuju u rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Razlozi su neosviještenost roditelja o važnosti ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja, nedostatak financijskih sredstava u proračunima lokalnih samouprava i financiranja programa predškole, nedostatni kapaciteti u dječjim vrtićima, neosviještenost o potrebi dugoročnoga planiranja uključivanja romske zajednice na lokalnoj razini. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta od 2009. godine osigurava sufinanciranje cijene predškolskoga odgoja i obrazovanja iz sredstava Državnoga proračuna. Svim pripadnicima romske nacionalne manjine osigurano je sufinanciranje roditeljskoga udjela u ekonomskoj cijeni predškolskoga odgoja i obrazovanja. Time je omogućeno da uz sufinanciranje ostatka iz sredstava lokalnih proračuna, dječji vrtić za pripadnike romske nacionalne manjine bude besplatan.

Što se tiče osnovne škole, Romi je neredovito pohađaju, imaju nisku stopu završenosti osnovne škole, ne provodi se praćenje zastupljenosti djece pripadnika romske nacionalne manjine koja se obrazuju po posebnim programima za djecu s teškoćama, problem je financiranje programa produženoga boravka, nedovoljna podrška obrazovnim djelatnicima i nevoljna provedba mjere sprječavanja segregacije. Primarni je cilj osigurati da svi pripadnici romske nacionalne manjine završe obvezno osnovnoškolsko obrazovanje. U RH je po presudi Europskoga suda za ljudska prava prisutna segregacija u obrazovanju.

Smatra se da obrazovna segregacija ima negativan učinak na više područja vezanih za uključivanje Roma u društvo. Smanjuje kvalitetu obrazovanja romske djece. U takvim razredima učitelji imaju otežane uvjete rada, smanjena sredstva i mogućnosti za provedbu dodatnih

programa podrške romskoj djeci. Djeca neredovito dolaze u školu, nedostaje im podrška od strane roditelja. Zbog toga, učitelji često ne ostvare obrazovne ciljeve, pa se dovode u situaciju da snižavaju kriterije. U tim razredima djeca ne mogu iskusiti uspješnost vršnjaka u razredu. Stoga je potrebno integrirati djecu ranim i predškolskim odgojem i obrazovanjem. Djeca bi bila bolje pripremljena i uspješnija u školi.

Strategija ističe i nedostatak statističkih podataka iz svih segmenata za romsku populaciju. Potrebno je mjerenje učinka mjera u četiri glavna područja uključivanja Roma – obrazovanje, zapošljavanje, zdravlje i stanovanje. U području obrazovanja, misli se na (MZOS, 2009., 115):

- stope pohađanja – podatak o najvišoj razini završene škole, odnosno najvećega stupnja kojega su pojedinci stekli
- stope završavanja (osnovnoga i srednjega obrazovanja) – broj djece koja završe ove razine obrazovanja za određenu školsku godinu, kao i praćenje završetka prema pojedinačnim školskim ocjenama
- stope odustajanja za osnovno i srednje obrazovanje
- stope upisa svih razina obrazovanja (osnovno, srednje, visoko obrazovanje) dobivanjem podataka o postotku članova kućanstva osnovnoškolske i srednjoškolske dobi i usporedba s brojem onih koji su stvarno uključeni u obrazovni sustav na ovim razinama
- sudjelovanje u predškolskom odgoju

- vrste obrazovnih programa u osnovnim školama koje pokazuju uče li romska djeca prema redovnom nastavnom planu ili prema prilagođenom programu
- sudjelovanje romske populacije u obrazovanju za odrasle (formalnom i neformalnom)
- stope pismenosti.

Općim i posebnim ciljevima te mjerama Strategije obuhvaća se pristup temeljen na povezanosti mjera i intervencija u različitim područjima. Podrazumijeva mapiranje područja romskih zajednica (vidljiva segregirana područja), međusobno povezivanje koordinatora na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, otvorenje infocentara na lokalnoj razini (za podršku i informiranje), izradu županijskih akcijskih planova za uključivanje Roma, aktivno uključivanje romske zajednice u planiranju, provedbi i praćenju mjera i aktivnosti.

Vezano za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, potrebno je više poticati djecu da ih se uključi od najranije dobi u rani i predškolski odgoj i obrazovanje i osigurati im veće mogućnosti za obrazovanje u integriranim skupinama, osvijestiti roditelje o važnosti uključivanja djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje uz veći angažman vijeća romske manjine i udruga. Lokalne zajednice koje nemaju organizirani rani i predškolski odgoj i obrazovanje, imaju mogućnost uključiti osnovne škole u tu sferu. Ako u pojedinoj sredini ne postoji mogućnost uključivanja u integrirane uvjete ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja, potrebno je osigurati program predškole. Postoji mogućnost osnivanja mobilnoga dječjeg vrtića, tj. igraonice. Neki smatraju da one djeluju kao segregacija romske djece, dok drugi misle da pridonose kvalitetnijem školovanju.

U osnovnom školstvu, potrebno je izraditi planove segregacije, dodatno usavršavati djelatnike u obrazovnim institucijama koji rade s romskom djecom, pri tome i dodatno obrazovati i povećati broj djelatnika u Agenciji za odgoj i obrazovanje na području multikulturalnosti i suzbiti predrasude. Potrebno je stvoriti socijalnu ugodu – timski rad, grupne rasprave, razredne aktivnosti prilagođene učenikovom interesu i gradivu, prilagoditi metode učenja i poučavanja potrebama razrednoga projekta (Chabot, 2009., 134), upotrijebiti jezik u igri i društvenim interakcijama (Greenspan i Lewis, 2004.). Romsku bi djecu bilo dobro uključiti u širu socijalnu integraciju na način da im se osiguraju jednake obrazovne šanse i poticajno odgojno-obrazovno okruženje, posebni programi potpore učiteljima i odgojiteljima, sudjelovanje društvene zajednice i permanentna suradnja (Bouillet, 2010., 10).

Zbog specifičnosti romske zajednice, potrebno je podići kapacitet romskih udruga. Bilo bi dobro aktivno ih uključiti u projekte vezane za njihovu populaciju, povezati ih s lokalnom i državnom upravom. Prije uključivanja u projekt postoji mogućnost osposobljavanja Roma za taj segment.

8. Odgoj i obrazovanje romske djece

Područje odgoja i obrazovanja Roma zauzima važno mjesto u Republici Hrvatskoj, ali i šire. Ono je važno područje u funkcioniranju romske obitelji (Hrvatić, 2005., 187). Kod Roma, dijete je u središtu svega, u socijalnom i kulturnom smislu (Shunear, 1999.). Djeca trebaju biti odgojena u društvu obilježenom raznovrsnošću (Gudjons, 1994., 265). Kulturna raznolikost je značajka svih modernih društava (Boneta i suradnici, 2013., 480). Sve se veća važnost pridaje odnosu

multikulturalnosti i obrazovanja, multikulturalnoga obrazovanja u školi, odgoju i obrazovanju u multikulturalnom društvu (Ivanović, 2009.). U suvremenom školovanju vežu se pojmovi multikulturalnost, interkulturalno, interkulturalno obrazovanje, interkulturalna pedagogija. Ti pojmovi se javljaju u Kanadi na prijelazu 1960./1970. godine (Taylor, 2012.). Sedamdesetih godina se javljaju u Sjevernoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, pa Europi (Castles, 1987.; Marinović i Roksandić, 2006.; Mesić, 2006.). Multikulturalizam je različitost (Bloemraid, 2011.). Odlike su neposredni i posredni susreti različitih kulturnih identiteta (Buterin, 2012.). Multikulturalizam je na dvije razine: prepoznavanje raznolikosti, poticanje jednakosti i održavanje jednakosti; podvrsta pod nazivom interkulturalno (Taylor, 2012.). Što je više pluralizma, veće su mogućnosti za obrazovnu strategiju koja vodi jedinstvu i kooperativnosti u društvu (Jevtić, 2012., 112). Multikulturalnost je danas registracija kulture raznolikosti, nazočnost više kultura na istom prostoru, a interaktivan odnos među različitim kulturama je interkulturalnost (Marinović i Roksandić, 2006., 15). Interkulturalno predstavlja razmjenu između dviju ili više kultura (Potratz, 2011., 47). Interkulturalizam je dinamički razvojni pojam koji nužno ukazuje na odnos, razmjenu, skup razvojnih, dinamičkih dijelova i procesa koji karakteriziraju susrete između osoba različitoga kulturnog podrijetla (Jurčić, 2012., 76). Interkulturalno obrazovanje je multidisciplinarna zadaća koja je može realizirati dugoročno (Potratz, 2011., 49). Interkulturalno obrazovanje se određuje kao teorijski i praktični pristup usmjeren promicanju i razvoju interakcije među učenicima različitoga podrijetla te znanju o različitim kulturnim, vjerskim i jezičnim tradicijama prisutnim u školama i društvima (Mlinarević i dr., 2013., 12). Interkulturalni odgoj i obrazovanje postaju vrlo bitan činitelj u procesu upoznavanja i razumijevanja različitih kultura (Bedečković, 2011.).

obrazovanja ovisit će u velikoj mjeri o nastavnim sadržajima, modelima, strategijama interkulturalnoga kurikulumu, a prema kulturnoj integraciji, implementaciji u odgojno-obrazovnoj praksi i interkulturalnoj zajednici (Hrvatić, 2011., 10). Porcher smješta ideje interkulturalizma u učionicu u kojoj učitelj djeluje s novim pedagoškim shvaćanjima i kompetencijama (Roksandić, 2013., 209). Isticanje važnosti sadržaja (interkulturalnoga) i načina učenja (u multikulturalnoj skupini) posebno je značajno kako bi škola bila katalizator u procesu interkulturalizacije i nadopuna obiteljskoga odgoja i obrazovanja (Hrvatić, 2006., 36). Međusobni kontakti kulturno različitih učenika, misli se na kvalitetni suodnos temeljen na interkulturalizmu u suvremenim multikulturalnim zajednicama (Jurčić i dr., 2011.). Važna je za poboljšanje obrazovanja Roma i lokalna razina u skladu s nacionalnim politikama, provedba reforme obrazovanja (Rorke, 2011., 16). Isto tako važnu ulogu u školovanju romske djece imaju jezično obrazovanje i jezične kompetencije. Jezične kompetencije postaju predmet znanstvenoga istraživanja. Izučava se dvojezičnost/bilingvizam (Rohde, 2001.). Dvojezičnost je vladanje dvama jezicima, bilingvizam (Jelaska, 2007., 25). Dvojezičnost pozitivno utječe na djetetov kognitivni razvoj (Roksandić, 2013.) dok elementi jezičnoga izraza imaju jezičnu vrijednost temeljem zvuka i pokreta (Rade, 2002., 10). Jezično obrazovanje bi trebalo mijenjati. Ono je važno za djetetov identitet. Pokazuje povezanost sa školskim uspjehom. Jezično obrazovanje obuhvaća tri dimenzije. To su: vertikalna – od vrtića do škole, horizontalna – svi nastavni predmeti i izvan škole te dijagonalna (Potratz, 2011., 50). Odgoj i obrazovanje romske djece treba sagledati na razini pojedine države u okviru socioekonomskih, političkih, vjerskih i lokalnih prilika. EU donosi 1989. godine dokumente prestrukturiranja socijalnoga i obrazovnoga statusa romske nacionalne manjine i to u smislu integrativnoga koncepta, izbjegavanja asimilacije, romske

kulturne autonomije, školovanja u okviru dominantnih zanimanja plemenskih skupina (Hrvatić, 2000., 269). Kurikulum (nastavni plan i program, ciljevi, sadržaji, metode rada, nastavni predmeti, udžbenici, romski jezik u školi, interkulturalne kompetencije učitelja) nije prilagođen romskoj nacionalnoj manjini kao u drugih manjina (Talijani) u Hrvatskoj. Zbog globalnih promjena u svijetu, tradicionalni zanati kojima su se Romi bavili iščezavaju, a jedan manji dio okrenuo se uslužnim djelatnostima. Posljedica toga je međusobno raslojavanje unutar romske populacije i velika nezaposlenost. Jedno od rješenja je osigurati primarne uvjete (pitka voda, cesta do škole, el. energija, pomoć u hrani i odjeći, besplatni udžbenici) preko lokalne samouprave i uprave. Tako bi se lakše postigli i formalni uvjeti za pronalaženje posla (završiti osnovnu i srednju školu) i steći neko zvanje. Kako bi se postigao što veći napredak u odgoju i obrazovanju romske djece, potrebno je uvažavati (Hrvatić, 2000., 272–273):

- posebnosti romskoga nacionalnog i kulturnoga identiteta (jezik, plemenski i gospodarski ustroj, kultura i umjetnost, vjerska pripadnost, stil života)
- teorijske okvire pojedinih aspekata pristupa odgoju i izobrazbi Roma u svijetu i Hrvatskoj
- stvaran broj i raspršenost romskoga pučanstva u Hrvatskoj
- smjernice i modele europskih asocijacija, mogućnosti unutar zakonske regulative u Hrvatskoj te iskustva drugih nacionalnih manjina u Hrvatskoj s razvijenijim specifičnim elementima školskoga sustava
- znanstvenu elaboraciju svjetskih i nacionalnih (hrvatskih) iskustava u interkulturalnom pristupu odgoju i izobrazbi

- rezultate primijenjenih eksperimentalnih programa (projekata) pojedinih specifičnih školskih i nastavnih oblika za Rome
- realne mogućnosti unutar postojećega školskog sustava i organizacijskih oblika nastave na jeziku nacionalnih manjina.

Nakon demokratskih promjena u državi 1990-ih godina otvaraju se brojna istraživanja na području školovanja Roma. Počinju se provoditi programi: Ljetna škola djece Roma, Romska odgojna zajednica i Romska ljetna škola.

8.1 Romska djeca u Međimurju

U razdoblju od 2004. do 2011. godine, ukupan broj romske populacije u Međimurskoj županiji povećan je s 3553 na 5107. Isto tako u istom razdoblju, uključenost djece u neki od predškolskih programa se udvostručio. Nema značajnije promjene uključenosti romske djece u 1. razred osnovne škole.

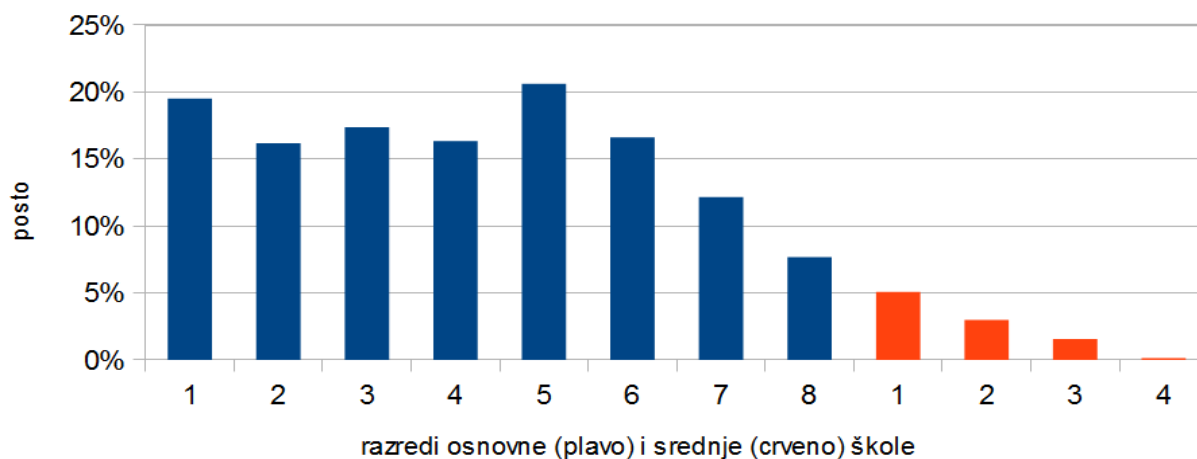
Tablica 8: Romska populacija u Međimurskoj županiji

Godina	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Ukupno u Međimurskoj županiji	3553	3775*	3997*	4219*	4441	4663*	4885*	5107
U predškolskim programima	119	166	150	150	143	178	223	254
U prvim razredima osnovne škole	263	274	276	314	282	269	242	228

*Približna vrijednost. Ukupan broj Roma je porastao od 1257. (0,03) u 1971. do 16 975. u 2011. (0,4).

Udio romske djece

u osnovnim i srednjim školama u Međimurju

Slika 3 : Uključenost romske djece u sustav školovanja

Velika nepismenost među romskom populacijom dovodi do toga da nisu svjesni značaja obrazovanja. Nemaju obrazovanje na materinjem jeziku, a vrlo slabo znaju hrvatski jezik što utječe na njihov uspjeh. Velik broj romske djece kada dođu u prvi razred osnovne škole nije u mogućnosti svladati hrvatski jezik, što dovodi do velikoga broja ponavljača. Stoga postoje velike prepreke u daljnjem školovanju i integraciji. Isto tako, prevladava velik broj ponavljača u petom razredu zbog nemogućnosti svladavanja nastavnoga plana i programa, a drugi razlozi napuštanja školovanja su velik broj izostanaka, rana ženidba, nedovoljna motivacija roditelja za obrazovanjem, loša materijalna situacija, dalek put od kuće do škole, slabe ocjene u školi, loše društvo. Rezultati istraživanja koje su proveli Ferić i suradnici 2010. godine pokazuju razloge ranoga napuštanja sustava školovanja: loš školski uspjeh, nedostatak motivacije i interesa za školu, disciplinski problemi, loša obiteljska situacija, trudnoća i brak u manjoj mjeri. Analize

pokazuju povezanost nisko obrazovanih roditelja i prihoda kućanstva s ranim napuštanjem sustava školovanja (Matković, 2010.). Provedeno istraživanje N = 48 232 pokazuje da učenici obrazovanijih roditelja postižu statistički bolja postignuća u osnovnoj školi (Babarović, 2009., Burušić, 2009., 2010.). Isto tako, učenici koji češće izostaju s nastave, smatraju da je škola manje važna i imaju više negativnih osjećaja za školu (Šarić i dr., 2009.). Udžbenici za romsku djecu trebali bi biti besplatni, kao i prehrana i prijevoz. Podizanje životnoga standarda smanjilo bi odustajanje romske djece od škole. Potrebno je uključiti roditelje u radionice u školi kako bi ih se osvijestilo i dalo veću podršku o važnosti obrazovanja djeteta. Potrebno je pojačati preventivne programe smanjenja napuštanja osnovne škole (individualni razgovori, stručna pomoć i materijalna pomoć), uključiti nastavnike u radionice, veća povezanost na lokalnoj i državnoj razini, nevladinih udruga i romske zajednice. Veći broj Roma u školi stvara povoljnije društveno ozračje i smanjuje konflikte između Roma i neroma. Stvara se multikulturalno okruženje i suradnja na svim razinama što je dalje bitno za interkulturalni pristup u školi.

8.2 *Priprema romske djece za školu*

Rani i predškolski odgoj i obrazovanje je vrlo bitan događaj u djetetovu životu. Predškolsko obrazovanje igra važnu ulogu u pripremi romske djece za školu (NBE, 2001.). Prva faza institucionalnoga školovanja odvija se u dječjem vrtiću i/ili romskom dječjem vrtiću, osnovnoj školi obrazovanjem na manjinskim jezicima, gdje je školovanje romske djece društveno, a ne samo pedagoško pitanje, (su)odnos romske zajednice i učenika (Liegeois, 2009., 201.). Ostvaruje se u obitelji i institucijama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Tamo dijete razvija određene vještine i priprema se za polazak u školu. Posebnu

pažnju treba posvetiti pripremi djece za školovanje koja počinje u predškolskom uzrastu (Lepeš, Ivanović, 2013.). Kako bi se što većem broju romske djece omogućilo školovanje, važno je sustavno svu romsku djecu predškolske dobi uključiti u dvogodišnje programe predškole, kako bi se djeca pripremila za polazak u školu. Romi imaju bolje šanse za uspjeh u školi, ako su bili uključeni u predškolski odgoj i obrazovanje (CE, 2013.). Prepreke za uključenost romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje su: siromaštvo, nedostatak financija, geografska podjela, nedostatak dokumenata, strah od službenoga jezika i diskriminacije, a za školu – velik broj djece pohađa specijalne škole (UNESCO i CE, 2007.).

Predškolski odgoj i obrazovanje je dio sustava odgoja i obrazovanja i namijenjen je svoj djeci predškolske dobi od navršenih šest mjeseci života do polaska u osnovnu školu. Romska djeca imaju zakonsko pravo biti uključena u programe predškolskoga odgoja u dječjim vrtićima. U posljednjih nekoliko godina obuhvat romske djece predškolskim odgojem i različitim programima sve više raste. Tako je u 2002. godini u programe predškolskoga odgoja bilo uključeno 512 romske djece smještene u 21 odgojnu skupinu. U dva dječja vrtića provode se redovni programi za romsku djecu. Unija Roma Hrvatske osnovala je DV Ceferino Jimenez Mala kojem je Grad Zagreb u 2002. godini osigurao vodu kao preduvjet za ispunjavanje uvjeta i registriranje ustanove jer su svi ostali stručni i zakonski preduvjeti ispunjeni. U Dječjem vrtiću *Maslačak* u Đurđevcu ostvaruje se petosatni program. Programe je verificiralo mjerodavno ministarstvo i sufinancira ih prema odredbama zakona prema članku 50. Važno je što veći broj romske djece uključiti u programe predškole. Ministarstvo prosvjete i sporta je verificiralo više predškolskih programa u koje su uključena romska djeca. To su (Vlada RH, 2003., 32): program istovrstan redovnom vrtiću za romsku djecu, kraći programi u trajanju od tri sata dnevno, programi kojima su obuhvaćena romska djeca godinu dana prije polaska u školu.

Te programe provode vrtići, škole i romske udruge. Cilj programa je razvijati sposobnosti romske djece, napredovati, učiti hrvatski jezik, razviti higijenske i radne navike, steći određenu kulturu ponašanja, socijalizirati se i dr. Naglašen je pojačani rad s romskom djecom na intelektualnom, emocionalnom, govornom, psihomotoričkom i razvojnom planu (Vlada RH, 2003., 32). U skupini s djecom radi odgojitelj i romski pomagač.

8.3 *Predškolski programi za romsku djecu u Međimurju*

U Međimurskoj županiji su verificirani sljedeći predškolski programi: predškolski programi i predškola (provodi škola i romske udruge). U tablicama 9, 10. i 11. prikazan je broj romske djece uključene u predškolske programe na razini Međimurske županije (Ured državne uprave, Međimurska županija, 2012.) za godine 2004./2005.(A), 2005./2006.(B), 2006./2007.(C), 2007./2008.(D), 2008./2009.(E), 2009./2010.(F), 2010./2011.(G), 2011./2012.(H). Što se tiče predškolskih programa, vidi se tendencija povećanja uključenosti romske djece u predškolski program i to posebice u godini 2010./2011. i 2011./2012. u Dječjem vrtiću *Čakovec* Čakovec i Dječjem vrtiću *Maslačak* Mursko Središće. Primjećuje se da je puno veći broj romske djeca koja su uključena u program predškole (odvija se u osnovnoj školi) nego u redovni predškolski program. Tendencija je blagoga porasta broja uključene romske djece u predškolu i to u OŠ Orehovici i OŠ Kotoribi uzimajući početno stanje u godini 2004./2005. i završno stanje u godini 2011./2012. Tablica 11. prikazuje uključenost romske djece u predškolu na razini udruga. Gledajući godinu 2004./2005. kada je bio velik broj romske djece uključenih u predškolu na razini udruga, vidi se da u 2011./2012. godini nema nijednoga romskog djeteta uključenoga u predškolu. Razlog tome može biti nemogućnost financiranja udruge.

Tablica 9: Broj romske djece u predškolskom odgoju u Međimurskoj županiji (Ured državne uprave Međimurske županije, 2012.)

Naziv predškolske ustanove	A	B	C	D	E	F	G	H
Dječji vrtić <i>Jelenko</i> Domašinec	0	0	0	0	0	1	0	0
Dječji vrtić <i>Žibeki</i> Čakovec	0	0	2	1	1	1	10	10
Dječji vrtić <i>Dječja mašta</i> Čakovec	1	1	1	0	1	2	3	8
Dječji vrtić <i>Čakovec</i> Čakovec	0	0	0	0	0	34	42	41
Dječji vrtić <i>Maslačak</i> M. Središće	0	0	0	0	0	1	30	41
Dječji vrtić <i>Loptica</i> Čakovec	0	15	0	0	0	0	0	4
Dječji vrtić <i>Kotoriba</i> Kotoriba	0	0	0	1	1	1	1	1
Dječji vrtić <i>Potočnica</i> Mala Subotica	0	0	0	0	0	0	2	0
Dječji vrtić <i>Ružica</i> Goričan	0	0	0	1	1	1	5	4
UKUPNO	1	16	3	3	4	41	93	109
Sveukupno djece N = 270								

Tablica 10: Broj romske djece u predškoli u Međimurskoj županiji – osnovna škola
(Ured Državne uprave Međimurske županije, 2012)

Naziv ustanove za program predškole	A	B	C	D	E	F	G	H
OŠ <i>dr. Ivana Novaka</i> Macinec	43	48	35	32	35	35	32	39
OŠ <i>T. Goričanca</i> Mala Subotica	30	27	19	29	24	32	31	30
OŠ <i>Orehovica</i>	14	24	29	22	29	24	32	38
OŠ <i>Kotoriba</i>	14	13	19	14	12	17	13	26
OŠ <i>V. Nazora</i> Pribislavec	17	38	23	29	24	29	22	12
OŠ <i>Mursko Središće</i>	0	0	18	21	15	0	0	0
UKUPNO	118	150	147	147	139	137	130	145
Sveukupno djece N = 1113								

Tablica 11: Broj romske djece u predškoli u Međimurskoj županiji – udruge (Ured državne uprave, 2012)

UDRUGE	A	B	C	D	E	F	G	H
Udruga <i>Roma Međimurja</i> Podturen (Lončarevo)	15	18	20	14	15	19	14	0
Udruga <i>Romi za Rome</i> Zagreb (Kuršanec)	37	39	40	44	0	0	0	0
UKUPNO	52	57	60	58	15	19	14	0
Sveukupno djece N = 275								

Dvogodišnji program pripreme romske djece za školu (program predškole) organizira se za učenje hrvatskoga jezika i razvijanja grafomotorike, uključivanje u zajednicu, vježbanje socijalnih vještina i socijalizacije. U programu predškole, rad s romskom djecom odnosi se na razvijanje higijenskih i radnih navika, odgovornosti te na razvoj psihosocijalne kompetencije za polazak u školu koja obuhvaća (Ministarstvo prosvjete i sporta, 2003., 48):

- razvijanje govora kao osnovnoga oblika komunikacije, odnosno korištenje jezika u različite svrhe te razumijevanje funkcije pismene komunikacije
- razvijanje društvenosti, suosjećajnosti (empatije) i samokontrole
- poticanje djeteta na usvajanje obrazaca ponašanja u skladu s nekim od osnovnih zahtjeva života u zajednici (socijalizacija)
- osnaživanje aktivnoga i stvaralačkoga odnosa djeteta prema okolini, stjecanje iskustava i znanja o sebi (fizičko, aktivno, socijalno i psihičko *ja*), o osobinama ljudi, ljudskim aktivnostima i odnosima, materijalnim i duhovnim dobrima, prirodi.

Rad s romskom djecom ostvarivao bi se sljedećim aktivnostima (Ministarstvo prosvjete i sporta, 2003., 48):

- životno-praktične i radne (aktivnosti vezane uz fizičke potrebe djeteta, svlačenje, odijevanje, razvoj kulturno-higijenskih navika, samoposluživanje, izrada različitih predmeta i sl.)
- raznovrsne igre (funkcionalne, simboličke, igre građenja, igre s pravilima)

- društvene i društveno-zabavne (druženje djece i odraslih, zabave, svečanosti, šetnje, priredbe)
- umjetničko promatranje, slušanje i interpretacija umjetničkih djela za djecu (slikovnica, likovnih, književnih, glazbenih, scenskih, filmskih i drugih djela)
- raznovrsno stvaranje i izražavanje (pjevanje, crtanje, slikanje, modeliranje, građenje, govorno i scensko izražavanje, plesanje)
- istraživačko-spoznajne (manipuliranje predmetima, promatranje, upoznavanje nečega ili nekoga, šetnje, posjeti, susreti s ljudima različitih profesija, eksperimentiranje, praktično i verbalno rješavanje problema, vježbanje postupaka, ponašanja, pravila.

Ovim programom obuhvatila bi se sva romska djeca dvije godine prije polaska u osnovnu školu (druga djeca koja ne polaze dječji vrtić, obuhvaćaju se programom predškole samo u godini prije polaska u osnovnu školu) te bi time u Republici Hrvatskoj obuhvatnost djece programom predškole bila stopostotna što čini kvalitetnu pripremu za polazak u osnovnu školu. U tablici 12. nalazi se primjer programa predškole za romsku djecu u Međimurskoj županiji.

Tablica 12: Predškola za romsku djecu u Međimurskoj županiji (Ministarstvo prosvjete i sporta, 2005., 52).

Osnovna škola u mjestu stanovanja romske djece	Broj romske djece obveznih polaznika u školu u šk. god		Mjesto organiziranja i provedbe dvogodišnjeg programa predškole
	2003./04.	2004./05.	
OŠ M. SUBOTICA	30	20	DV POTOČNICA (ustroj 2 odgojne skupine)
OŠ D. DUBRAVA	5	5	DV D. DUBRAVA (romska djeca bi se uključila u redovitu odgojnu skupinu)
OŠ KOTORIBA	13	15	DV KOTORIBA (ustroj 2 odgojne skupine)
OŠ OREHOVICA	11	17	OŠ OREHOVICA (ustroj 2 odgojne skupine)
OŠ DOMAŠINEC	2	2	DV JELENKO (romska djeca bi se uključila u redovitu odgojnu skupinu)
OŠ PODTUREN	20	20	OŠ PODTUREN (ustroj 2 odgojne skupine)
OŠ M. SREDIŠĆE	20	20	DV ZVONČIĆ (ustroj 2 odgojne skupine)
OŠ MACINEC	42	45	OŠ MACINEC (ustroj 4 odgojne skupine)
OŠ KURŠANEC	30	30	OŠ KURŠANEC (ustroj 2 odgojne skupine)
OŠ PRIBISLAVEC	16	28	DV PRIBISLAVEC (ustroj 2 odgojne skupine)
OŠ GORIČAN	3	3	DV GORIČAN (romska djeca bi se uključila u redovitu odgojnu skupinu)
UKUPNO:	192	205	

Neke države isto daju poticaj za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Mađarska nudi besplatne obroke za romsku djecu (ERIO, 2013.). Hrvatska (u sklopu Akcijskoga plana) ima za cilj informirati romsku djecu i njihove roditelje o važnosti ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja.

8.4 *Modeli školovanja romske djece*

Rome je potrebno što više i kvalitetnije uključivati u školsko obrazovanje. U području školovanja valja razvijati koncepte koji će voditi računa o činjenici da su ljudi različiti na različite načine (Potratz, 2011.). Stoga je najvažniji segment osnovna škola za Rome (Hrvatić, 2005.). Jedna od kompetencija za rad s djecom u razredu je rad s djecom kulturno različitoga podrijetla (Piršl, 2011.). Tako bi se bolje integrirali u većinsko društvo, poboljšali razinu znanja, smanjila bi se društvena nejednakost i postali bi konkurentniji na tržištu rada. UNESCO iznosi koncept kvalitetnoga odgoja i obrazovanja (IOD, 2007., 33.): učenje za znanje, učenje za rad, naučiti živjeti zajedno i naučiti biti. Postoji više koncepata kvalitetnoga odgoja i obrazovanja. Neki od pokazatelja smanjenja kvalitete odgoja i obrazovanja romske djece su: smanjeni opseg nastavnoga plana i programa, etiketiranje romske djece, negativan stav prema romskoj djeci, loše izrađen kurikulum. Kurikulum treba omogućiti osnovu pismenosti i poznavanje matematike u skladu s dobi (IOD, 2007., 36). U kurikulumu romska djeca nisu spomenuta, nije pisan na njihovom materinskom jeziku i ne ističe multikulturalizam. U njemu se ne spominje romska povijest, kultura, tradicija, njihov materinski jezik. Romsku djecu se često stavlja u homogene razrede i tako se smanjuje njihova djelotvorna integracija s većinskom djecom. Jedan od zadataka škole je promicanje interkulturalnoga odgoja i obrazovanja (Sablić, 2009.). Hrvatski zakon omogućuje romskoj djeci pravo na

obrazovanje na materinskom jeziku. Rumunjska je poučavanje romskoga jezika uvela u obrazovni sustav i učenje romskoga jezika uključujući više od 10 000 romske djece. Postoje tri modela školovanja nacionalnih manjina (Zakon o odgoju i obrazovanju nacionalnih manjina, NN, br.51./2000; IOD, 2007., 103; Hrvatić, 1996., 200–203, 2005., 197–198; WYG International Limited i CPM Consulting Group, 2007., 25):

- model A – po kojem se cjelokupna nastava izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine uz obvezno učenje hrvatskoga jezika u istom broju sati u kojem se uči jezik manjine; učenici imaju pravo i obezu učiti dodatne sadržaje važne za manjinsku zajednicu; taj se model nastave provodi u posebnoj ustanovi, ali se može provoditi i u ustanovama s nastavom na hrvatskom jeziku u posebnim odjelima s nastavom na jeziku i pismu manjine
- model B – po kojem se nastava izvodi dvojezično tako da se prirodna skupina predmeta uči na hrvatskom, a društvena skupina predmeta na jeziku nacionalne manjine; nastava se provodi u ustanovi s nastavom na hrvatskom jeziku, ali u posebnim odjelima
- model C – po kojem se nastava izvodi na hrvatskom jeziku uz dodatnih pet školskih sati namijenjenih njegovanju jezika i kulture nacionalne manjine; dodatna satnica u trajanju od pet školskih sati tjedno obuhvaća učenje jezika i književnosti nacionalne manjine, zemljopisa, povijesti, glazbene i likovne kulture
- nastava na kojoj se jezik etničke manjine uči u obliku u kome se koristi u lokalnoj zajednici

- posebni vidovi obrazovanja: ljetne škole, zimske škole, obrazovanje na daljinu
- specijalni programi ranoga odgoja za romsku djecu (predškola).

Učenje jezika manjine kao jezika sredine

Prema ovome, proizlaze dva modela (Hrvatić. 2011., 13):

- model 1: odvojena (ili dvojezična) nastava na jeziku manjine+sadržaji vezani uz većinski jezik i kulturu, sadržaji vezani uz manjinske jezike i kulture
- model 2: zajednička nastava + sadržaji vezani uz manjinski/većinski jezik i kulturu.

8.4.1 Dvojezični vrtić

Pojam dvojezično i dvojezični vrtić kao posljedica globalizacije i globalizacijskih trendova, postaje budućnost našega društva. Pojam dvojezično se definira na više načina, a najčešća definicija je sposobnost razumijevanja i govorenja dva jezika pri čemu se zadržava kulturna individualnost. Dvojezično obrazovanje postaje sve bitniji faktor predškolskih ustanova u pogledu romske djece. U zemljama diljem svijeta i državama zapadne Europe, dvojezično obrazovanje postaje sastavni dio kurikuluma dvojezičnih vrtića. Cilj dvojezičnoga vrtića je pružiti djeci dvojezični pristup odgoju i obrazovanju te stvoriti dvojezičnu i multikulturalnu djecu koja će se od rane dobi integrirati u multinacionalne i višejezične sredine. Djeca stječu kulturne kompetencije, pokazuju napredak u jezičnim vještinama, imaju bolji suodnos s drugom djecom, uspostavljaju kulturni identitet. Dvojezični vrtić bi trebao imati dvojezični stručni kadar (ravnatelj, stručni suradnik, odgojitelj ili dva odgojitelja svaki za jedan jezik).

U Rumunskoj su prisutni dvojezični interkulturalni vrtići za romsku djecu (podrška UNICEF-a). Cilj tih vrtića je sačuvati romski jezik, potvrditi vlastiti romski identitet i osnaživati samopoštovanje. U interkulturalni kurikulum je uključena kulturna raznolikost, romski jezik, tradicija, kultura, povijest, interkulturalna vrijednost, kombinira se većinski i romski jezik. Kriteriji za odabir odgojitelja za rad u dvojezičnom vrtiću su: stručna kvalifikacija, iskustvo u radu s romskom djecom, izvorni govornik za romski jezik, sposobnost u radu s romskom djecom. Dvojezično obrazovanje pomaže u jačanju etničkoga identiteta romske djece te lakšem prijelazu i integraciji u školu. Romskim pomagačima je omogućeno dodatno školovanje za rad u dvojezičnim interkulturalnim vrtićima. Istraživanje provedeno u Rumunjskoj je pokazalo da romska djeca koja su pohađala dvojezični interkulturalni vrtić postižu u školi bolji uspjeh, bliskije su veze učitelja i roditelja romske djece, učitelji nemaju niža očekivanja od romske djece, nemaju prema njima negativne stavove i stereotipe.

8.4.2 Osnovna škola za romsku djecu u Međimurju

Škole i lokalne vlasti često su u situaciji da izrađuju posebne programe za postupnu integraciju romske djece. Broj romske djece raste, dok broj neromske djece opada. U tablici 13. možemo vidjeti broj upisane romske djece u Međimurskoj županiji u prve razrede u školskoj godini 2004./2005.(A), 2005./2006.(B), 2006./2007.(C), 2007./2008.(D), 2008./2009.(E), 2009./2010.(F), 2010./2011.(G), 2011./2012.(H).

U tablici 13 može se uočiti kako od 2004./2005. školske godine do 2007./2008. godine raste broj upisane romske djece u prvi razred osnovne škole. Nakon toga se postupno smanjuje broj upisane romske djece u prvi razred do 2011./2012. školske godine kada je broj upisane djece manji nego u početku 2004./2005. S obzirom da se broj romske

djece svake godine povećava, moglo bi se reći da roditelji od 2008./2009. godine manje upisuju svoju djecu u osnovnu školu iako je obavezna. Postoji i druga mogućnost, a to je da je tih godina unatrag natalitet bio smanjen, pa je automatski i smanjen broj upisane romske djece u prvi razred.

Tablica 13: Broj upisane romske djece u prvi razred u Međimurskoj županiji 2004./05. – 2011./12. (Ured državne uprave Međimurske županije, 2012)

Školska godina	A	B	C	D	E	F	G	H
Broj romske djece	263	274	276	314	282	269	242	228

Kako bi se smanjila segregacija među djecom, potrebno je stvarati multietnička razredna odjeljenja, dakle heterogene skupine u razredu. Romi su zbog niske obrazovne strukture i društvenoga položaja u nepovoljnom položaju (Benčić, 2011., 118). Važnu ulogu u komunikaciji s većinskim narodom ima pozitivan odnos nacionalne manjine prema većinskoj kulturi i obrnuto (Benčić, 2011., 122). Upisivanje djece u redovne ili specijalne škole regulirano je (IOD, 2007., 114.; Pravilnik MOK o upisu djece u OŠ, NN, br.13/1991., čl.3): a) sva djeca školske dobi prolaze procjenu pri upisu u školu; ako povjerenstvo za procjenu donese odluku da dijete ima posebne odgojno-obrazovne potrebe, dijete se usmjerava u specijalnu školu; b) djeca koja pohađaju redovne škole mogu biti ponovno pregledana ako se stekne dojam da njihove odgojno-obrazovne potrebe nisu zadovoljene; djecu se obično preusmjerava u specijalne škole u razdoblju od drugoga do petoga razreda. Prije upisa u školu, formirano je povjerenstvo koje ocjenjuje djecu. U povjerenstvu se nalaze ravnatelj škole, pedagog/psiholog i učitelj razredne nastave. Velik dio romske djece koji upišu prvi razred osnovne škole ne uspiju doći do petoga razreda osnovne škole. U tablici 14. se uspoređuje upis djece u međimurskim školama za 2004./2005. godinu, 1. razred u prvi razred i njihov prijelaz u peti razred 2008./2009., 5. razred i 2011./2012., 8. razred. Pogledavši tablicu vidi se da je u petom razredu smanjen broj upisanih romskih učenika za 21,29 %, dok je u osmom razredu smanjen broj upisanih romskih učenika znatno veći za 74,90 %. Razlozi tome

mogu biti: nedovoljno poznavanje hrvatskoga jezika, djeca u ranoj dobi odlaze raditi zbog neimaštine, djevojke se u doba puberteta udaju i napuštaju školu.

Tablica 14: Upis u prvi razred i prijelaz u peti razred i osmi razred u Međimurskoj županiji (Ured državne uprave Međimurske županije, 2012.)

ŠKOLSKA GODINA		2004./2005.	2008./2009.	2011./2012.
Rb.	ŠKOLA / RAZRED	1. razred	5. razred	8. razred
1.	I. OŠ Čakovec	0	0	0
2.	OŠ Domašinec	7	4	3
3.	OŠ Donja Dubrava	2	2	0
4.	OŠ Goričan	0	0	0
5.	OŠ Ivanovec	0	0	0
6.	OŠ Kotoriba	17	16	3
7.	OŠ Kuršanec	60	47	18
8.	OŠ dr. I. Novaka Macinec	46	55	8
9.	OŠ M. Subotica	53	21	13
10.	OŠ Mursko Središće	11	10	1
11.	OŠ Nedelišće	1	0	0
12.	OŠ Orehovica	21	20	12
13.	OŠ V. Nazora Pribislavec	36	19	6
14.	OŠ Podturen	7	8	0
15.	OŠ Selnica	0	0	0
16.	OŠ Štrigova	0	0	0
17.	Centar za odgoj i obrazovanje Čakovec	2	5	2
	UKUPNO	263	207	66

Od 2000. i 2001. godine Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta prati sustavno povećanje broja djece i učenika/ca uključenih u odgojno-obrazovni sustav. U županijama u kojima Romi žive organizirano (Međimurska, Bjelovarsko-bilogorska, Sisačko-moslavačka, Varaždinska, Istarska, Primorsko-goranska, Zagrebačka, Brodsko-posavska, Vukovarsko-srijemska, Osječko-baranjska i Grad Zagreb) sustavno se prati školovanje. Njihova uključenost u školski sustav je različita u pojedinim županijama. Oko jedne trećine romske djece i mladih Roma nikad nije bilo uključeno ni u jedan oblik školovanja i zato se treba sustavno pristupiti ovom problemu i pronaći najbolji model njegova rješavanja. Uz školski sustav, romskoj djeci i mladima treba pomoć čitavoga društva, a osobito lokalne zajednice. Veliki su pomaci učinjeni u posljednjih nekoliko godina u školovanju i obuhvatnosti romske djece i mladih, ali još treba više i sustavnije raditi na tom pitanju. Pravo na odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu pripadnici nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj ostvaruju u skladu s Ustavom Republike Hrvatske, Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina (2002.) te Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina iz 2002. godine. Prema važećim modelima i programima pripadnici nacionalnih manjina mogu se obrazovati na materinskom jeziku od predškolske dobi. Pripadnici romske nacionalne manjine nisu sustavno uključeni ni u jedan model školovanja na svojem jeziku. Obvezno školovanje romske populacije najvažniji je zadatak Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta uz potporu i drugih oblika rada. U osnovne škole uključeno je oko 1500 učenika, u oko tridesetak školskih ustanova. Kako ima najviše teškoća s poznavanjem hrvatskoga jezika, u većini škola se organiziraju posebni oblici pomoći: dopunska nastava iz hrvatskoga jezika i dopunska nastava iz matematike, uz suglasnost Ministarstva. Pedagozi škola izradili su stručne programe i za učenike koji već pohađaju nastavu i za one učenike koje treba tek

uključiti u odgojni i obrazovni proces te se takvi programi provode u većini osnovnih škola, a pokrenuti su od 2000. godine. Budući da je najveći problem pri uključivanju romske djece u osnovnu školu nepoznavanje hrvatskoga jezika, a ne postoji jedinstven romski jezik za pripadnike romskih zajednica u Republici Hrvatskoj, u škole se kao pomoć učitelju/ici razredne nastave uvode suradnici pomagači koji rade sa skupinama učenika romske nacionalne manjine, od prvoga do četvrtoga razreda osnovne škole, radi pružanja pomoći učenicima u procesu socijalizacije i svladavanju redovitoga nastavnog plana i programa. U Međimurju je u nekim školama romskoj djeci pružena posebna pomoć u svladavanju hrvatskoga jezika (tablica 15). Suradnici pomagači moraju biti stanovnici naselja ili moraju dobro znati naselje iz kojega su učenici s kojima rade, trebaju imati najmanje srednju stručnu spremu te, uz dobro znanje hrvatskoga jezika, moraju znati i romski jezik sredine iz koje su učenici. Ispunjavanje uvjeta za suradnju sa suradnikom pomagačem za rad s učenicima pripadnicima romske nacionalne manjine utvrđuje škola koja s njim surađuje. U 2002. godini s učenicima pripadnicima romske nacionalne manjine provodili su se pripremni programi. Kako bi se postigao što veći napredak u odgoju i obrazovanju romske djece, potrebno je uvažavati (Hrvatić, 2000., 2005.): posebnosti romskoga nacionalnog i kulturnog identiteta (jezik, plemenski i gospodarski ustroj, kulturu i umjetnost, vjersku pripadnost, stil života), teorijske okvire pojedinih aspekata pristupa odgoju i obrazovanju Roma u svijetu i Hrvatskoj, stvaran broj i raspršenost romskoga stanovništva u Hrvatskoj, smjernice i modele europskih asocijacija, iskustva drugih nacionalnih manjina, znanstvenu elaboraciju svjetskih i nacionalnih (hrvatskih) iskustava u interkulturalnom pristupu odgoju i obrazovanju, rezultate primijenjenih eksperimentalnih programa (projekata) pojedinih specifičnih školskih i nastavnih oblika za Rome te realne mogućnosti

unutar postojećega školskog sustava i ustrojbenih oblika obrazovanja na manjinskim jezicima.

Tablica 15: Posebna pomoć Romima u svladavanju hrvatskoga jezika u Međimurskoj županiji u 2011./2012. godini (Ured državne uprave Međimurske županije, 2012.)

Redni broj	Naziv škole (OŠ)	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1.	Podturen	6	6	6	4	15	14	4	0
2.	Kuršanec	40	37	24	50	15	0	0	0
3.	Kotoriba	17	0	0	0	0	0	0	0
4.	V. N. Pribislavec	12	13	12	14	0	0	0	0
5.	dr. I. N. Macinec	41	37	0	0	0	0	0	0
UKUPNO		116	93	42	68	15	14	4	0

Vezano za škole Međimurske županije, 2003.godine podnesena je tužba za segregaciju romske djece i to protiv Republike Hrvatske. Tužbu je podnio predsjednik Europskoga centra za prava Roma (ERRC), posebni savjetnik za Rome i Hrvatski helsinški odbor (HHO) i to na Europski sud za ljudska prava. Tužba je završila osuđujućom presudom. Radilo se o izdvajanju romske djece u zasebne razrede u međimurskim školama. Škola je to interpretirala da su djeca izdvojena zbog lošeg poznavanja hrvatskoga jezika i da je to bila prepreka u redovitoj nastavi s drugom djecom. Presuda je pokazala da se radilo o segregaciji. Slična tužba se trenutno provodi protiv Češke. Europski sud za ljudska prava osudio je Hrvatsku za diskriminaciju i kršenje prava na školovanje petnaest učenika u Međimurju (isplata odštete od 4500 eura po učeniku i

10 000 eura sudskih troškova). Radilo se o učenicima iz Orehovice, Podturna i Trnovca. Sadržaj kurikuluma tim učenicima je bio smanjen s obzirom na propisan kurikulum.

Napredak učenika je moguć ukoliko se uključe u mješovite razrede kako bi se mogli lakše i bolje integrirati u sustav školovanja. Isto tako, uključenost u mješovite razrede stvara pozitivniju klimu i razredno ozračje, povećava se tolerancija i stvaraju se bolji međuljudski odnosi te romska djeca imaju veće mogućnosti za napredak.

8.4.3 Ljetna škola za romsku djecu

Projekt *Ljetna škola za romsku djecu i mladež* provodi *Udruga Romi za Rome Hrvatske*. To je jedan od izvaninstitucionalnih oblika provođenja nastave na razini cijele Hrvatske. Provodi se tijekom ljetnih praznika. Planiran je za učenike koji postižu dobar uspjeh na kraju školske godine i koji redovito sudjeluju u raznovrsnim aktivnostima udruge. Projekt sufinancira MZOŠ, EU, ERAMUS.

Romska djeca u sklopu projekta bolje upoznaju svoju povijest, i kulturu te pokušavaju očuvati tradiciju, običaje, stereotipe. Dolaze u kontakt s drugom romskom djecom iz Hrvatske, uočavaju različitosti među njima, postiže se bolja socijalizacija i lakša integracija u društvo. Posljednjih se godina u projekt uključuju i romska djeca iz drugih država (Srbija, Njemačka). Djeca provode vrijeme uz određene sadržaje. Kako bi se ostvarili ciljevi, projekt uključuje brojne radionice (likovne, glazbene, zabavne, rekreativne, sportske, etnološke, komunikacijske). Program ljetne škole uključuje i jezik i književnost, povijest Roma, higijenu, ekoradionice, aktivnosti na moru. Nastavni materijali su najčešće na romskom jeziku.

Komunikacijska radionica se održavala u trajanju od jednoga sata u skupinama, ovisno o broju djece. Ciljevi su radionice: međusobno

upoznavanje, međusobno uvažavanje, razvoj samopoštovanja, poštivanje različitosti, prava djeteta, tolerancija, važnosti roditelja u djetetovom životu, detaljnije upoznavanje s blagdanima. Ciljevi su se postizali raznim metodama razgovora, crtanja, pisanja, igranjem uloga. Ciljevi etnološke radionice su: jačanje osobnoga identiteta i samopoštovanja kod romske djece, motiviranje djece za učenje i upoznavanje svoje povijesti i kulture (simbolima, legendama, pričama, dramatizacijom). Likovna radionica je bila u korelaciji s etnološkom radionicom. Cilj likovne radionice bio je: poticanje kreativnosti kod romske djece i mogućnost primjena raznih tehnika. Dječji radovi su kasnije bili izloženi u Centru za kulturu Čakovec pod nazivom *Tradicija i mašta*. Djeca uče i o diskriminaciji, preranoj udaji i ranom napuštanju sustava školovanja. Dakle, osvještavaju svoj kulturni i nacionalni identitet. Na taj način, djeca usvajaju i hrvatski jezik. Ovim projektom djeca stječu znanja i vještine, veće samopoštovanje i lakšu integraciju u društvo. Plan projekta je baziran na interkulturalnim odrednicama vezanih za romsku kulturu i jezik.

8.4.4 Produženi boravak za romsku djecu

Produženi boravak je organizirani boravak djece u školi nakon redovite, obvezne nastave i školskih aktivnosti. Grad Čakovec je 2000. počeo sufinancirati produženi boravak učenika. Produženi boravak utvrđen je kao javna potreba za čiju se provedbu sredstva mogu osigurati u proračunu jedinica lokalne samouprave. Produženi boravak je oblik neposrednoga odgojno-obrazovnog rada namijenjen učenicima razredne nastave (od prvoga do četvrtoga razreda) s organiziranim boravkom, prehranom i učenjem u prostorima škole nakon završetka ili prije početka nastave. On je prijelazni oblik rada k cjelodnevnomu odgojno-obrazovnom radu. Broj učenika u odgojno-obrazovnoj skupini

produženoga boravka određuje se Pravilnikom o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu i odgojno-obrazovnoj skupini u osnovnoj školi (NN 124/09 i 73/10) u skladu s kojim svaka skupina ima od 14 do 28 učenika. Za kvalitetno provođenje programa produženoga boravka potrebno je postojanje slobodnoga prostora u školi, zapošljavanje voditelja programa (učitelja razredne nastave), postojanje mogućnosti organizacije i pripreme prehrane za učenike, postojanje tehničke službe i utvrđivanje kriterija sufinanciranja programa produženoga boravka. Svrha produženoga boravka i dopunske nastave je osiguranje prostornih i drugih uvjeta za pisanje domaćih zadaća i učenje romske djece koja nemaju primjerene uvjete u vlastitom domu te pružanje pomoći radi njihovoga boljeg napredovanja, usvajanja hrvatskoga jezika i svladavanja nastavnoga gradiva (Vlada RH, Nacionalni program za Rome, 2011., 36). Romskoj bi djeci trebalo osigurati besplatni produženi boravak. Financijska sredstva su u nadležnosti lokalne uprave i/ili državnoga proračuna (iz EU, REF-a). U Međimurskoj se županiji u samo jednoj školi provodi produženi boravak za romsku djecu 2011./2012. To je OŠ Mala Subotica i pohađa je dvadeset i sedam Roma. U produženi boravak se posljednje vrijeme uvode i romski pomagači. U Međimurju se provodi produženi boravak za romsku djecu i u školskoj godini 2013./2014. Provodi se u školama u Kotoribi, Macincu i Maloj Subotici. Vidi se značajniji pomak što se tiče uključenosti romske djece u produženi boravak u Međimurskoj županiji po školama. Najviše problema romska djeca zapravo imaju u prvom i petom razredu osnovne škole. U prvom je razredu najčešći razlog nedovoljno poznavanje većinskoga jezika i nedostatak rada kod kuće. U petom razredu to je najčešće teža prilagodba na predmetnu nastavu u smislu organizacije predmetne nastave, pa sve do zahtjevnijega kurikuma. U Međimurskoj županiji je nositelj projekta vezan za produženi boravak romske djece: Međimurska županija i REF

(Budimpešta). Cilj je stvaranje jednakih uvjeta za potpunu integraciju djece romske nacionalne manjine u sustav osnovnoškolskoga obrazovanja. Projekt se provodio deset mjeseci. Obuhvatio je značajniji broj romske djece, i to sto devedeset i šest učenika prvoga i drugoga razreda osnovne škole. Vidi se da raste broj uključenih škola i romske djece u produženi boravak. Bilo bi dobro da se sve škole koje imaju značajniji broj romske djece uključe u taj projekt, i to ne samo na razini prvoga i drugoga razreda, već u sva četiri razreda osnovne škole, pa i cijelo osnovnoškolsko obrazovanje, uključujući romsku djecu od prvoga do osmoga razreda. Svakako bi uz pomoć učitelja dobrodošla i kontinuirana uključenost romskih pomagača.

8.4.5 Romska odgojna zajednica

Romska odgojna zajednica obuhvaća projekt koji omogućuje da se romska djeca lakše snalaze s drugom djecom, upoznaju se sa svojom kulturom i tradicijom te da uče u zajednici. Njihovo načelo je *Biti zajedno!* Projekt organizira Odbor za pastoral Roma, na čelu s prof. dr. sc. Nevenom Hrvatićem i prof. dr. sc. Koraljkom Posavec s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u suradnji s biskupskim povjerenicima i Caritasom. Nastavni plan i program projekta osmislio je prof. dr. sc. Neven Hrvatić. Romska odgojna zajednica uključuje niz tematskih radionica: tjelesnu i zdravstvenu kulturu, obiteljski odgoj, romsku kulturu i jezik, povijest, tradiciju Roma, vjeronauk, glazbu, folklor, literarnu, novinarsku, likovnu i društvenu skupinu (igranje igara), sportsku skupina. Radionice provode animatori i romski pomagači.

Ciljevi projekta su: razvijanje romskoga identiteta, poštovanje prema sebi i drugima, ljubav prema romskoj kulturi i tradiciji, odgoj u vjeri i zajednici, integracija u društvo. Isto tako, cilj je odbacivanje predrasuda prema Romima i zajedničko prihvaćanje, motivacija djece za

prihvatanjem školskih obveza i obrazovanja. Ono uključuje interkulturalni odgoj i obrazovanje, organizira se kao nacionalni i vjerski oblik odgoja i obrazovanja. Polaznici su djeca romske etničke manjine iz škola (župa katoličke vjere) diljem Hrvatske. Organiziraju se i romske večeri koje su posvećene glazbi i poeziji Roma. Polaznici isto tako imaju u sklopu projekta neki oblik terenske nastave. Posjećuju i upoznaju kulturne znamenitosti diljem Hrvatske (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, zagrebačka katedrala, zoološki vrt). Dakle, cilj projekta je povezivanje različitih kultura, upoznavanje vjere, socijalizacija i integracija djece iz svih dijelova Hrvatske koja su katoličke vjere.

Postoji više programa vezanih za romsku djecu i njihovo školovanje. Jedan od njih je i Romski predškolski centar „CEFERINO JIMENEZ MALLA“. Centar su osnovali Romi. Priprema romsku djecu za školu. Pomaže u stjecanju osnovnih higijenskih navika, djeca uče romski i hrvatski jezik.

Svi ti projekti i programi imaju zajednički cilj: što bolja pripremljenost za školu, smanjenje diskriminacije i bolja integracija u društvo i sam sustav školovanja. Tim se programima stvara bolje ozračje, djeca se međusobno uvažavaju. Dakle, ti programi su zapravo prvi korak ka boljoj budućnosti romske djece u smislu mogućnosti školovanja i bolje integracije.

III EMPIRIJSKI DIO

1. METODOLOGIJA RADA

1.1 UVOD U PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Rani predškolski i školski odgoj i obrazovanje romske djece je važno područje u Hrvatskoj i šire, posebice u današnjem svijetu globalizacije. Romska djeca su uključena u programe predškole, vrtić ili kraće programe u Hrvatskoj. Najčešće polaze kraće programe prije početka osnovne škole. Uzrok tome treba tražiti u širem kontekstu (uvjeti stanovanja, siromaštvo, položaj u Hrvatskoj i šire). Problemi u Međimurju su vrlo složeni što se tiče romske populacije. Romi su marginalizirani i posebice zatvoreni spram većinske populacije, prijeti im asimilacija. Mali pomaci ka napretku su vidljivi u mjestima Pribislavec i Orehovica gdje ima miješanih brakova. Naglasak je stavljen na važnost, veliku i ranu uključenost romske djece u sustav ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja kako bi se olakšala integracija u sustav školovanja, a samim time i u šire društvo. Taj put je težak i dugoročan, ali vrlo važan za njihovu integraciju u društvo. Međimurje uključuje više od trećine stanovništva romske etničke manjine u Republici Hrvatskoj. Zbog njihove velike brojnosti, ovo je istraživanje usmjereno upravo na tu županiju. Treba naglasiti da je broj Roma u stvarnosti, u Međimurju i šire, sigurno veći jer se neki od njih izjašnjavaju kao većinski narod (Hrvati). Romska je etnička manjina prilično mlada s obzirom na ostatak stanovništva u Međimurju i šire. Razlog tome je visok natalitet, odnosno fertilitet te kraća životna dob. Žene, odnosno djevojke puno ranije rađaju (neke još u osnovnoj školi) i rano stupaju u brak. To dovodi do ranoga odustajanja od školovanja što

nadalje povlači za sobom nisko obrazovanje, lošu kvalitetu stanovanja, siromaštvo i sporu integraciju u društvo.

Romi najčešće žive u malim stambenim površinama. Neki od njih nemaju sanitarne čvorove, kanalizaciju, električnu struju. Bitna socioekonomska odrednica koja je vezana za obrazovanje je i izvor prihoda Roma. Najveće siromaštvo je u Međimurskoj županiji, a ono ugrožava redovno školovanje i dostupnost institucija socijalne infrastrukture. Razlog tome svemu je niska razina obrazovanja. Njihov socijalni i gospodarski napredak je gotovo nemogući bez obrazovanja. Glavni problem što se tiče obrazovanja je nedovoljna motivacija djece (i roditelja). Svaki pokušaj pohađanja ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje čini poticaj za daljnji napredak budućega školovanja. Romska se naselja obično nalaze na periferiji neromskoga stanovništva i ujedno su nelegalizirana, socijalno izolirana i prostorno segregirana. Na tim područjima osnovni uvjeti života su ograničeni. Treba uzeti u obzir da romska naselja nemaju osnovne ustanove socijalne infrastrukture. Većina ih nema vrtiće, škole, ambulante, trgovine. Stambeni uvjeti i socijalna infrastruktura važni su elementi i preduvjeti za daljnji kvalitetni životni vijek. Što se tiče uloge predškolskoga odgoja i obrazovanja u školovanju i integraciji romske djece, važno je ispitati uključenost i vrijeme provođenja u predškolskim programima, emocionalni i društveni razvoj djeteta predškolske dobi. Temeljni cilj školovanja romske djece je osiguranje jednakih šansi, nediskriminacija, desegregacija, suzbijanje društvene marginaliziranosti, poticanje društvene integracije.

U radu je provedeno kvalitativno i kvantitativno istraživanje. Prikazan je i dio istraživanja u svijetu.

1.1.1. Rodna dimenzija uzroka odustajanja romske djece od obveznog školovanja (2011)

1.1.1.1. *Hrvatska*

Cjelokupno istraživanje je provedeno u četiri države (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i Crna Gora) i trajalo je tri godine. Projekt je usmjeren na jačanje položaja žena Romkinja kroz romske ženske organizacije aktivne u regiji.

Cilj projekta bio je: ojačati položaj Romkinja u društvima zapadnoga Balkana kroz potporu naporima organizacija, institucija i ministarstava uključenih u protudiskriminaciju, osnaživanje i promidžbene kampanje za afirmiranje manjinskih prava u ciljnim zemljama (Jašarević, 2011.). Dio istraživanja proveden je u Slavoniji i Baranji. Uzorak uključuje grupu ispitanika, roditelje i djecu (N = 48). Na većinu pitanja odgovor je dalo po 38 ispitanih jer neki od muških članova obitelji nisu bili suglasni da se daju odgovori na neka od pitanja. Ispitanici/ce su bili ciljana populacija djece koja su napustila školu, djeca koja istu nisu nikada pohađala i njihovi roditelji. Kada su u pitanju ostale grupe ispitanika/ca, odnosno institucije i nevladine organizacije, uzorak za prvu grupu je 42, a drugu 7.

Ciljevi projekta implementiranoga u sve četiri zemlje regije su sljedeći:

1. utvrditi razloge odustajanja romske djece i mladih od obveznoga školovanja s naglaskom na rodnu dimenziju
2. utvrditi postoji li veza između ekonomsko-obrazovnoga statusa roditelja i djece koja napuštaju školovanje s naglaskom na rodnu dimenziju

3. utvrditi što rade državne institucije (škole, centar za socijalnu skrb, sud, policija) u vezi sa zakonom propisanim obavezama

4. utvrditi što rade NVO-i na ciljanim teritorijalnim područjima vezano za odustajanje romske djece od obveznoga školovanja.

Upitnik je napravljen isključivo za ovaj projekt. Anketa je, kada su u pitanju opći podaci o ispitanicima imala sljedeća pitanja: osobni podaci i to: (ime i prezime, adresa, općina/naselje i poštanski broj, država), godine starosti, nacionalna pripadnost te je li obitelj koja se ispituje autohtona, izbjeglice ili doseljenici. Neobrazovanost roditelja utječe na dijete u procesu odgoja i obrazovanja.

Vidljiva je visoka stopa neobrazovanosti roditelja. Bez završenoga razreda razine oca je 42,9 %, dok je rezultat završenih razreda razine majke nešto viši, 54,1 %. Ukupno bez osnovne škole je razina otac 62,9 %, dok je razina majka 89,2 %. Što se tiče životnoga standarda, on je vrlo nizak. 92,1 % živi malo ispod prosjeka, a tek 7,9 % istih tvrdi da živi prosječno. Čak 45,9 % djece nema dječju sobu, 37,8 % nema kupaonice, a 75,7 % koristi vanjski wc, 97,4 % njih ima struju, 71,1 % ima tekuću vodu. Puno manji postotak ispitanika/ca ima telefon, plin i internet.

Što se tiče uključenosti romske djece u vrtić, ona obuhvaća 38,6 %. Taj postotak je još malen i nedovoljan, što za posljedicu ima da romska djeca nepripremljena kreću u osnovnu školu. Većina romske djece ima loše ocjene, pa se iz toga razloga često šalju na kategorizaciju te rade po prilagođenom nastavnom planu i programu (njih 31,6 %). Većina njih lakše svladava prilagođeni nastavni plan i program (66,7 %). Puno je razloga zašto djeca prekidaju obrazovanje. To su: siromaštvo, loši uvjeti stanovanja, rano sklapanje brakova (27,6 %), nemotiviranost djece za školovanje, maltretiranje od strane vršnjaka i nastavnika, obiteljski problemi, trudnoća (10,3 %), loše ocjene i nemogućnost da se prođe razred (17,2 %), bolest ili bezobrazluk djeteta. Kroz anketu se

nastojalo doći do podataka koliko su institucije i njihovi djelatnici angažirani na problemu odustajanja romske djece od redovnoga obrazovanja. Najveći broj ispitanih tvrdi da je samo informirano o tome i to njih 66,7 %. Manji broj njih tvrdi da radi s roditeljima romske djece (25 %), a 40 % nadzire programe namijenjene unaprjeđenju životnoga standarda romske populacije. Samo 20 % ispitanih provodi programe za unaprjeđenje obrazovanja romske djece, a 35 % sudjeluje u programima drugih organizacija namijenjenih unaprjeđenju obrazovanja romske djece. Najveći broj ispitanika smatra da je poznavanje hrvatskoga jezika od strane Roma jako dobro, ili sasvim zadovoljavajuće. Svi ispitanici se slažu da takav program prilagođen romskoj djeci na romskom jeziku u školama na području RH uopće ne postoji. Kao prepreke navode nedostatak obrazovanih ljudi koji bi znali romski jezik koji ujedno nije standardiziran, nedostatak udžbenika te činjenicu da se mnogi Romi ne deklariraju kao Romi. Jedan od problema s kojima se susreću nastavnici je nepostojanje asistenata za romsku djecu. Na pitanje na koji način su uključeni u programe vezane uz problematiku odustajanja romske djece od školovanja (odgovore daju stručni suradnici, nastavnici, ravnatelji), 10 ispitanih daje odgovor da je samo informirano o tome. Čak 75 % ispitanih je direktno uključeno u programe za unaprjeđenje života romske populacije, 73,7 % također izravno provodi programe za unaprjeđenje obrazovanja romske djece, dok 75 % njih sudjeluje u programima drugih za unaprjeđenje obrazovanja romske djece. Razlozi zašto romska djeca napuštaju školu su: utjecaj vršnjaka, sklapanje braka, loši uvjeti života te nedostatak pomoći oko zadaća ili premala motiviranost roditelja za redovito pohađanje nastave. Treba što više raditi na visokom obrazovanju, promociji romske tradicije i kulture. Većina ispitanih navodi da se u školama u kojim rade provodi program UNICEF-a koji zagovara toleranciju i nediskriminaciju. Na pitanje vode li škole evidenciju o tome koliko romske djece napusti školovanje, njih

100 % tvrdi da ima evidenciju ukupnoga broja učenika koji napuste školu, ne odvajajući ih prema etničkoj, vjerskoj ili bilo kojoj drugoj pripadnosti. Jedan od problema je diskriminacija romske djece po nacionalnoj pripadnosti i nedovoljnoj pripremljenosti za školu. Potrebno je da se roditelje što više osvijesti da svoju djecu uključe u rani i predškolski odgoj i obrazovanje. U Osječko-baranjskoj županiji nema asistenata za romsku djecu, što je velik problem školama.

1.1.1.2 Bosna i Hercegovina

Romi su najbrojnija i najugroženija nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini. Imaju vrlo nisko obrazovanje. Cilj projekta bio je (CARE NWB, 2011.): ojačati položaj Romkinja u društvima zapadnoga Balkana kroz potporu naporima organizacija, institucija i ministarstava uključenih u nediskriminaciju, osnaživanje i promidžbene kampanje za afirmiranje manjinskih prava u ciljnim zemljama.

Projekt uključuje ženske romske NVO partnere: Bolja Budućnost iz BiH, Romsko srce iz Hrvatske, Bibija – Romski ženski Centar iz Srbije, Centar za romske inicijative iz Crne Gore.

Projekt sadrži podciljeve: unaprijeđen zagovarački položaj ženskih romskih organizacija, kapacitete partnerskih organizacija za provedbu projekata usmjerenih na osnaživanje Romkinja u regiji Zapadnoga Balkana, učinkovita regionalna mreža koja će biti instrument za razmjenu najboljih praksi i modela politike i podizanje svijesti o statusu Romkinja u regiji, svijest specifičnih ciljnih skupina i šire javnosti o statusu Romkinja, kao i o rizicima za romske djevojčice da postanu žrtve trgovine ljudima su unaprijeđeni. Rezultati istraživanja će se koristiti za potrebe regionalne konferencije u sklopu RWW projekta. Istraživanje je provedeno u gradovima Visoko, Tuzla i Zenica. Istraživanje je bilo

podijeljeno u četiri dijela. Uzorak su činili roditelji i djeca, institucije, škole i nevladine organizacije. Ciljevi projekta bili su: utvrditi razloge odustajanja romske djece i mladih od obaveznoga školovanja s naglaskom na rodnu dimenziju; utvrditi postoji li veza između ekonomsko-obrazovnoga statusa roditelja i djece koja napuštaju školovanje s naglaskom na rodnu dimenziju; utvrditi što rade institucije u vezi sa zakonom propisanim obavezama; utvrditi što rade NVO-i na ciljanim teritorijalnim područjima vezano za odustajanje romske djece od obaveznoga školovanja.

Uzorak roditelja i djece bio je $N = 151$ (veći nego u RH). Ispitanici su bili ciljana skupina djece koja su napustila školu, djeca koja istu nisu nikada pohađala i njihovi roditelji. Uzorak institucije i nevladine organizacije $N1 = 31$, $N2 = 7$. Upitnici su napravljeni ciljano za potrebe ovoga istraživanja. Upitnik obuhvaća 58 pitanja za roditelje i djecu koja su odustala od obaveznoga školovanja, 25 pitanja za institucije, 22 pitanja za nevladine organizacije i 25 pitanja za škole.

Anketa je sadržavala opće podatke o ispitanicima: ime i prezime, adresa, općina/naselje i poštanski broj, država, godine starosti, nacionalna pripadnost te odgovor na pitanje jesu li ispitanici starosjedioci, izbjeglice ili doseljenici. Od 151 ispitanika njih 150 su Romi i jedan Aškal. Najveći broj ispitanika/ca su u grupi lokalnoga stanovništva odnosno njih 94,7 %, izbjeglica 2,6 %, raseljenih 0,7 %, doseljenika 0,7 % te vraćenih iz nekih od europskih zemalja 1,3 %. Što se tiče obrazovanja roditelja, 22 od 86 pod nivo otac je bez osnovne škole, njih 32 sa završenom osnovnom školom, a samo 2 ispitanika od gore navedenoga broja ima završenu srednju školu. Kada su u pitanju majke, 52 od 120 nemaju završeno osnovno obrazovanje, 33 ispitanice tvrde da imaju nekoliko završenih razreda osnovne škole, dok samo 31 ispitanica ima završenu osnovnu školu. Stopa nezaposlenosti očeva iznosi 90,3 %, a majki 98,2 %. Što se tiče stambenih uvjeta 64,9 %

ispitanika/ca nema dječje sobe, 51,2 % spavaće sobe. Ali zato ima 97,3 % ispitanika/ca struju, njih 13 % nema tekuće vode. u Bosni i Hercegovini nema prilagođenoga programa za romsku djecu, ni nastave na romskom jeziku. Kao razlozi prekidanja ili neuključivanja u redovno školovanje navode se loši uvjeti stanovanja (57,8 %), nemogućnost da se kupi sve što treba za školu (58,5 %), sklapanje braka (21,3 %), zapošljavanje i zarada (18,2 %), loše ocjene i nemogućnosti da se završi razred (25,8 %), nemogućnost da izdrže provokacije od druge djece (6 %). Čak 76,4 % slučajeva muške djece ne pohađa školu, dok je ženske djece 76,8 %. Ponekad se zbog izoliranosti romskih zajednica događa da djeca jako malo ili gotovo nikako ne poznaju službeni jezik, u ovom slučaju bosanski, pa prilikom ostvarivanja bilo kakvih vlastitih prava, između ostaloga i prava na školovanje, susreću se s različitim problemima. Kako u Bosni i Hercegovini ne postoje programi koji se provode na romskom jeziku, većina ispitanika/ca daje odgovor da takvi programi kod nas ne postoje, odnosno, gotovo njih 100 %, a isti slučaj je i s pitanjem koje tretira temu postojanja pedagoških asistenata za pomoć romskoj djeci.

1.1.2 Ekonomski i kulturalni faktori školskoga postignuća romske djece (Srbija)

Istraživanje je provedeno 2009. godine. Rad je bio uključen u projekt *Psihološka obilježja tranzicijskoga društva* (podržan i financiran od strane Ministarstva znanosti Republike Srbije) i projekt *Edukacijska integracija romske djece* (financiran od pokrajine Vojvodine). Ukupno je sudjelovalo N = 149 djece prvoga razreda razvrstanih u tri skupine. Prva se skupina sastojala od 52 romske djece. Druge dvije skupine činilo je 48 i 49 neromske djece. Neromska su djeca bila klasificirana jedni s nižim socioekonomskim statusom, a drugi s prosječnim. Romska su djeca bila

klasificirana kao djeca s ispodprosječnim socioekonomskim statusom. Dječje intelektualne sposobnosti su se procjenjivale testom spremnosti za školu. Školski uspjeh je ocijenjen od strane nastavnika. Uključeni su i podatci o socioekonomskom statusu pojedinih obitelji i obrazovnoj klimi (unutar obitelji) pomoću intervjua s roditeljima. Romska djeca su najviše pogođena jer nemaju adekvatne obrazovne klime unutar obitelji. Ističu se mnogobrojni problemi Roma (siromaštvo, nepovoljni socioekonomski uvjeti, neobrazovanost, nepismenost, niska motivacija za školovanjem). Manje od 0,1 romske djece (10 %) polazi predškolsku ustanovu, a manje od 0,2 romske djece (20 %) u dobi od sedam do petnaest godina polazi osnovnu školu. Zbog razlika u odgoju i roditeljskim stilovima, razni poticaji utječu na postizanje intelektualnih vještina. Okolina može utjecati na ostvarenje intelektualnih vještina. Jedan od čimbenika okoline je siromaštvo. Veći dio Roma živi u siromaštvu, a ono utječe na razvoj djetetovih vještina. Drugi bitan čimbenik za djetetov razvoj je obitelj. Cilj istraživanja bio je ispitati utjecaj okoline na obrazovna postignuća romske i neromske djece. Djeca su odabrana u tri grada i tri sela. Uzorak je podijeljen u tri skupine. Prikupljanje socioekonomskih podataka je uključivalo kriterije: neadekvatni stambeni uvjeti, socijalna pomoć i mjesečni prihod ne prelazi 50 € po članu kućanstva. Ispitana je školska spremnost djeteta (TSM, Novović, Biro, Baucal i Tovilović, 2008.). Ispitivanje je provedeno pomoću psihometrijskoga instrumenta za procjenu intelektualnoga razvoja djeteta. Instrument se sastojao od pet podskala. Prva se podskala zove informacije i ocjenjuje praktično znanje i socijalne vještine. Druga je podskala vizualna memorija (pamćenje i pažnja). Treća je podskala blok-dizajn i uključuje procjenu vizualno-motoričke koordinacije, percipativno organiziranje i planiranje. Četvrta podskala nosi naziv kodiranje i uključuje vizualno-motoričku koordinaciju, epizodno učenje i mentalno fokusiranje. Peta podskala je rječnik i sadrži jezične kompetencije.

Upitnik socioekonomskoga statusa roditelja, njihovog obrazovanja i obrazovne klime sastoji se od četiri dijela. Uključuje obrazovanje roditelja (stručno obrazovanje i zanimanje), veličinu obitelji (broj članova obitelji i broj djece u obitelji), financijsku situaciju (stanovanje, uvjeti, socijalna pomoć, prosječan prihod po članu obitelji) i stimulaciju (odgojno-obrazovna klima u obitelji – ima li dijete mogućnosti za pisanje i crtanje, posjeduje li knjige i PC, ima li igračke). Proveden je standardiziran upitnik za roditelje. Sastojao se od 13 pitanja. Pitanja su bila usmjerena na odnos roditelja prema obrazovanju, njihove ambicije, vrijednosti, uvažavanje sustava školovanja, očekivanja obrazovanosti za vlastitu djecu. Upitnik za učitelje obuhvaćao je procjenu djetetovih školskih postignuća, prilagodbu školskoga okruženja i školsko očekivanje. Sastojao se od 18 pitanja. Za školsko se postignuće vršila procjena na temelju ocjene od jedan do pet. Za školsko okruženje i školsko očekivanje promatrala se pažnja učenika tijekom nastave, pisanje domaće zadaće. Istraživanje je provedeno u dvije faze. U prvoj su fazi (travanj i svibanj, 2008. godine) školski psiholozi prikupili podatke tijekom redovnoga upisa u prvi razred osnovne škole (obitelj – procjena – upitnik, upitnik za roditelje, TSM). U drugoj fazi (veljača, 2009.) nakon polugodišta, učitelji su dali informacije o djetetovim školskim postignućima (učitelj – upitnik). Romska djeca su postigla lošije rezultate na testu i u procjeni njihova školskoga uspjeha u odnosu na neromsku djecu. Skupina neromske djece s niskim socioekonomskim statusom imala je više odgojnu poticajnu atmosferu i ambicioznije roditelje vezano uz obrazovanje svoje djece, nego skupina romske djece koja su imala sličnu financijsku situaciju i veličinu obitelji.

1.1.3 Obrazovna integracija Roma u Srbiji

Istraživanje je provedeno 2011. godine. Proveli su ga Vesna Srdić i Stanko Cvjetičanin. Jedan od ključnih ciljeva što se tiče obrazovanja Roma trebalo bi biti kvalitetno obrazovanje i da se omogući ravnopravan pristup obrazovanju za posebno ugroženu djecu. Svrha ovoga rada jest upozoriti na sustavne nedostatke na obrazovnom planu i na bolje mogućnosti za postizanje potpunije obrazovne integracije Roma u Srbiji. Temelji polaze od strategijskih inicijativa i rezultata provedenih istraživanja u Srbiji.

Zaključak rada upućuje na nužnost ispunjenosti zahtjeva vertikalnoga prenošenja iskustava i horizontalnoga umrežavanja socijalnih partnera primjenom pravodobne obrazovne intervencije kompenzatorskoga ili inkluzivnoga tipa, kao jednoga od načina potpunije obrazovne integracije romske djece i roditelja u društvo uz pomoć obrazovanja.

Postoje razni oblici integracije – kulturna, građanska, strukturna, socijalna, obrazovna. Obrazovna integracija podrazumijeva cjelovit sustav mjera koje se provode u određenom društvu kako bi se poboljšanjem socioekonomskih uvjeta života unaprijedili uvjeti za razvoj nacionalnoga identiteta romske zajednice (Jakšić i Bašić, 2005.). Država je osigurala oblike potpore kako bi se promijenio položaj Roma na socioekonomskom i političkom području te području kulture i obrazovanja (Prava manjina, 2005., 190). Opće dimenzije socijalne isključenosti koje se spominju su: siromaštvo, nezaposlenost, ugroženo zdravlje i neobrazovanost, u uvjetima tranzicije prisutne su na svim razinama systemske strukture, a najviše se vide u obrazovanju. Negativan utjecaj posljedica siromaštva kojemu su izložena djeca u Srbiji, osim na zdravlje, socijalni status, razvoj školskih uspjeha i probleme u ponašanju, u dužem periodu proizvodi dugotrajnu socijalnu isključenost koja ima tendenciju razvijanja supkulture siromaštva, a ona, ako traje

dulje, prenosi se i na nove generacije (Jugović, 2007., 11). Romska populacija je najteže pogođena siromaštvom i živi izolirano.

Detaljna analiza obrazovne politike za promicanje obrazovanja Roma u svim zemljama u sklopu programa *Desetljeća za integraciju Roma* koju je proveo Romski obrazovni fond (Roma Education Fund) upozorila je na bit i smisao obrazovne integracije kao mehanizma socijalne uključenosti romske populacije u društveni život (Cerović, 2007., 15). Utvrđen je podatak da je obrazovna struktura Roma značajno niža od prosjeka opće populacije, o čemu svjedoče i podatci popisa iz 1991. godine, prema kojima se vidi da je bez ijednoga razreda osnovne škole bilo 36,6 %, bez završene osnovne škole 26,1 %, sa završenom osnovnom školom 28,3 %, sa završenom srednjom školom 8,1 %, a s višom školom ili fakultetom 0,9 %. Podatci iz izvještaja *Romi i obrazovanje – između potreba, želja i mogućnosti* pokazuju da među 5000 Roma, starijih od 15 godina, 15,6 % nije bilo uključeno ni u jedan oblik redovitoga školovanja; 26,1 % započeo je i nije završio osnovno obrazovanje; 39,6 % završilo je osnovno obrazovanje (od toga 0,9 % u specijalnim školama); 8,3 % započelo je srednje obrazovanje, a završilo ga je 5,1 %; 6,2 % završilo je zanat; višu školu ili fakultet završilo je 0,7 %, a 0,3 % započelo je i nije završilo (Rakočević i Miljević, 2003.). Prema podacima popisa iz 2002. godine, obrazovni status romske zajednice u Srbiji bilježi da je bez škole 27,4 % romske populacije; od toga s nezavršenom osnovnom školom 34,7 %, sa završenom osnovnom školom 28,2 %, sa srednjom školom 9,2 %, a sa završenom višom školom ili fakultetom 0,4 % Roma. Više od polovice od ukupnoga broja romske djece za školu od 7 do 14 godina nalazi se izvan školskoga sustava. Uspoređujući podatke popisa stanovništva iz 1991. i 2002. godine, uočava se trend istodobnoga smanjenja broja neromske i povećanja broja romske djece, naime, statistika pokazuje da se broj neromske djece

smanjio za oko 2 % po godini, dok se broj romske djece povećao za oko 1,5 % po godini. Prilikom planiranja obrazovne politike koja ima cilj povećati uključivanje romske djece u osnovno školsko obrazovanje. Rezultati studija *Romi i obrazovanje* pokazuju da predškolske ustanove pohađa oko sedam posto romske djece predškolskoga uzrasta. Velik broj romske djece koja se upišu u redovite osnovne škole ne završi osmi razred. Nedostaju istraživanja o načinima integracije Roma u društvo obrazovanjem. Većina programa integracije Roma u jugoistočnoj Europi temelji se na znanstveno verificiranim podacima (Jakšić i Bašić, 2005., 179). Kako bi se ostvarila puna obrazovna integracije romske djece potrebno je osigurati kvalitetnije obrazovanje u što ranijoj dobi. Time bi se podigao i opći obrazovni status cjelokupne romske populacije. Jedno od važnijih istraživanja socijalnih aspekata inkluzije o problemu isključenosti romske djece iz obrazovnoga sustava provedeno je primjenom metodološke strategije akcijskoga istraživanja. Osnovni cilj istraživanja bio je uključiti što više romske djece u školu i omogućiti im da postignu najmanje dobar školski uspjeh kao zadovoljavajući. Osnovni preduvjet za realizaciju programa bio je Dječja kuća, mali montažni objekt od 35 m², opremljen namještajem i didaktičkim sredstvima, s pratećom sanitarnom jedinicom i dječjim igralištem. Istraživanje je pokazalo da i pored postojanja pozitivnih vrijednosti obrazovanja na kognitivnom planu, postoji manjak socioafektivnih veza romske djece s učiteljima i vršnjacima, što su potvrdila i sociometrijska ispitivanja u smislu rezultata negativnoga sociometrijskog statusa romske djece u grupi. Pokazalo se da razlozi otežane integracije romske djece u sustav obrazovnih institucija leže u postojanju zapreka za igru, učenje i razvoj, a uzrok je nepostojanje inkluzivne kulture škole (Milovanović, 2006., 304). Visok rezultat na skali etničke distance u Srbiji prema Romima, prije svega kod djece, pokušalo je objasniti istraživanje etničke distance kod djece osnovnoškolskoga uzrasta i njihovih roditelja obrazloženjem

da su etnički stavovi i etnička distanca slika sredine u kojoj se djeca razvijaju, pri čemu je presudan čimbenik primarni utjecaj roditelja (Mihić i Mihić, 2003.). Značajan doprinos utvrđivanju obrazovnoga statusa Roma dali su rezultati studija istraživanja upućenih na mogućnosti razvoja matematičke i jezične pismenosti kod romskih učenika. Rezultati istraživanja pokazali su niska dostignuća romskih učenika u odnosu na nacionalni prosjek, zaostajanje već na samom početku obrazovanja, niža očekivanja nastavnika od romskih učenika i trend napuštanja sustava obrazovanja nakon četvrtoga razreda osnovne škole. Obeshrabrujući podatak o postojanju velikoga jaza glede stupnja razvijenosti temeljne matematičke i jezične pismenosti između učenika romske i neromske populacije nakon tri godine školovanja, kao i nemogućnosti svladavanja osnovnoga programa na samom početku školovanja, upozorava da su veće obrazovne potrebe romskih nego neromskih učenika te da je nužno kvalitetno kompenziranje nepovoljnih uvjeta života u kojima žive romska djeca (Hrnjica, 1993.). Polazne osnove u provođenju obrazovne integracije Roma u Srbiji definirane su načelima međunarodnih dokumenata. Kao najznačajnije mjere na području obrazovanja, Strategija ističe uključivanje djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje, uvođenje kompenzatorskih programa u osnovne škole, ali i u rani i predškolski odgoj i obrazovanje, osiguravanje stipendija za obrazovanje odgojitelja i učitelja te opismenjavanje odraslih. Na razini predškolskoga odgoja i obrazovanja ostvarene su sljedeće aktivnosti: obvezan besplatni pripremni predškolski program od školske godine 2006./2007.; bolja integracija pripremnim predškolskim programom i projekt *Proširenje pristupa predškolskom obrazovanju romskoj djeci*. Na razini osnovnoga obrazovanja ostvareni su sljedeći projekti: *Promocija Desetljeća Roma u školskim upravama Ministarstva prosvjete*, *Razvoj kapaciteta školskih uprava za realizaciju lokalnih akcijskih planova akcija za unapređivanje*

obrazovanja Roma, Angažiranje asistenata za potporu romskim učenicima, Zajedno do ravnopravnosti, Ublažavanje efekata siromaštva za djecu sa posebnim potrebama u SCG, Kvalitetno obrazovanje djece s posebnim potrebama, obuke školskih timova za stvaranje sigurne i poticajne sredine u školi Škola bez nasilja, Kvalitetno obrazovanje djece s posebnim potrebama i aktivnosti suradnje koordinatora policijskih službenika i prosvjetnih savjetnika u procesu unapređivanja sigurnosti učenika. Aktivnosti u sklopu skupine mjera, planirane na razini makrosistema, odnose se na promoviranje politike inkluzije Roma u prosvjetnoj javnosti, integriranje postojećih akreditiranih programa namijenjenih odgoju protiv predrasuda i poštivanju različitosti u odgojno-obrazovnom programu, izradu i primjenu programa desegregacije u sklopu ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje u kojima je taj problem izražen kao i na projekte praćenja diskriminacije u obrazovanju. Izrađen je Nacionalni plan akcije, koji predstavlja plan akcije za svu djecu, namijenjen je dijelovima dječje populacije koja je ranjiva i marginalizirana, kao npr. romska djeca.

Pristup koji se nalazi u osnovi inicijative da se romskoj djeci omogući veća dostupnost kvalitetnoga odgoja i obrazovanja usmjeren je na pripremu dokaza, stručnih zaključaka i modela dobre prakse kroz ciljane intervencije na razini države, s ciljem ostvarivanja utjecaja na nacionalnu politiku i praksu. Često izricana ocjena da obrazovanje Roma nije akademsko nego društveno pitanje našla je svoj izraz u orijentaciji na traženje rješenja u kompleksu praktičnih mjera, aktivnosti i konkretnih odluka (Jakšić i Bašić, 2005., 179). Obrazovna integracija promatra se kao glavno sredstvo za postizanje ravnopravnih mogućnosti za obrazovanje i smatra se da sve ostale društvene mjere treba primjenjivati u kontekstu integriranoga obrazovanja, kao dugoročnoga cilja. Uključivanje djece romske populacije u predškolski odgoj i obrazovanje u zadnjih nekoliko godina pojavljuje se kao primjer dobre

prakse koji ima strateško značenje za pružanje jednakih mogućnosti za obrazovanje i integraciju i romske djece i romskih roditelja. Iako je zanemaren segment ranoga odgoja i obrazovanja romske djece.

Predškolski odgoj i obrazovanje pruža i najbolje mogućnosti za integraciju romske djece u glavne obrazovne tokove (Srđić, 2009.). Prve inicijative u Srbiji za poticanje integracije romske djece i romskih predškolskih organizacija u lokalnu zajednicu potekle su iz Kragujevca u obliku projekta (koji je realiziran od prosinca 2001. do rujna 2002. godine), koji je organizirao zajedničke aktivnosti romske i neromske djece, vođen i primijenjen od nevladinih organizacija. Projekt se razvijao od početne procjene aktualnih potreba među romskim predškolskim organizacijama. Razvijen je sveobuhvatni model bolje integracije romske djece u obrazovni sustav i nosi naziv *Jednake šanse – integracija romske djece i mladeži u sustav obrazovanja*. Program je obuhvatio predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje romske djece. Ostvareno pravo romske djece na ravnopravan tretman i integraciju u obrazovni sustav, definirano kao dugoročni cilj, podrazumijeva osmišljavanje inkluzivnoga pristupa, koji pak podrazumijeva stvaranje inkluzivne kulture, kreiranje inkluzivne obrazovne politike i razvoj obrazovne inkluzivne prakse. Suvremena orijentacija prema integracijskim procesima zahtijeva da se položaj romske djece i njihovih roditelja, kao pripadnika deprivirane i marginalizirane skupine, postavi u širu mrežu odnosa i usporedbe s većinskom skupinom, kao i da se odrede dimenzije promjena koje će osigurati da se problemi isključenosti iz obrazovanja Roma rješavaju ciljanim projektnim aktivnostima.

1.2 CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je ispitati ulogu predškolskog odgoja i obrazovanja u školovanju i integraciji romske djece.

Hipoteze:

H1: Postoji razlika u spremnosti za školu romske djece koja su bila uključena / nisu bili uključena u neki od predškolskih programa.

H2: Postoji razlika u spremnosti za školu romske djece s obzirom na pojedina obilježja ispitanika/roditelja (stupanj naobrazbe, broj članova u kućanstvu, mjesto stanovanja – naselje).

H3: Postoji razlika u društvenom i emocionalnom razvoju učenika Roma koji su bili uključeni / nisu bili uključeni u neki od predškolskih programa s obzirom na pojedina obilježja ispitanika (spol, mjesto stanovanja – naselje, stupanj naobrazbe roditelja, broj članova u kućanstvu).

H4: Postoji razlika u postignutom uspjehu učenika Roma koji su bili / nisu bili uključeni u neki od predškolskih programa.

1.3. OPERACIONALIZACIJA VARIJABLI

Varijable za H1:

Nezavisne: uključenost u predškolski program.

Zavisne: bodovi na testu spremnosti.

Varijable za H2:

Nezavisne: stupanj naobrazbe, broj članova u kućanstvu, mjesto stanovanja.

Zavisne: bodovi na testu spremnosti.

Varijable za H3:

Nezavisne: uključenost u predškolski program, spol, mjesto stanovanja, naobrazba roditelja, broj članova u kućanstvu.

Zavisne: rezultati razvoja djeteta.

Varijable za H4:

Nezavisne: uključenost u predškolski program.

Zavisne: uspjeh učenika.

1.4 POSTUPCI I INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

Proveden je upitnik za ispitivanje spremnosti djece za upis u školu. Uzorak je reprezentativan na razini Međimurske županije. Obuhvatio je populaciju predškolaca 2012./2013. koji će pohađati prvi razred u sedam škola 2013./2014. To su škole: OŠ Kuršanec, OŠ Mala Subotica, OŠ Kotoriba, OŠ Macinec, OŠ Mursko Središće, OŠ Pribislavec i OŠ Orehovica. Upitnik su proveli stručni suradnici škole (pedagog, psiholog, defektolog) zajedno s budućim razrednikom, djecom i roditeljima romske djece.

Istraživanje je provedeno u osnovnim školama gdje ima romske populacije, u Međimurskoj županiji. S obzirom da je svake školske godine promjenjiv broj upisane romske i ostale djece u prvi razred osnovne škole, očekuje se da je otprilike $N = 198$. Uzorak je obuhvatio svu dostupnu romsku djecu predškolske i školske dobi, tj. djecu koja su 2013./2014. bila upisana u prvi razred (oko 90 %). Istraživanje je obuhvatilo: upitnik za procjenu zrelosti za školu, a proveli su ga pedagozi s predškolskom djecom koja su 2013./2014. krenula u prvi razred osnovne škole. Proveden je intervju s roditeljima koji su dali podatke o svojem obrazovanju, broju članova u kućanstvu i uključenosti djeteta u predškolski program. Instrument koji se još koristio je *Korak po Korak* skala procjene pojedinoga djeteta od strane učitelja i pedagoga. Proveden je na uzorku djece prvoga razreda. Skala procjene sastoji se od četiri dijela. Prvi se dio odnosi na društveni i emocionalni razvoj djeteta

(svijest o vlastitom identitetu i samopoštovanje, samokontrola i interakcije, društveno ponašanje, jezik, vještine pismenosti i pripreme za čitanje, vještine pismenosti i jezik koji prethodi pisanju), drugi dio se odnosi na spoznajni razvoj djeteta (motivacija i rješavanje problema, logičko i matematičko mišljenje, znanje i podatci), treći dio se odnosi na kreativnost djece (smisao za kreativnost, kreativne sposobnosti), a četvrti dio se odnosi na tjelesni odgoj (osnovna motorika, složena motorika, zdravlje i sigurnost). Upitnik za procjenu zrelosti za školu sastoji se od sljedećih dijelova: opći podatci koje dijete zna o sebi, procjena snalaženja u vremenu i komunikaciji, opažanje predmeta i vizualno pamćenje, sposobnost uopćavanja i logičkoga zaključivanja, govorno jezični razvoj, matematičko predznanje, imenovanje boja, uočavanje sličnosti i razlike, grafomotorni razvoj i prostorna orijentacija. Prikupljeni podatci statistički su obrađeni, kvalitativno i kvantitativno.

Plan istraživanja bio je:

1. 4. – 10. 9.

Proveden je upitnik za procjenu zrelosti djece za školu od strane pedagoga. Obuhvaćena su romska djeca predškolske dobi, odnosno djeca budućih prvih razreda 2013./2014. Nadalje, proveden je intervju s roditeljima.

1. 3. – 15. 6. 2014.

Korištena je *Korak po Korak* skala procjene učenika prvih razreda od strane učitelja i pedagoga.

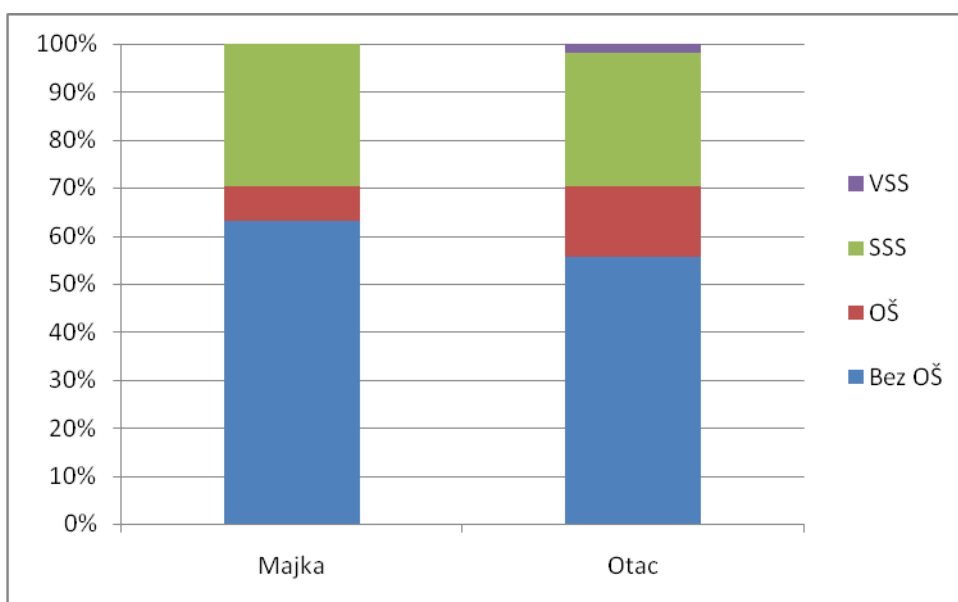
20. 6. – 10. 9. 2014.

Prikupljeni su podaci iz pedagoške dokumentacije pojedinoga učenika (školski uspjeh i izostanci).

2. REZULTATI I RASPRAVA

2.1 *Obrazovanje roditelja romske djece*

Napravljeni su podatci obrazovanja roditelja po mjestima polaska škole romske djece. Obuhvaćena mjesta su: Kuršanec, Mala Subotica, Macinec, Pribislavec, Kotoriba, Orehovica i Mursko Središće. Prvo su pojedinačno navedeni podatci za svako mjesto posebno, a na kraju sveukupno.

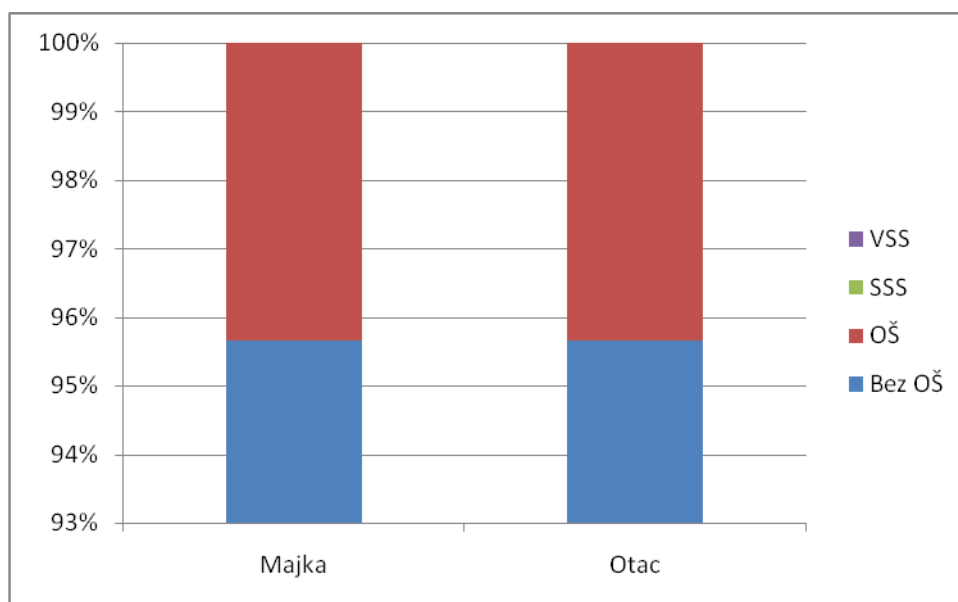

Slika 4: Obrazovanje roditelja u OŠ Kuršanec⁷

7

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje majke			Obrazovanje oca			
	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	VSS
0–10	3	0	0	3	0	0	0
11–19	7	0	1	6	1	1	0
20–28	18	1	1	18	1	1	0
29–36	8	1	0	4	4	1	1

U Osnovnoj školi Kuršanec više od 60 % majki je bez završene osnovne škole, dok ih svega nekoliko ima završen barem sedmi ili i osmi razred ili tečaj. Oko 30 % njih ima završeno osnovnu školu. Manje očeva od majki ima nezavršenu osnovnu školu, nešto više od 50 %, dok ih 70 % ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu. Oko 30 % roditelja ima završenu osnovnu školu. Jedan roditelj je visokoobrazovan (otac).

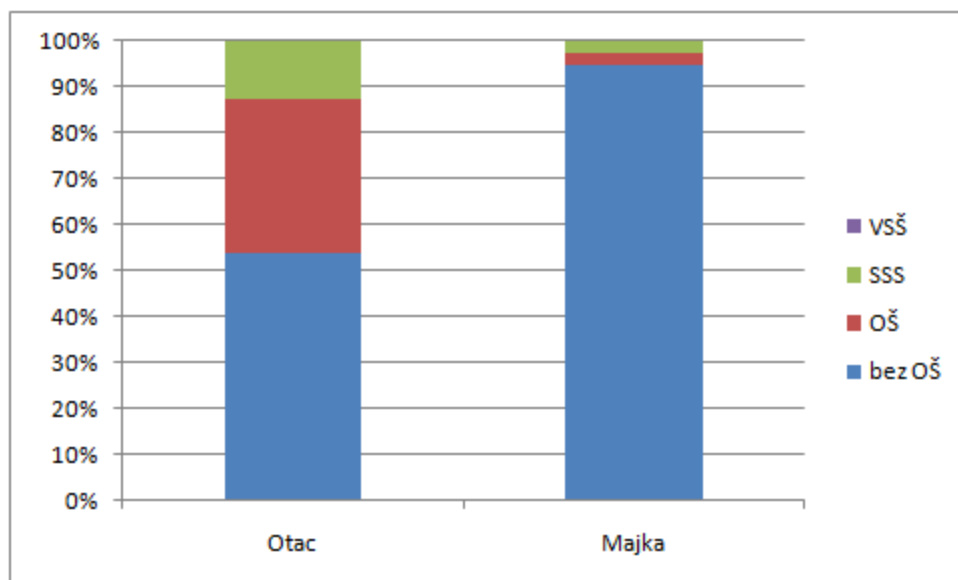

Slika 5: Obrazovanje roditelja u OŠ Mala Subotica⁸

8

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje majke			Obrazovanje oca		
	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ
0–10	4	0	0	4	0	0
11–19	9	0	0	9	0	0
20–28	6	1	0	6	1	0
29–36	3	0	0	3	0	0

U Osnovnoj školi Mala Subotica, područna škola Strelec – Strmec, više od 95 % majki i očeva je bez završene osnovne škole, dok ih svega nekoliko ima završen barem sedmi ili i osmi razred ili tečaj. Nitko nema završenu srednju školu.

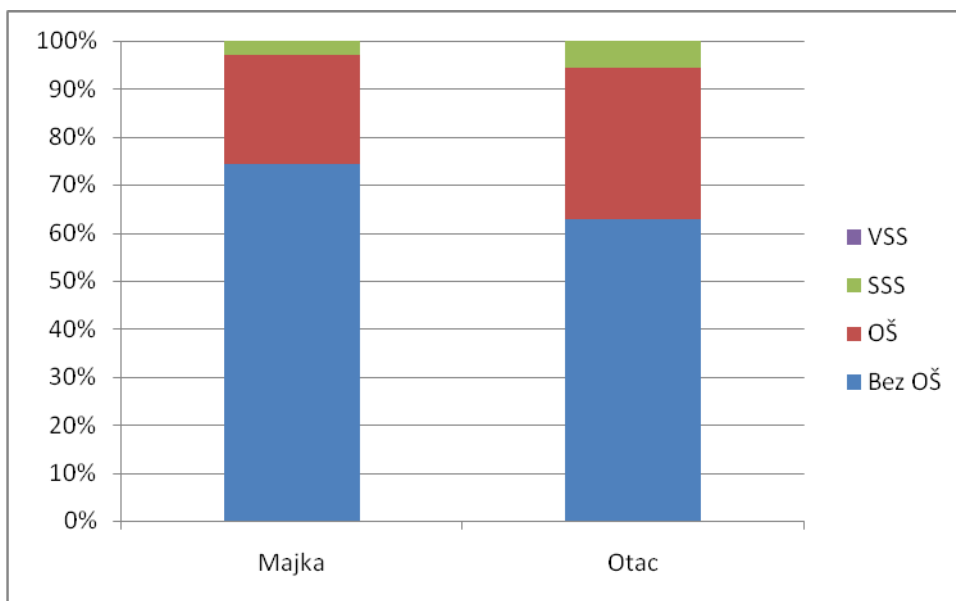

Slika 6 : Obrazovanje roditelja u OŠ Macinec⁹

9

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje oca			Obrazovanje majke		
	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ
0–10	2	2	0	4	0	0
11–19	4	4	0	8	0	0
20–28	9	3	2	13	1	0
29–36	6	4	3	12	0	1

U Osnovnoj školi Macinec, područna škola Gornji Hrašćan, više od 95 % majki je bez završene osnovne škole, dok ih svega nekoliko ima završen barem sedmi ili i osmi razred ili tečaj. Nešto manje od 50 % očeva ima završenu osnovnu ili srednju školu.

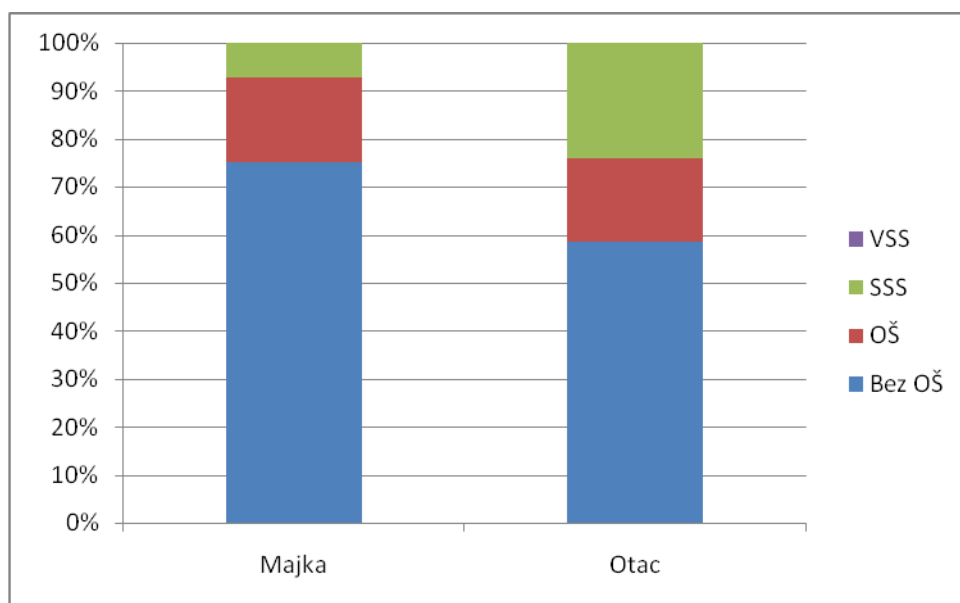
Slika 7: Obrazovanje roditelja u OŠ Orehovica¹⁰

U Osnovnoj školi Orehovica, više od 70 % majki je bez završene osnovne škole, dok ih oko 20 % ima završen barem sedmi ili i osmi razred ili tečaj. Manje očeva od majki ima nezavršenu osnovnu školu

10

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje majke			Obrazovanje oca		
	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ
0–10	2	0	0	1	0	0
11–19	5	0	0	5	1	0
20–28	13	7	0	12	9	1
29–36	6	1	1	4	1	1

nešto više od 60 %, dok ih preko 90 % ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu.

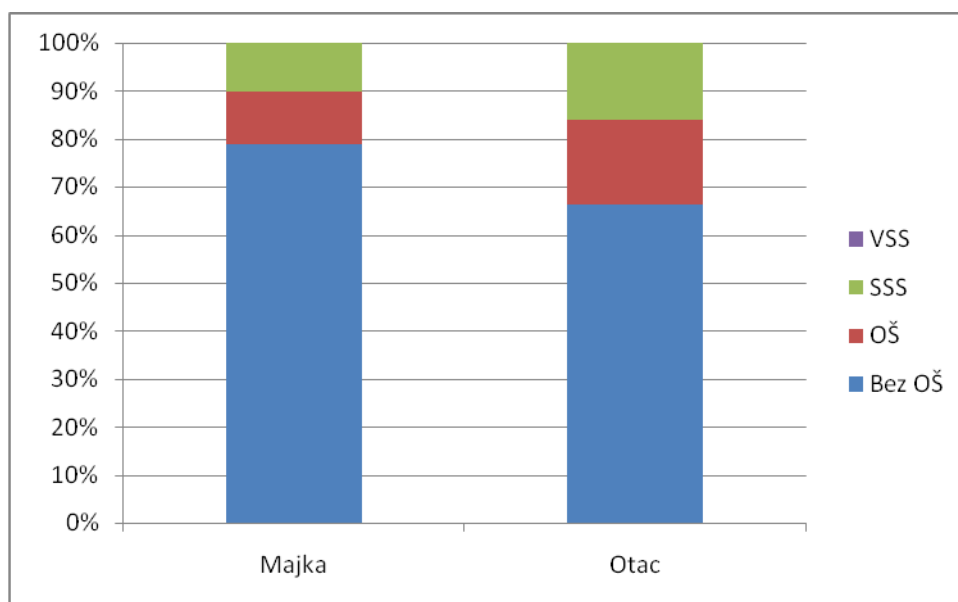
Slika 8: Obrazovanje roditelja u OŠ Pribislavec¹¹

U Osnovnoj školi Pribislavec, više od 70 % majki je bez završene osnovne škole, dok ih je preko 90 % bez završene ili sa završenom samo

11

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje majke			Obrazovanje oca		
	Bez OŠ	8.r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8.r., OŠ i tečaj	SŠ
0-10	4	0	0	2	1	0
11-19	14	0	0	11	2	2
20-28	2	1	1	3	0	1
29-36	2	4	1	1	2	4

osnovnom školom. Malo manje od 7 % majki ima završenu srednju školu. Manje očeva od majki ima nezavršenu osnovnu školu, nešto manje od 60 %, dok ih preko 70 % ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu. Nešto više od 20 % očeva ima završenu srednju školu.

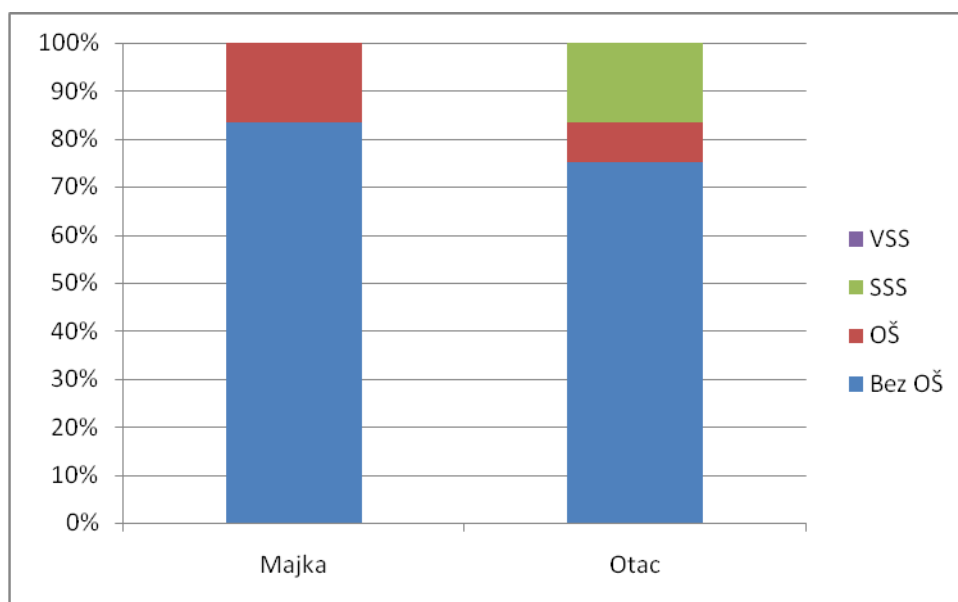

Slika 9: Obrazovanje roditelja u OŠ Mursko Središće¹²

12

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje majke			Obrazovanje oca		
	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ
0–10	4	1	0	5	0	0
11–19	2	0	0	2	0	0
20–28	5	0	0	5	0	0
29–36	6	1	1	4	2	2

U Osnovnoj školi Mursko Središće, malo manje od 80 % majki je bez završene osnovne škole, dok ih je blizu 90 % bez završene ili sa završenom samo osnovnom školom. Malo više od 10 % majki ima završenu srednju školu. Manje očeva od majki ima nezavršenu osnovnu školu, nešto manje od 70 %, dok ih preko 80 % ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu. Nešto više od 15 % očeva ima završenu srednju školu.

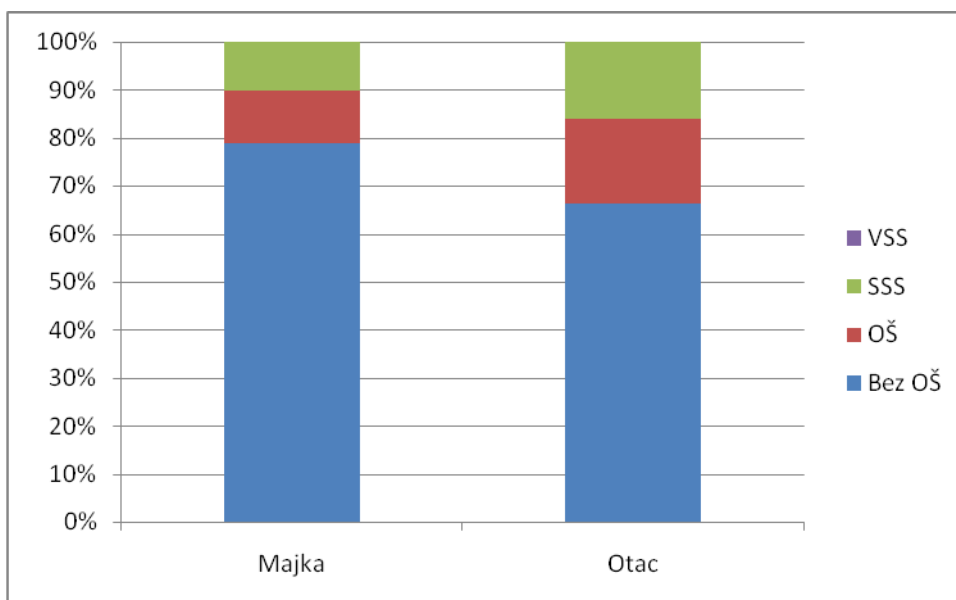

Slika 10 : Obrazovanje roditelja u OŠ Kotoriba¹³

13

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje majke			Obrazovanje oca		
	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ
0–10	0	0	0	0	0	0
11–19	7	0	0	6	0	1
20–28	2	1	0	2	1	0
29–36	1	1	0	1	0	1

U Osnovnoj školi Kotoriba, više od 80 % majki je bez završene osnovne škole, dok ih je 100 % bez završene ili sa završenom samo osnovnom školom. Manje očeva od majki ima nezavršenu osnovnu školu, nešto manje od 80 %, dok ih preko 80 % ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu. Nešto više od 15 % očeva ima završenu srednju školu.

Slika 11: Ukupno obrazovanje roditelja u Međimurju¹⁴

14

Broj bodova djece na testu	Obrazovanje majke			Obrazovanje oca		
	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ	Bez OŠ	8. r., OŠ i tečaj	SŠ
0–10	21	1	0	17	3	0
11–19	52	0	1	43	8	4
20–28	59	12	2	55	15	5
29–36	38	8	4	23	13	12

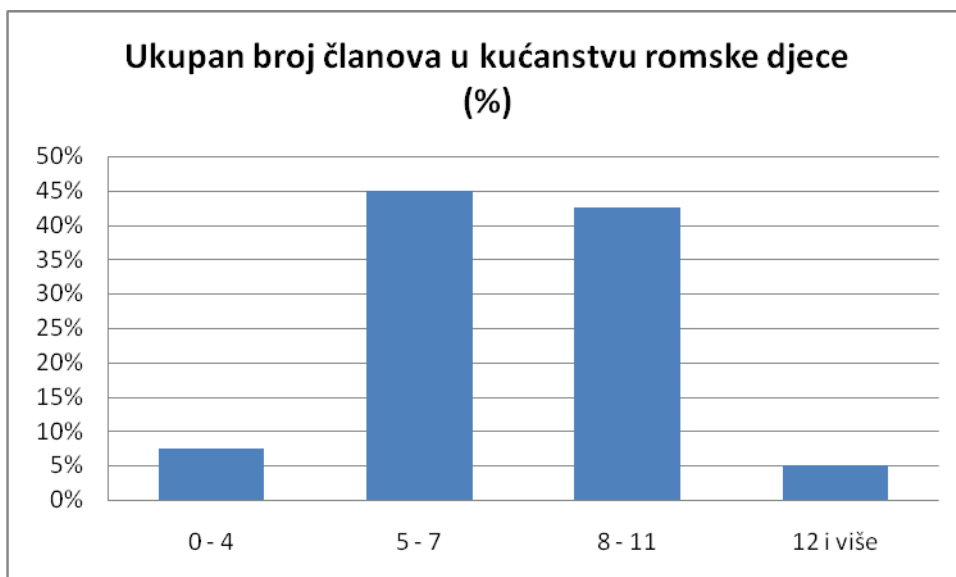
Gledajući sve škole zajedno, nešto manje od 80 % majki je bez završene osnovne škole, dok ih je malo manje od 90 % bez završene ili sa završenom samo osnovnom školom. Malo više od 10 % majki ima završenu srednju školu. Manje očeva od majki ima nezavršenu osnovnu školu, nešto manje od 70 %, dok ih malo više od 80 % ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu. Nešto više od 15 % očeva ima završenu srednju školu.

Najčešći razlozi tako velikoga broja roditelja romske djece bez završene osnovne škole je rano napuštanje sustava školovanja, a najčešći razlozi napuštanja sustava školovanja jesu loša financijska situacija, potrebna pomoć u kući i zarađivanje za život, nedovoljna motivacija roditelja, rana udaja, nedovoljan interes, nedisciplina u razredu, preteško gradivo, dosada, loše društvo, ponavljanje razreda, loše ocjene, nebriga roditelja. Posljedica su zapreke u daljnjem zapošljavanju.

Potrebno je kroz radionice i programe osvjestiti kod roditelja važnost ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja. Isto tako, potrebno ih je motivirati za školovanje i dati im podršku. Ranu udaju treba osvijestiti kao zapreku u daljnjem školovanju. Potrebno je što ranije uključiti djecu u predškolski odgoj i obrazovanje, provoditi dvogodišnju obveznu predškolu, osigurati besplatan prijevoz od kuće do predškolske ustanove ili škole, besplatni obrok i udžbenike, dopunsku nastavu, posebice za učenje hrvatskoga jezika, besplatni produženi boravak, omogućiti daljnju izobrazbu učitelja vezano za interkulturalizam u nastavi. Preferiraju se mješoviti razredi i izvanškolski programi romske i neromske djece s ciljem bolje integracije. Bilo bi dobro zaposliti učitelje Rome u školi i uvesti elemente interkulturalizma u rani, predškolski i školski kurikulum.

2.2 Broj članova u kućanstvu romske djece prema mjestu stanovanja

Ispitan je broj članova u kućanstvu romske djece po mjestima stanovanja. Obuhvaćena mjesta su: Kuršanec, Mala Subotica, Macinec, Pribislavec, Kotoriba, Orehovica i Mursko Središće. Prvo su pojedinačno dani podatci za svako mjesto posebno, a na kraju sveukupno.

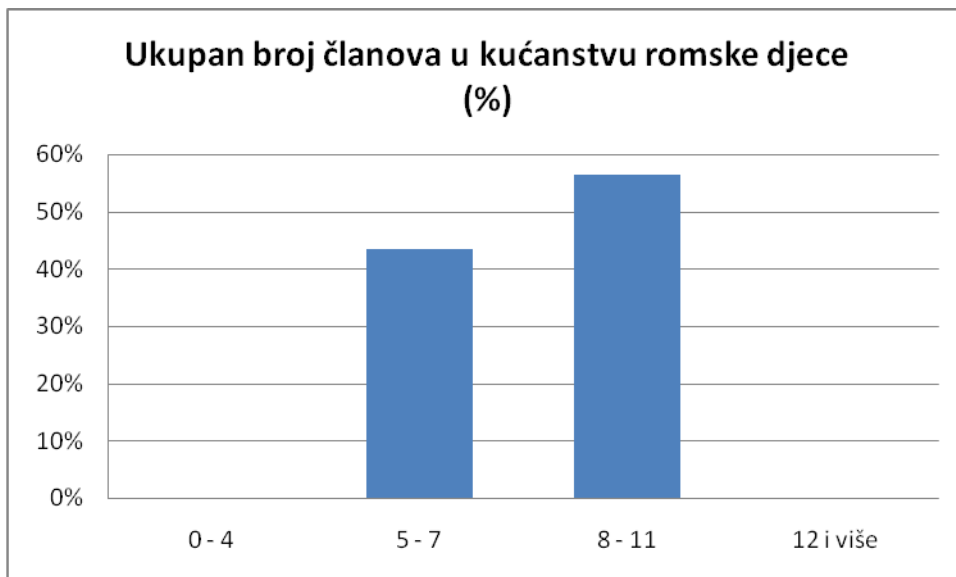
Slika 12: Broj članova u kućanstvu romske djece u OŠ Kuršanec¹⁵

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da najveći raspon, 45 % kućanstava, broji od pet do sedam članova, nešto manje ih broji od osam do jedanaest članova (42,50 %). Malo više od 90 % kućanstava broji više od pet članova u obitelji.

15

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
0–4	0	1	2	0
5–7	1	3	7	7
8–11	1	4	10	2
12 i više	1	1	0	0

OŠ Mala Subotica

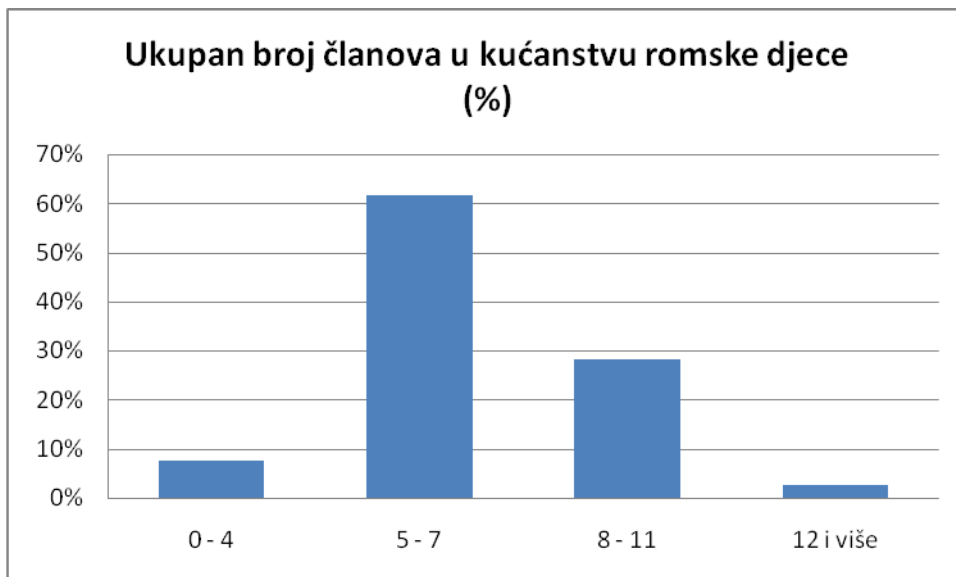

Slika 13: Broj članova u kućanstvu romske djece u OŠ Mala Subotica¹⁶

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da najveći raspon, 58 % kućanstava, broji od osam do jedanaest članova, nešto manje ih broji od pet do sedam članova (42 %), dakle, 100 % kućanstava broji pet do jedanaest članova u obitelji.

16

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
0–4	0	0	0	0
5–7	1	3	4	2
8–11	3	6	3	1
12 i više	0	0	0	0

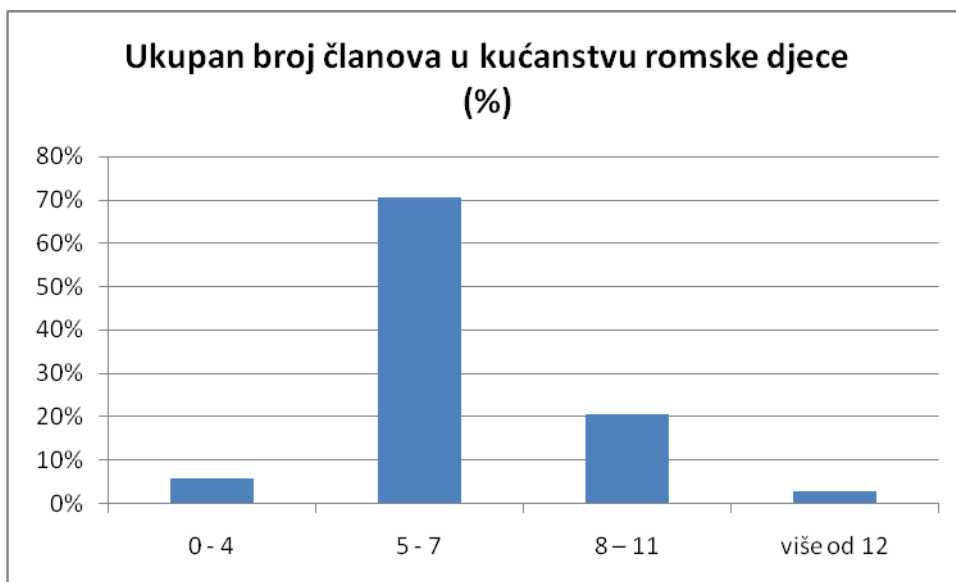
Slika 14: Broj članova u kućanstvu romske djece u OŠ Macinec¹⁷

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da najveći raspon, 61 % kućanstava, broji od pet do sedam članova, nešto manje ih broji od osam do jedanaest članova (28 %).

17

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
0–4	0	0	1	2
5–7	3	4	9	8
8–11	0	4	4	3
12 i više	1	0	0	0

OŠ Orehovica

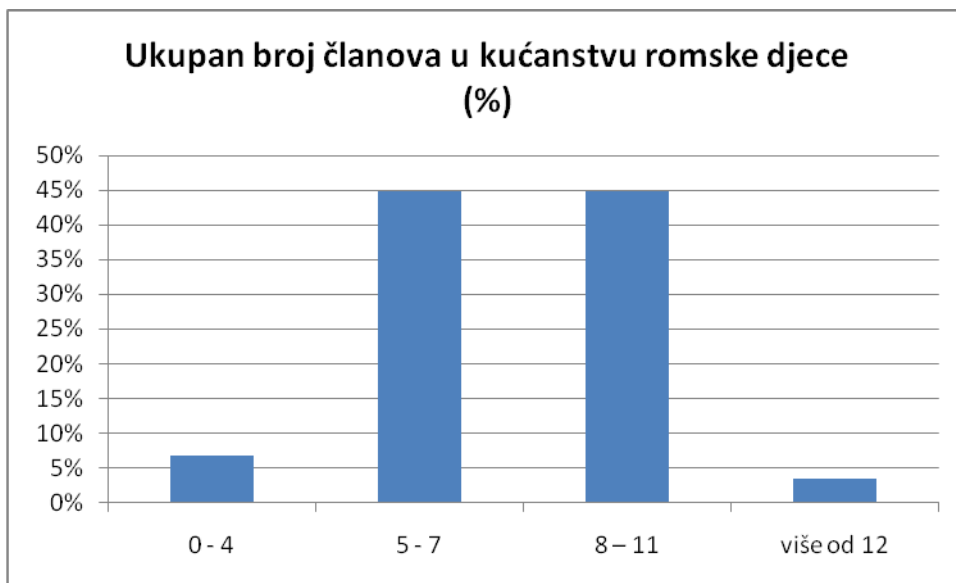
Slika 15: Broj članova u kućanstvu romske djece u OŠ Orehovica¹⁸

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da najveći raspon, 70,58 % kućanstava, broji od pet do sedam članova, nešto manje ih broji osam do jedanaest članova (20,58 %), a malo više od 95 % kućanstava broji pet i više članova u obitelji.

18

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0-10	11-19	20-28	29-36
0-4	0	0	1	1
5-7	1	4	15	5
8-11	1	1	4	1
12 i više	0	0	1	0

OŠ Pribislavec

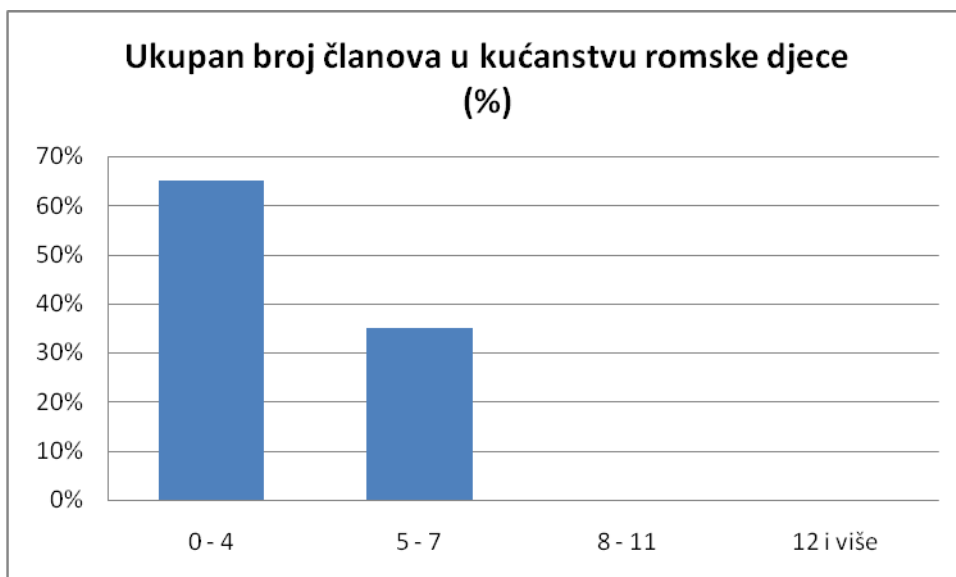

Slika 16: Broj članova u kućanstvu romske djece u OŠ Pribislavec¹⁹

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da je jednak raspon, 44,82 % kućanstava od pet do sedam članova i od osam do jedanaest članova. Malo više od 95 % kućanstava broji pet i više članova u obitelji.

19

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
0–4	1	0	0	1
5–7	1	5	2	5
8–11	2	8	2	1
12 i više	0	1	0	0

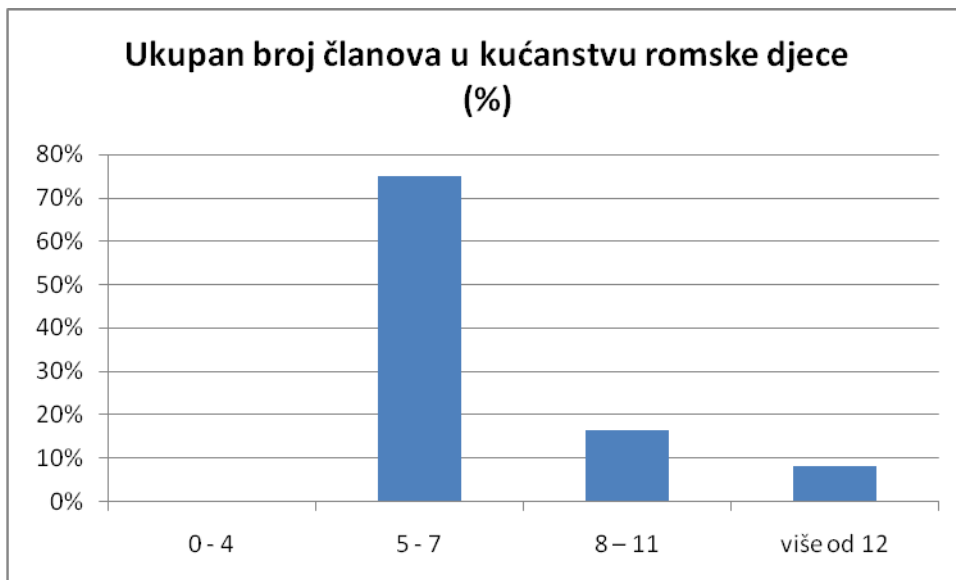
Slika 17: Broj članova u kućanstvu romske djece u OŠ Mursko Središće²⁰

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da najveći raspon, 65 % kućanstava, broji od nule do četiri članova. Skoro dvostruko manje, 35 % broji ih od osam do jedanaest članova.

20

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
0–4	5	1	2	5
5–7	0	1	3	3
8–11	0	0	0	0
12 i više	0	0	0	0

OŠ Kotoriba

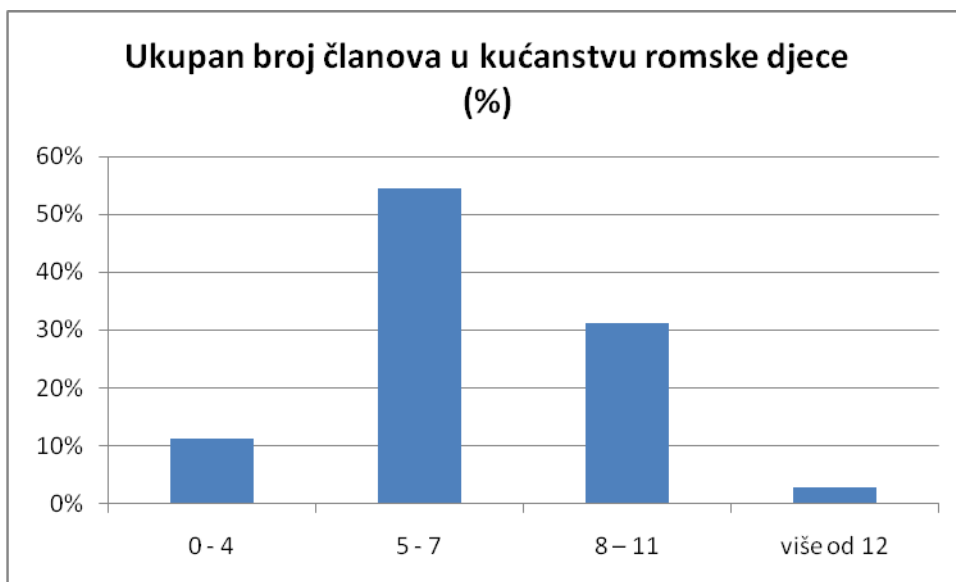
Slika 18: Broj članova u kućanstvu romske djece u OŠ Kotoriba²¹

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da najveći raspon, 75 % kućanstava, broji od pet do sedam članova. Nešto manje ih broji od osam do jedanaest članova (16,66 %). Razvidno je da 100 % kućanstava broji pet i više članova u obitelji.

²¹

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
0–4	0	0	0	0
5–7	0	5	3	1
8–11	0	2	0	0
12 i više	0	0	0	1

Ukupno u Međimurju

Slika 19: Broj članova u kućanstvu romske djece u Međimurju²²

Ispitavši roditelje o broju članova kućanstva, vidimo da najveći raspon, 54,45 % kućanstava broji od pet do sedam članova. Nešto manje ih broji od osam do jedanaest članova (31,18 %). Malo manje od 90 %

22

Broj članova u kućanstvu	Broj bodova djece na testu			
	0-10	11-19	20-28	29-36
0-4	6	2	6	9
5-7	7	25	43	31
8-11	7	25	23	8
12 i više	2	2	1	1

kućanstava broji pet i više članova u obitelji, dok ih do četiri člana u obitelji broji 11,38 %.

Dakle, romsko kućanstvo u Međimurju broji najviše pet do sedam članova. Karakteristika romske obitelji je da žive u proširenim obiteljima s više generacija u kućanstvu. Isto tako, tradicionalna je podjela uloga u obitelji. Otac ima dominantu ulogu dok je majka vezana za kuću i obitelj. Djevojke se rano udaju što je povezano s visokom stopom fertiliteta.

2.3 Pohađanje predškolskoga programa prema mjestima stanovanja

Ispitano je pohađanje nekih od predškolskih programa (vrtić, predškola / mala škola) po mjestima stanovanja. Obuhvaćena mjesta su: Kuršanec, Mala Subotica, Macinec, Pribislavec, Kotoriba, Orehovica i Mursko Središće. Prvo su pojedinačno dati podatci za svako mjesto posebno, a na kraju sveukupno.

Slika 20: Pohađanje predškolskog programa romske djece u OŠ Kuršanec²³

U Osnovnoj školi Kuršanec svi su učenici polazili neki od oblika predškolskoga programa, pohađali su predškolu. Čak 83,34 % učenika je pohađalo predškolu jednu godinu, dok je njih 16,66 % pohađalo predškolu dvije godine.

23

Predškolski program	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Predškola 1 godina	2	6	16	8
Predškola 2 godine	1	2	4	1

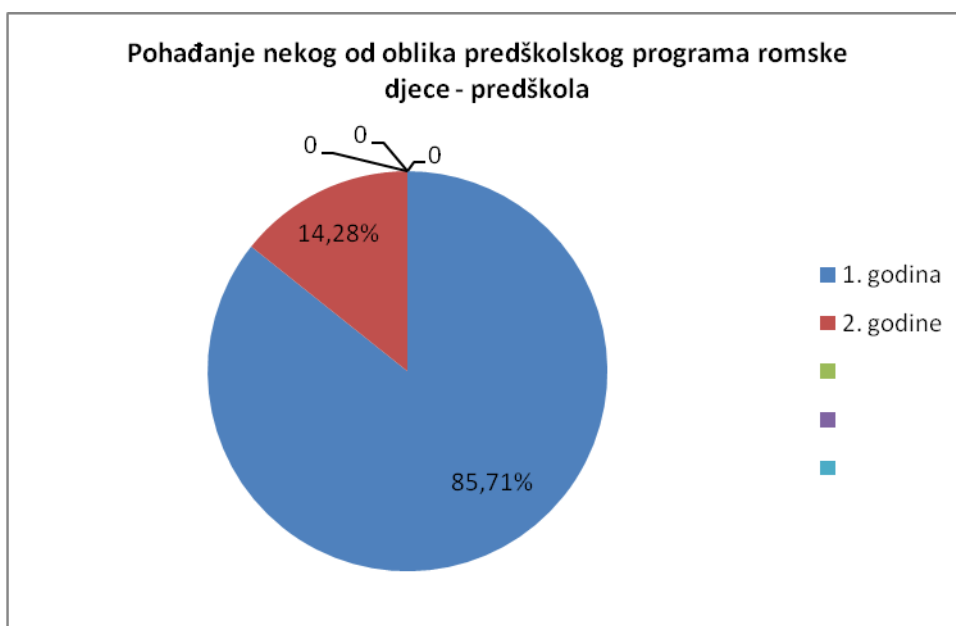
OŠ Mala Subotica i OŠ Macinec²⁴

U Osnovnoj školi Mala Subotica područna škola Strmec – Strelec, svi su učenici polazili neki od oblika predškolskoga programa, pohađali su vrtić. Gotovo 100 % učenika je pohađalo vrtić jednu godinu.

U Osnovnoj školi Macinec, svi učenici su polazili neki od oblika predškolskoga programa, pohađali su predškolu. Njih 100 % je pohađalo predškolu jednu godinu.

24

Predškolski program	Broj bodova djece na testu OŠ Mala Subotica			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Predškola 1 godina	0	0	1	0
Vrtić 1 godina	4	9	6	3
Predškolski program	Broj bodova djece na testu OŠ Macinec			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Predškola 1 godina	4	8	14	13
Predškola 2 godine	0	0	0	0

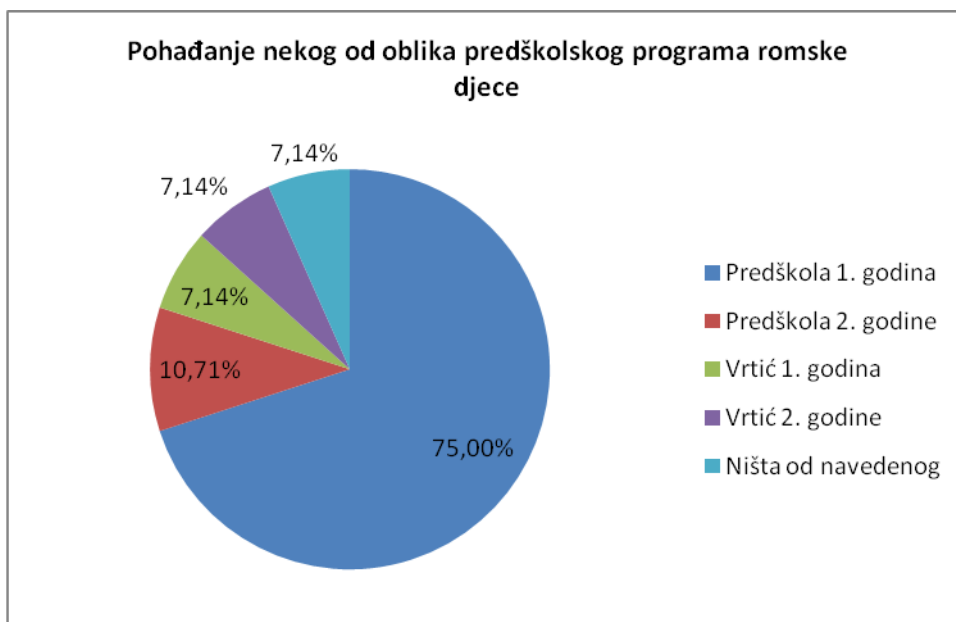
Slika 21: Pohađanje predškolskog programa romske djece u OŠ Orehovica²⁵

U Osnovnoj školi Orehovica, svi su učenici polazili neki od oblika predškolskoga programa, pohađali su predškolu. Čak 85,71 % učenika je pohađalo predškolu jednu godinu, dok ih je 14,28 % pohađalo predškolu dvije godine.

25

Predškolski program	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Predškola 1 godina	2	5	17	6
Predškola 2 godine	0	0	4	1

OŠ Pribislavec

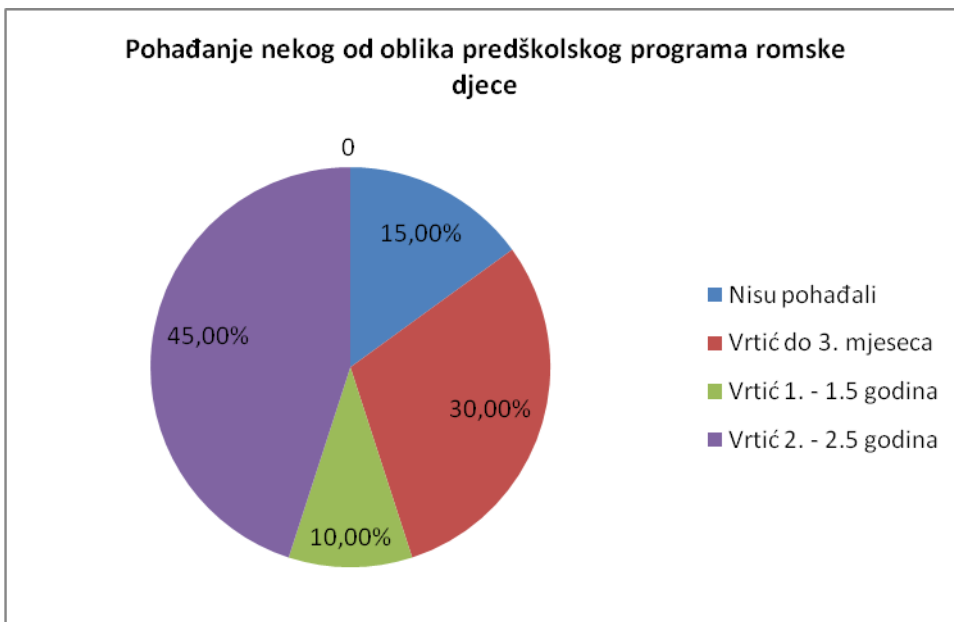
Slika 22: Pohađanje predškolskoga programa romske djece u OŠ Pribislavec²⁶

26

Predškolski program	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Predškola 1 godina	3	11	4	3
Predškola 2 godine	0	1	0	2
Vrtić 1 godina	0	1	0	1
Vrtić 4 godine	0	0	0	1
Nije pohađao/la predškolski program	1	1	0	0

U Osnovnoj školi Pribislavec, svi su učenici polazili neki od oblika predškolskoga programa, pohađali su predškolu ili vrtić. Čak 75 % učenika je pohađalo predškolu jednu godinu, dok je njih 10,71 % pohađalo predškolu dvije godine. Vrtić je pohađalo jednu ili dvije godine njih 7,14 %.

OŠ Mursko Središće

Slika 23: Pohađanje predškolskoga programa romske djece u OŠ Mursko Središće²⁷

U Osnovnoj školi Mursko Središće, svi učenici su polazili neki od oblika predškolskoga programa, pohađali su vrtić. Gotovo 55 % učenika je pohađalo vrtić 1–2,5 godine, dok je 30 % njih pohađalo vrtić do tri

27

Predškolski program	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Nisu polazili	1	0	1	1
Vrtić do 3 mjeseca	3	1	2	0
Vrtić 1–1,5 godinu	0	0	0	2
Vrtić 2–2,5 godine	1	1	2	5

mjeseca. Čak 15 % učenika nije uopće pohađalo neki od predškolskih programa.

OŠ Kotoriba

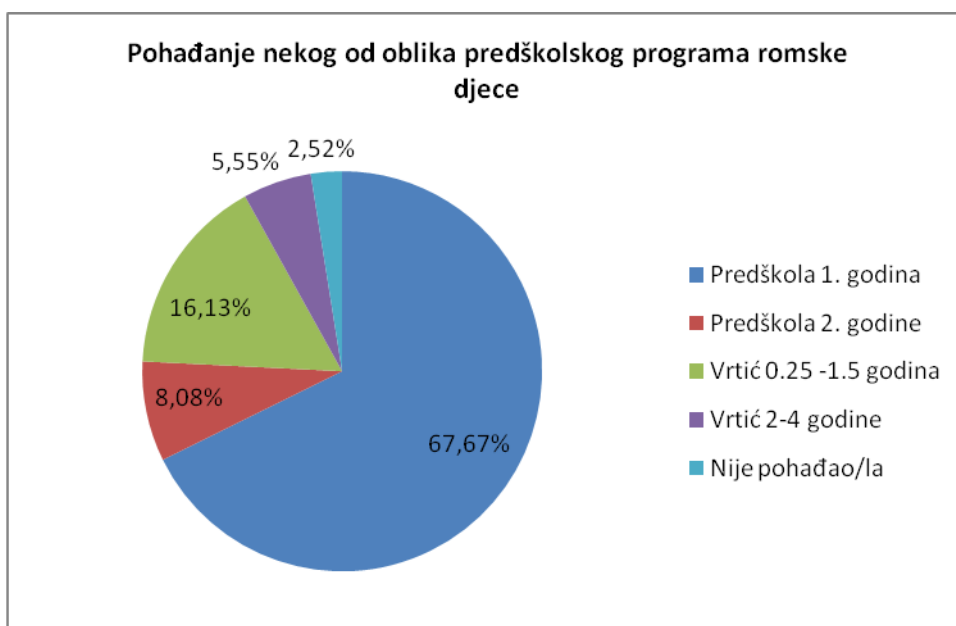
Slika 24: Pohađanje predškolskog programa romske djece u OŠ Kotoriba ²⁸

U Osnovnoj školi Kotoriba, svi su učenici polazili neki od oblika predškolskoga programa, tj. pohađali su predškolu. Njih 91,66 % je pohađalo predškolu jednu godinu, dok je njih 8,33 % pohađalo predškolu dvije godine.

28

Predškolski program	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Predškola 1 godina	0	7	3	1
Predškola 2 godine	0	0	0	1

Ukupno u Međimurju

Slika 25: Pohađanje predškolskog programa romske djece u Međimurju²⁹

Rezultati pokazuju da u Međimurju većinom sva djeca polaze neki oblik predškolskoga odgoja. Njih 67,67 % je pohađalo predškolu jednu

29

Predškolski program	Broj bodova djece na testu			
	0–10	11–19	20–28	29–36
Predškola 1 godina	11	37	55	31
Predškola 2 godine	1	3	8	4
Vrtić do 3 mjeseca	3	1	2	0
Vrtić 1–1,5 godinu	4	10	6	6
Vrtić 2–2,5 godina	1	1	2	6
Vrtić 4 godine	0	0	0	1
Nije pohađao(la)	2	1	1	1

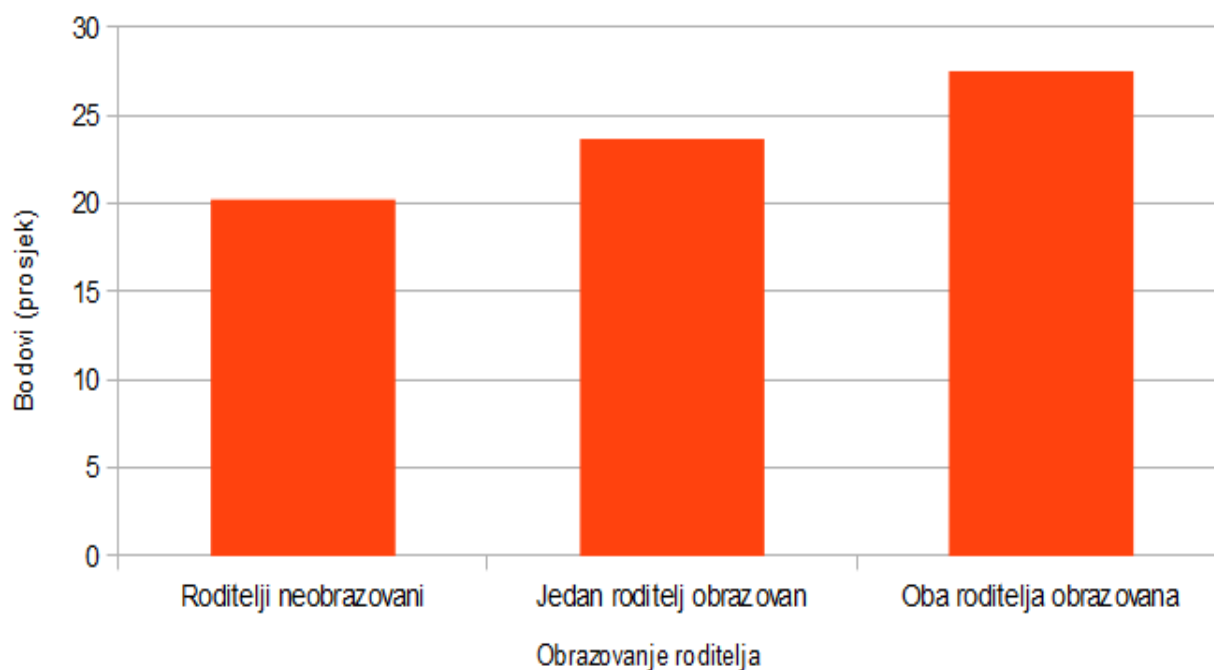
godinu, a 8,08 % dvije godine. Dakle, skoro 70 % romske djece je pohađalo predškolu jednu ili dvije godine. Njih malo više od 20 % je pohađalo vrtić. Svega 2,52 % romske djece nije pohađalo nijedan oblik predškolskoga programa. U Međimurju je vrlo dobra uključenost romske djece u neki oblik predškolskoga programa, više od 95 %. Obveze se izvršavaju putem realizacije Nacionalnoga programa za Rome i Akcijskoga plana *Desetljeće za uključivanje Roma*. Cilj Nacionalnoga programa za Rome u području odgoja i obrazovanja je uključivanje romske djece u programe predškolskoga odgoja, odnosno u programe pripreme za polazak u školu, uključivanje djece školskih obveznika u redovno obrazovanje i poticanje za završetak obrazovanja do granica vlastitih mogućnosti, daljnja izobrazba romskih pomagača. Kao poželjna provedba ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja romske djece je njihova što ranija uključenost, a uvjet za to je svakako motivacija roditelja i podrška obrazovnoga sustava. Stoga je potrebna i reforma obrazovanja s realnim mogućnostima i postignućima romske djece u sustavu ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja.

2.4 Uloga obrazovanja roditelja i rezultata romske djece na upitniku

Postoji stvarni odnos između postignuća učenika i obrazovne razine njihovih roditelja. Oni roditelji koji su dulje ostali u sustavu obrazovanja, čime su postigli višu obrazovnu razinu, mogu očekivati da će i njihova djeca u obrazovnom kontekstu postizati bolje rezultate. Oni koji su ranije napustili obrazovanje mogu očekivati da će i njihovi potomci u obrazovnom kontekstu imati niža postignuća. Obrazovanim se roditeljima smatraju oni koji imaju barem završenu osnovnu školu. Nisko obrazovani roditelji su oni roditelji bez završenoga ijednog razreda osnovne škole ili pak oni s tek nekoliko razreda osnovne škole.

Kod djece gdje nijedan roditelj nema završenu osnovnu školu, rezultati na testu spremnosti bili su najslabiji. Tamo gdje su oba obrazovana roditelja, rezultati su najbolji. Vrlo niski stupanj obrazovanja roditelja je zabrinjavajući što čini socijalni problem za hrvatsko društvo. Djecu koja postižu slabe rezultate, trebalo bi uključiti u cjelodnevni boravak i dopunsku nastavu. Roditelje bi trebalo više uključiti na radionice u školi te ih više povezati sa školom.

Potrebno je što više uključivati roditelje u aktivnosti vezane za predškolsku i osnovnoškolsku ustanovu, u zajednicu, uvesti asistente u nastavu. Bilo bi dobro promovirati modele u školi (romski doktor, romski policajac, romski student, romski učitelj) da ih se potakne i motivira za učenje i daljnju naobrazbu. Isto tako trebala bi veća podrška sustava, veća povezanost škole i roditelja, omogućiti učenicima da uče jezik većinskoga naroda u dodatnom broju sati, smanjiti segregaciju u školama putem raznih projekata. Učenike koji su u specijalnim školama, treba promatrati, napraviti evaluaciju i pokušati ih uključiti u redovni sustav školovanja.

Slika 26. Povezanost obrazovanja roditelja i rezultata na upitniku

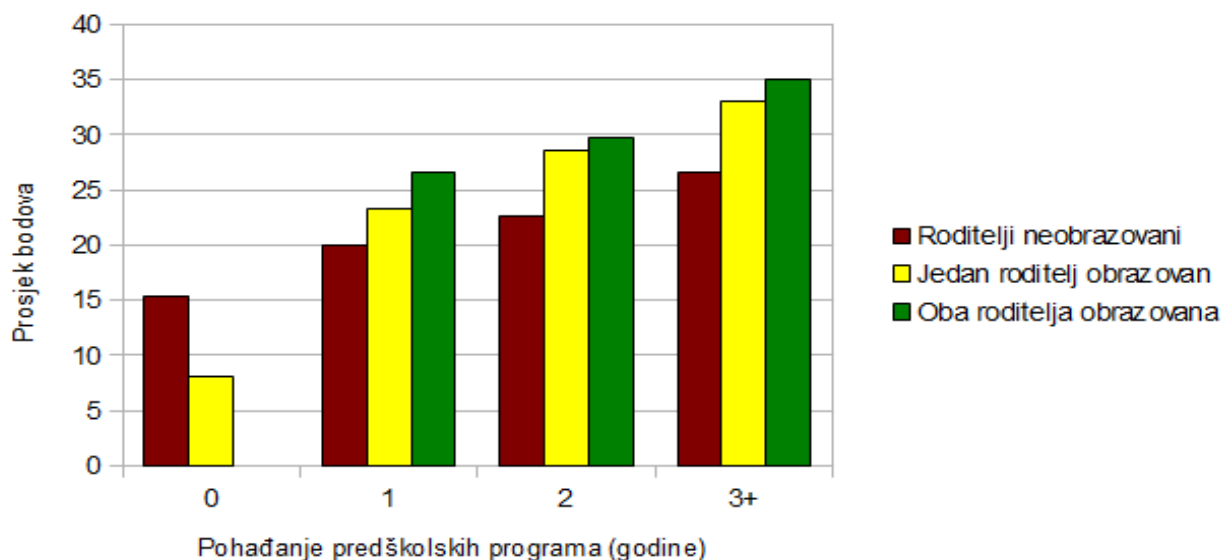
Prvi stupac pokazuje roditelje koji nisu završili nijedan razred osnovne škole ili imaju nekoliko završenih razreda. Drugi stupac pokazuje jednoga roditelja koji je završio sedmi razred osnovne škole i tečaj. Treći stupac pokazuje završenu srednju školu, višu ili visoku školu. Najčešći razlozi niske stope obrazovanja su: loši materijalni uvjeti, nemogućnost uvjeta za učenje, nedovoljna motivacija roditelja, rana udaja, zarađivanje za život. Potrebno je organizirati radionice ili izborni predmet podučavanja o romskoj kulturi, programe za bolju integraciju romske i neromske djece. Uključiti roditelje u obrazovnu politiku, uključiti ih u programe za poboljšanje obrazovanja, motivirati ih za dalje školovanje djeteta, osmisliti radionice u školi vezane za učenje hrvatskoga jezika, osvijestiti ranu udaju kao zapreku u obrazovanju.

Isto tako, provedeno je regionalno istraživanje pod nazivom *Rodna dimenzija uzroka odustajanja romske djece od obaveznog školovanja u zemljama regije* i obuhvatilo je Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru. Kao najveći problem odustajanja romske djece od obaveznoga školovanja navodi se neobrazovanost roditelja i njihovo nerazumijevanje važnosti obrazovanja. Rezultati pokazuju da je 30,6 % očeva romske djece bez ikakvoga obrazovanja, 61,1 % ima nekoliko razreda osnovne škole i/ili završenu osnovnu školu. Majke imaju niže obrazovanje. Njih 52,3 % je bez ikakvoga obrazovanja, 45,7 % ima nekoliko razreda osnovne škole i/ili završenu osnovnu školu (2011.). 85,8 % očeva i 98,5 % majki nije zaposleno. Majkama izvor prihoda čine socijalna pomoć i dječji doplatak. Kao razloge za neupisivanje djece u školu i rano odustajanje od škole roditelji navode socijalne uvjete života, nedostatak sredstava za kupnju odjeće, nastavnih materijala i pomagala, plaćanje učine. S druge strane, djelatnici škola navode svoje razloge za odustajanje romske djece od škole. Kao prvi razlog ističu nedovoljnu motivaciju roditelja, dok kao drugi razlog navode loše uvjete života. Nadalje navode razloge kao što su zapošljavanje i loš utjecaj vršnjaka. Nedovoljnu motivaciju roditelja najviše navode i institucije i nevladine udruge. Samo nevladine udruge spominju još neke razloge odustajanja od škole. To su zarada i nekorektno ponašanje nastavnika prema djeci. Dakle, vidi se različita percipcija od roditelja, učenika, djelatnika škola i drugih vezano za rano odustajanje romske djece od škole. Uglavnom, svi se slažu da je glavni uzrok odustajanja romske djece od škole, romski status obitelji. Oko 2/3 roditelja ne razmišlja o povratku djece u školu. 1/3 roditelja navodi da ih se interveniralo od strane škole kad im dijete nije pohađalo nastavu. Gotovo 1/2 roditelja ne zna za mogućnost doškolovanja svojeg djeteta. Rodna dimenzija odustajanja od škole nije bitna, dakle, nema više dječaka/djevojčica koje odustaju od škole. Ispitivanje je pokazalo da nigdje nema programa u školi na materinjem

jeziku i nema dovoljno asistenata u nastavi. Skoro 80 % ispitanika odgovara da u školi ne postoji poseban program usmjeren na rad s roditeljima i njihovom djecom koja odustaju od školovanja. Prema tome, potrebna je bolja obrazovanost i informiranost roditelja, djelotvornije škole u slučaju čestoga neopravdanog izostanka djeteta s nastave, uvođenje programa u škole za rad s roditeljima i djecom vezano za izostanke. Potrebno bi bilo uvesti obrazovanje na materinskom jeziku i što više asistenata u nastavi. Tako bi učenici lakše svladali nastavno gradivo.

Zaposlenici škola navode dvije bitne prepreke za uspješnu komunikaciju s njima. To je nezainteresiranost roditelja i loš odaziv roditelja u školu. Nadalje navode problem institucija o nesuradnji i razmjeni informacija vezanih za djecu koja rano odustaju od škole. Iz ovog istraživanja se vidi da takvih podataka nema (po etničkim skupinama) u evidenciji.

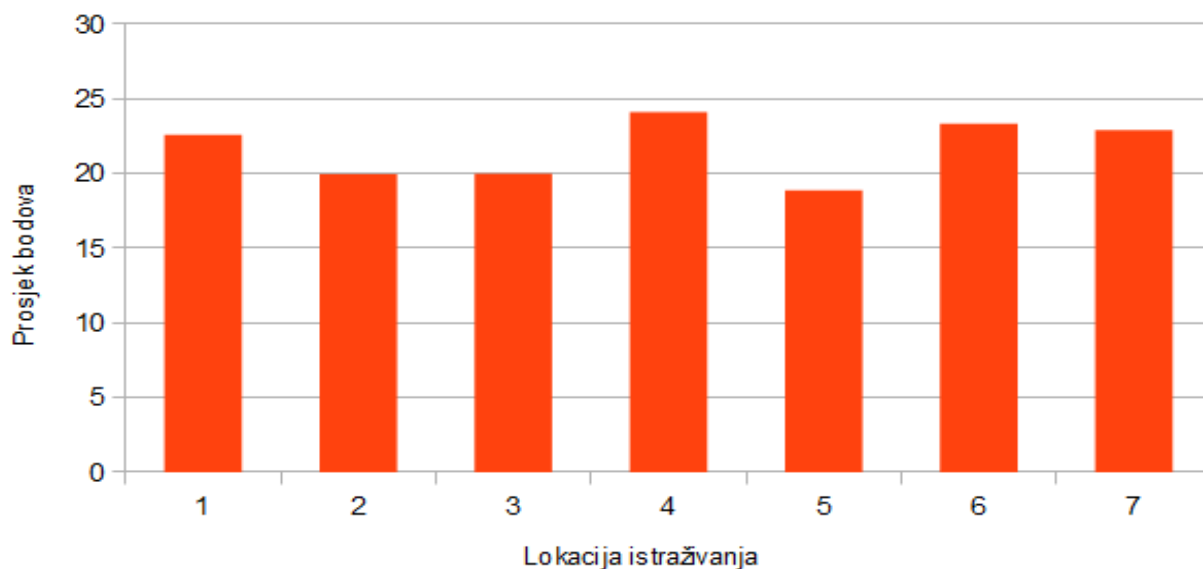
Potrebno je poboljšati suradnju škole i roditelja i da škola uspostavi bolju suradnju s Centrom za socijalnu skrb, uključiti što više roditelje i djecu u školske aktivnosti, više dopunske nastave, organizirati programe za romsku djecu, razviti individualni pristup djetetu u školi, primjenivati kazne kada dijete neopravdano ne pohađa redovnu nastavu, omogućiti veću socijalnu pomoć roditeljima. Traži se brže reagiranje na problem i veća ažurnost od strane Centra za socijalnu skrb, njihova aktivna uključenost u rad s roditeljima, da pojačaju nadzor nad roditeljima čija djeca pohađaju školu, da budu otvoreniji prema školi i drugim ustanovama, da vode posebnu evidenciju. Rodna jednakost/ravnopravnost mora podrazumijevati uspostavu koncepta jednakosti pred zakonom i u društvenoj praksi (Bašić i Miković, 2012.)

Slika 27: Predškolsko obrazovanje djeteta i obrazovanje roditelja

Predškolski odgoj i obrazovanje djeteta i obrazovanje roditelja pozitivno utječe na rezultate upitnika. Djeca uključena u predškolski odgoj i obrazovanje postižu bolje rezultate. Ustanove za predškolski odgoj i obrazovanje imaju zadaću pripremiti djecu za polazak u školu, tako što djeca uče jezik većinskoga naroda kako bi se bolje integrirala u obrazovni sustav. Predškolski odgoj i obrazovanje je važno za Rome jer se usađuju moralne vrijednosti i principi obrazovnoga odgoja. Većina je romske djece uključena u predškolski odgoj i obrazovanje. Cilj predškolskoga odgoja i obrazovanja je usvajanje radnih i higijenskih navika, učenje hrvatskoga jezika, priprema za komunikaciju i znanja za osnovnu školu, socijalizacija i integracija za šire društvo. Neki od Roma su bili uključeni u program predškole, a neki u vrtić. Bilo bi dobro da program predškole traje duže od jedne godine te da ih se što ranije počinje uključivati u rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Potrebno ih je nastaviti pratiti u osnovnoj školi (djeca koja su išla u predškolu ili vrtić).

2.5 Uloga mjesta stanovanja prema bodovima romske djece

Slika 28: Rezultati prema mjestima stanovanja

Uključenost u predškolske programe u Međimurju je podjednaka po mjestima, isto kao i materijalni uvjeti roditelja. Svugdje je prisutna podrška obrazovnoga okruženja. U svrhu poboljšanja životnoga standarda, puno ih je uključeno u predškolske programe kako bi se razvile njihove sposobnosti, higijenske i radne navike, kako bi se što bolje socijalizirali i integrirali u odgojno-obrazovne ustanove. Potrebno je prilagoditi kurikulum, omogućiti produženi boravak, pružiti mogućnost školovanja na romskom jeziku, osigurati materijalne uvjete za polazak u osnovnu školu, uključiti u dopunsku nastavu, omogućiti posebnu pomoć pri svladavanju pojedinoga predmeta, uključiti u pohađanje ljetnu i zimsku školu.

2.6 *Korak po Korak razvoj djece*

Korak po Korak razvoja djece je skala procjene pojedinoga djeteta od strane učitelja, pedagoga. Proveden je na uzorku djece prvoga razreda. Skala procjene sastoji se od četiri dijela. Prvi se dio odnosi na društveni i emocionalni razvoj djeteta (svijest o vlastitom identitetu i samopoštovanje, samokontrola i interakcije, društveno ponašanje, jezik, vještine pismenosti i pripreme za čitanje, vještine pismenosti i jezik koji prethodi pisanju). Drugi se dio odnosi na spoznajni razvoj djeteta (motivacija i rješavanje problema, logičko i matematičko mišljenje, znanje i podatci). Treći se dio odnosi na kreativnost djece (smisao za kreativnost, kreativne sposobnosti), dok se četvrti dio odnosi na tjelesni odgoj (osnovna motorika, složena motorika, zdravlje i sigurnost). Upitnik za procjenu zrelosti za školu sastoji se od sljedećih dijelova: opći podatci koje dijete zna o sebi, procjena snalaženja u vremenu i komunikaciji, opažanje predmeta i vizualno pamćenje, sposobnost uopćavanja i logičkoga zaključivanja, govorno jezični razvoj, matematičko predznanje, imenovanje boja, uočavanje sličnosti i razlike, grafomotorni razvoj i prostorna orijentacija.

2.6.1 Društveni i emocionalni razvoj romske djece

Tablica 16: Svijest o vlastitom identitetu i samopoštovanje

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Opisuje sebe, obitelj i kulturnu grupu (opisuje sebe, priča i crta obitelj, objašnjava obiteljska slavlja)	N = 15 7,73 %	N = 54 27,84 %	N = 57 29,38 %	N = 68 35,05 %
Pokazuje pozitivan pristup prema sebi i drugima (odvaja se bez poteškoća od roditelja, uspostavlja izravni kontakt očima, traži pomoć kad je uistinu treba)	N = 6 3,06 %	N = 46 23,47 %	N = 65 33,16 %	N = 79 40,31 %
Pokazuje samopouzdanje (uživa u uvježbavanju novih vještina, pokazuje kooperativnost)	N = 22 11,06 %	N = 52 26,13 %	N = 67 33,67 %	N = 58 29,15 %
Pokazuje samostalnost (nije neprestano u blizini odraslih ljudi, samostalno obavlja zadatke, koristi dostupne materijale, djeluje samostalno)	N = 19 9,55 %	N = 54 27,14 %	N = 70 35,18 %	N = 56 28,14 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području društvenoga i emocionalnoga razvoja – Svijest o vlastitom identitetu i samopoštovanje. Dio gdje dijete opisuje sebe, obitelj i kulturnu grupu, najveći postotak djece to radi dosljedno

35,05 %, dok je nešto manji postotak – razvija se, a najmanje djece – nije primijećeno 7,73 %. Većina djece može bez poteškoća opisati sebe, pričati o svojoj obitelji, crtati svoju obitelj i objašnjavati obiteljska slavlja. Većina djece ima pozitivan odnos djeteta prema sebi i drugima, njih 40,31 % dosljedno i 33,16 % gdje se razvija u tom smislu. Dijete se odvaja bez poteškoća od roditelja, uspostavlja izravni kontakt očima, traži pomoć kad je uistinu treba. Kod 3,06 % njih nije primijećen takav odnos. U pokazivanju samopouzdanja, njih 33,67 % razvija, a njih 29,15 % vrlo sigurno pokazuje samopouzdanje, dok 37,19 % njih nije primijećeno ili je početno. U samostalnosti, njih 28,14 % je dosljedno samostalno, a kod 35,18 % se razvija. Dijete nije neprestano u blizini odraslih ljudi, samostalno obavlja zadatke, koristi dostupne materijale, djeluje samostalno, dok je nesamostalno 9,55 % djece.

Tablica 17: Samokontrola i interakcije

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Iskazuje osjećaje na prikladan način (mijenja različita emocionalna stanja od ljutnje do smirenosti, iskazuje ljutnju i ostale osjećaje riječima, mijenja ponašanje, prepoznaje i imenuje različite osjećaje, pojašnjavanje razloge za određene osjećaje)	N = 11 5,56 %	N = 54 27,27 %	N = 71 35,86 %	N = 62 31,31 %
Igra se u skladu sa svojim godinama (igra se samo, igra se u blizini drugoga djeteta bez ili uz malu interakciju – usporedna igra, slijedi savjete)	N = 8 4,10 %	N = 26 13,33 %	N = 80 41,03 %	N = 81 41,54 %

učitelja/učiteljice da se više uključuje u igru s vršnjacima, sudjeluje u grupnim aktivnostima)				
Sudjeluje u igri i interakciji s vršnjacima (započinje razgovore, upućuje pozitivne neverbalne pozive na igru, pridružuje se igri kad je pozvano ili upita: Mogu li se igrati?, slijedi tijek igre, ohrabruje drugu djecu da se igraju, doprinosi igri vlastitim idejama, s tuđe prihvaća, ima posebno dobrog/dobre prijatelje)	N = 8 4,02 %	N = 44 22,11 %	N = 79 39,70 %	N = 68 34,17 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području društvenoga i emocionalnoga razvoja – samokontrola i interakcije. U iskazivanju osjećaja na prikladan način, najviše se još razvija kod djece 35,86 %, dok je kod njih 31,31 % dosljedno. Dijete mijenja različita emocionalna stanja od ljutnje do smirenosti, iskazuje ljutnju i ostale osjećaje riječima, mijenja ponašanje, prepoznaje i imenuje različite osjećaje, pojašnjava razloge za određene osjećaje, kod 5,56 % djece nisu primijećena ovakva stanja. Većina djece, 82,57 % se dosljedno igra u skladu sa svojim godinama ili se razvija. Ono se igra samo, igra se u blizini drugoga djeteta bez ili uz malu interakciju – usporedna igra, slijedi savjete učitelja/učiteljice da se više uključuje u igru s vršnjacima, sudjeluje u grupnim aktivnostima. Njih 73,87 % doslovno sudjeluje u igri i interakciji s vršnjacima ili se ona razvija.

Tablica 18: Društveno ponašanje

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Pokazuje empatiju (pokazuje svijest o osjećajima druge djece, pomaže drugima kad trebaju pomoć)	N = 14 7,22 %	N = 47 24,23 %	N = 77 29,69 %	N = 56 28,87 %
Razumije i poštuje različitost (družuje se s djetetom različitoga podrijetla, pokazuje zanimanje za različitost drugih)	N = 9 4,57 %	N = 50 25,38 %	N = 74 37,56 %	N = 64 32,49 %
Sudjelovanje (prihvata alternativna rješenja, daje materijale drugima, dopušta drugima da završe aktivnost, uzima materijale od drugih nakon što je pitalo za dopuštenje)	N = 15 7,65 %	N = 63 32,14 %	N = 74 37,76 %	N = 44 22,45 %
Preuzima odgovornost (koristi materijale na odgovarajući način, pomaže pri pospremanju, završava zadatke)	N = 16 8,21 %	N = 64 32,82 %	N = 53 27,18 %	N = 62 31,79 %
Koristi kompromis i	N = 29	N = 65	N = 73	N = 31

raspravu pri rješavanju problema (rješava sukob na odgovarajući način i bez pomoći odraslih, mijenja materijale s drugima)	14,65 %	32,83 %	36,87 %	15,66 %
--	---------	---------	---------	---------

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području društvenoga i emocionalnoga razvoja – društveno ponašanje. U pokazivanju empatije, kod najviše djece ona se još razvija, 29,69 %. Dosljedno je prisutna u 28,87 %, a početno 24,23 %. Empatija se odnosi na pokazivanje svijesti o osjećajima druge djece, pomaganje drugima kad trebaju pomoć. Poštivanje i razumijevanje različitosti, razvija se kod najviše djece, 37,56 %. Dijete se druži s djetetom različitoga podrijetla, pokazuje zanimanje za različitost drugih, nije primijećeno kod 4,57 %. Na satu sudjeluje 37,76 % djece, dok je kod 32,14 % u početnoj fazi. U preuzimanju odgovornosti, najviše njih je u početnoj fazi 32,82 %, dok je njih 31,79 % dosljedno. U rješavanju sukoba na odgovarajući način, kod najviše djece se to još razvija 36,87 %, ili je u početnoj fazi 32,83 %.

Emocionalna stabilnost djeteta je vrlo bitna za uspjeh u školi. Misli se na sigurnost djeteta, toleranciju, prihvaćanje uspjeha/neuspjeha, osjećaj pripadnosti, poštivanje pravila igre. Stvaraju se novi društveni odnosi u razredu, prilagođavaju se vršnjacima, novim situacijama, normama, pravilima i sustavima vrijednosti u razredu, prihvaćanju autoriteta. Većina romske djece u ovom istraživanju ima pozitivan pristup prema sebi i drugima, pokazuju samopouzdanje i samostalnost. Iskazivanje osjećaja na prikladan način se najviše još razvija. Većina njih sudjeluje u igri i interakciji s ostalim vršnjacima. Kod najvećega

broja romske djece, osjećaj empatije i razumijevanja različitosti se još razvija. Preuzimanje odgovornosti je kod najviše njih u početnoj fazi.

2.6.2 Razvoj u jeziku romske djece

Tablica 19: Receptivni jezik

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Sluša izgovoreno s razumijevanjem (razumije neverbalni jezik, reagira na zadane upute, sluša priču te prati slike ili riječi)	N = 25 12,89 %	N = 55 28,35 %	N = 69 35,57 %	N = 45 23,20 %
Reagira na verbalne podatke na odgovarajući način (slijedi upute u dva koraka, slijedi upute u tri ili više koraka, slijedi upute u pjesmi, slijedi upute kako bi sudjelovalo u aktivnosti i ponaša se u skladu s njima, postavlja odgovarajuća pitanja)	N = 25 12,95 %	N = 68 35,23 %	N = 68 35,23 %	N = 32 16,58 %
Prepoznaje poznati verbalni tekst (pokazuje odgovarajuće neverbalne reakcije ili znakove	N = 27 13,64 %	N = 49 24,75 %	N = 74 37,37 %	N = 48 24,24 %

koristeći pokrete rukama kako bi slijedilo pjesmu ili njene riječi, pridružuje se pri recitiranju poznatoga teksta)				
---	--	--	--	--

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području jezika – receptivnoga jezika. U dijelu slušanja izgovorenoga s razumijevanjem kod njih 35,57 % se razvija, a kod nešto manje djece, što se tiče razumijevanja neverbalnoga jezika, reagiranja na zadane upute, slušanje priče te praćenje slike ili riječi je dosljedno ili je u početnoj fazi. Reagiranje na verbalne podatke na odgovarajući način je kod 70,46 % djece u početnoj fazi ili se još razvija. U 12,95 % nije primijećeno da dijete slijedi upute u dva koraka, slijedi upute u tri ili više koraka, slijedi upute u pjesmi, slijedi upute kako bi sudjelovalo u aktivnosti i ponaša se u skladu s njima, postavlja odgovarajuća pitanja. U prepoznavanju poznatoga verbalnog teksta kod 37,37 % djece se razvija, dok je podjednak u dosljednosti i početnom dijelu malo više od 24 %. Najmanji broj njih ne pokazuje odgovarajuće neverbalne reakcije ili znakove koristeći pokrete rukama kako bi slijedilo pjesmu ili njene riječi i ne pridružuje se pri recitiranju poznatoga teksta.

Tablica 20: Izražajni jezik

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Govori na način koji je razumljiv osobama koje slušaju (pravilno izgovara glasove, usvojilo temeljne strukture hrvatskog jezika)	N = 16 8,12 %	N = 67 34,01 %	N = 74 37,56 %	N = 40 20,30 %
Koristi jezik kako bi prenijelo misli i osjećaje (govori o vlastitim iskustvima, komunicira s odraslima i vršnjacima, iznosi vlastite ideje u grupnoj igri)	N = 19 9,64 %	N = 67 34,01 %	N = 79 40,10 %	N = 32 16,24 %
Eksperimentira s riječima i glasovima (ponavlja smiješne riječi i koristi besmislene riječi koje smiješno zvuče, koristi besmislene riječi te riječi koje se rimuju, imitira i ponavlja foneme/glasove)	N = 38 19,10 %	N = 60 30,15 %	N = 77 38,69 %	N = 24 12,06 %
Prepričava priču ili drugi tekst u slijedu (prepričava poznatu priču, verbalno prepričava vlastitu priču,	N = 40 20,10 %	N = 64 32,16 %	N = 66 33,17 %	N = 29 14,57 %

proširuje rečenice, pridružuje se pri ponavljanju dijela priče, pjesme ili pjesmice)				
Razumije opazajne koncepte (opisuje predmete, smješta ih u prostor)	N = 28 14,07 %	N = 53 26,63 %	N = 62 31,16 %	N = 56 28,14 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete na području jezika – izražajni jezik. Govori na način koji je razumljiv osobama koje slušaju je svega 71,57 % u početnoj fazi ili se razvija. Dosljedno pravilno izgovara glasove, usvojilo je temeljne strukture hrvatskoga jezika 20,30 % djece. Korištenje jezika kako bi prenijelo misli i osjećaje najviše se razvija u njih 40,10 %, a nešto manje je u početnoj fazi, 34,01 % djece. Nije primijećeno da 9,64 % djece govori o vlastitim iskustvima, komunicira s odraslima i vršnjacima, iznosi vlastite ideje u grupnoj igri. U eksperimentiranju s riječima i glasovima, 68,84 % djece je u početnoj fazi ili razvojnoj fazi. Kod skoro 20 % djece nije primijećeno da ponavlja smiješne riječi i koristi besmislene riječi koje smiješno zvuče, koristi besmislene riječi te riječi koje se rimuju, imitira i ponavlja foneme/glasove. Malo više od 20 % nije primijećeno da prepričava priču ili drugi tekst u slijedu, dok kod 65,33 % djece prepričava poznatu priču, verbalno prepričava vlastitu priču, proširuje rečenice, pridružuje se pri ponavljanju dijela priče, pjesme ili pjesmice i to u početnoj fazi ili se razvija. Razumije opazajne koncepte oko 30 % dosljedno ili se razvija, dok je blizu 30 % u početnoj fazi. Kod njih 14,07 % nije primijećeno da opisuju predmete, smještaju ih u prostor.

Tablica 21: Vještine pismenosti i pripreme za čitanje

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Usredotočuje se na govoreni tekst (pridružuje se lako i samostalno nakon što je priča ponuđena, moli odraslu osobu da pročita ili prepriča priču, pažljivo prati priču tijekom čitanja, komentira priču nakon što je pročitana)	N = 30 15,4 %	N = 60 30,8 %	N = 69 35,4 %	N = 36 18,5 %
Priča priču slijedeći slike u knjizi (opisuje što se zbiva na slici, priča priču logičkim slijedom prema slikama u knjizi, dodaje ili smišlja nove slike ili ideje u priči)	N = 36 18,2 %	N = 63 31,8 %	N = 67 33,8 %	N = 32 16,2 %
Pokazuje samostalnost u aktivnostima vezanima uz književnost (često posjećuje čitaonicu ili knjižnicu, pravilno drži knjigu, lista je od početka prema kraju, uživa u stvaranju knjiga)	N = 67 33,8 %	N = 63 31,8 %	N = 47 23,7 %	N = 21 10,6 %
Prepoznaje povezanost između govorenih i pisanih	N = 29 14,6 %	N = 45 22,6 %	N = 71 35,7 %	N = 54 27,1 %

djela (prepoznaje oznake u razredu, prepoznaje vlastito ime kad je napisano, priča vlastitu priču)				
--	--	--	--	--

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području jezika – vještine pismenosti i vještine za čitanje. Usredotočuje se na govoreni tekst u 35,38 % djece se razvija, dok je nešto manji postotak djece u početnoj fazi. Nije primjećeno u 15,38 % djece da se pridružuju lako i samostalno nakon što je priča ponuđena, mole odraslu osobu da pročita ili prepriča priču, pažljivo prate priču tijekom čitanja, komentiraju priču nakon što je pročitana. Priča priču slijedeći slike u knjizi – najviše je u početnoj ili razvojnoj fazi 65,66 %. Opisuje što se zbiva na slici, priča priču logičkim slijedom prema slikama u knjizi, dodaje ili smišlja nove slike ili ideje u priči dosljedno najmanje djece, svega 16,16 %. Najveći broj djece ne pokazuje samostalnost u aktivnostima vezanima uz književnost 33,84 %, dok je malo više od 30 % njih u početnoj fazi. Svega 10,61 % djece dosljedno posjećuje čitaonicu ili knjižnicu, pravilno drži knjigu, lista je od početka prema kraju, uživa u stvaranju knjiga. Više od polovice djece prepoznaje povezanost između govorenih i pisanih djela 62,82 % dosljedno ili u razvojnoj fazi.

Tablica 22: Vještine pismenosti i jezika

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Pokazuje zanimanje za korištenje pisanja u određenu svrhu (koristi različiti pribor za pisanje, ispravno štampa slova, piše vlastito ime, prepisuje točno riječ, rečenicu i kratki tekst, samostalno oblikuje rečenicu i kratki tekst koji je tematski vezan)	N = 29 14,57 %	N = 60 30,15 %	N = 70 35,18 %	N = 40 20,10 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području jezika – vještine pismenosti i jezika. Pokazuje zanimanje za korištenje pisanja u određenu svrhu 65,33 % djece u početnoj fazi ili se razvija. Koristi različiti pribor za pisanje, ispravno štampa slova, piše vlastito ime, prepisuje točno riječ, rečenicu i kratki tekst, samostalno oblikuje rečenicu i kratki tekst koji je tematski vezan dosljedno 20,10 %, dok nije primijećeno kod 14,57 % djece.

Jezik i govor vrlo su bitni zbog mogućnosti komuniciranja, razumijevanja i učenja. Iz analize podataka se vidi da ne bi trebalo biti većih problema u komunikaciji romske djece s većinskom djecom u razredu. U svladavanju jezika, romska djeca nailaze na male teškoće. Njih 20,30 % doslovno izgovara pravilno glasove. Tako veći broj djece ima teškoće vještinama pismenosti – u ispravnom štampanju slova, pisanju vlastitoga imena, prepisivanje točno riječi, rečenice, kratki tekst.

2.6.3 Spoznajni razvoj romske djece

Tablica 23: Motivacija i rješavanje problema

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Promatra i istražuje (istražuje nove materijale, igračke i ostale stvari, proučava stvari kako bi otkrilo njihovu funkciju, koristi više od jednoga osjetila za dobivanje podataka o stvarima)	N = 11 5,64 %	N = 65 33,33 %	N = 80 41,03 %	N = 39 20,00 %
Pokazuje znatiželju i želju za rješavanjem problema (pokazuje zanimanje za zbivanja u grupi, pokušava otkriti uzroke i posljedice, postavlja pitanja o svijetu, događajima i stvarima, vraća se na prošle aktivnosti u kojima je sudjelovalo, uporno nastoji u potpunosti riješiti probleme – logičke, slagalice i pitalice)	N = 21 10,77 %	N = 61 31,28 %	N = 84 43,08 %	N = 29 14,87 %
Pokazuje konstruktivno razmišljanje (koristi znanje i iskustva u različitim	N = 38 19,10 %	N = 72 36,18 %	N = 71 35,68 %	N = 18 9,05 %

tematskim aktivnostima – glumi odlazak liječniku), primijenjuje podatke i iskustva u novom kontekstu – koristi podatke o vlastitoj obitelji kad priča o skupinama životinja, traži predmete na sistematičan način, nalazi više od jednoga rješenja za određeni problem				
Postavlja pretpostavke i planira (pokazuje što namjerava izgraditi ili načiniti, prikuplja nekoliko odgovarajućih predmeta prije početka zadatka, planira pri ostvarivanju zadataka ili aktivnosti, pokušava stvoriti pretpostavke i predviđanja, pretpostavlja slijed aktivnosti)	N = 53 26,77 %	N = 75 37,88 %	N = 54 27,27 %	N = 16 8,08 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području spoznajnoga razvoja – motivacija i rješavanje problema. Istražuje nove materijale i ostale stvari, proučava stvari kako bi otkrilo njihovu funkciju, koristi više od jednoga osjetila za dobivanje podataka o stvarima i razvija se kod 41,03 % djece, u početnoj fazi 33,33

%, a dosljedno kod 20,00 % djece. Mali postotak je djece koja ne promatraju i istražuju okolinu, 5,64 %. Znatiželja i želja za rješavanjem problema se razvija kod 43,08 % djece, a u početnoj fazi je 31,28 %. Ne pokazuje zanimanje za zbivanja u grupi, pokušava otkriti uzroke i posljedice, postavlja pitanja o svijetu, događajima i stvarima, vraća se na prošle aktivnosti u kojima je sudjelovalo, uporno nastoji u potpunosti riješiti probleme – logičke, slagalice i pitalice 10,77 % djece dok ih dosljedno pokazuje 14,87 %. Konstruktivno razmišljanje je u početnoj fazi ili se razvija kod 71,86 % djece. Dosljedno koristi znanje i iskustva u različitim tematskim aktivnostima – gluma, primijenjuje podatke i iskustva u novom kontekstu – koristi podatke o vlastitoj obitelji kad priča o skupinama životinja, traži predmete na sistematičan način, nalazi više od jednoga rješenja za određeni problem 9,05 % djece. Najviše njih u početnoj fazi postavlja pretpostavke i planira 37,88 %, dok malo manje od 30 % djece ne postavlja pretpostavke i ne planira ili se ono razvija. Dosljedno 8,08 % djece pokazuje što namjerava izgraditi ili načiniti, prikuplja nekoliko odgovarajućih predmeta prije početka zadatka, planira pri ostvarivanju zadataka ili aktivnosti, pokušava stvoriti pretpostavke i predviđanja, pretpostavlja slijed aktivnosti.

Tablica 24: Logičko i matematičko mišljenje

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Grupira prema osobinama (grupira predmete prema boji, obliku, veličini i dr. – stavlja sve crvene automobile zajedno; razvrstava skupine predmeta prema funkciji i oznakama – prijevozna sredstva stavlja u jednu skupinu, a životinje u drugu; grupira predmete u dvije ili više podskupina prema obliku, boji, veličini te označava skupine, nalazi u skupini predmet koji joj ne pripada i komentira)	N = 14 7,11 %	N = 61 30,96 %	N = 71 36,04 %	N = 51 25,89 %
Postavlja stvari u nizove (uočava pogreške pri grupiranju, postavlja stvari u nizove počevši od manjih prema većima, u niz već složenih predmeta umeće novi predmet)	N = 20 10,10 %	N = 56 28,28 %	N = 76 38,38 %	N = 46 23,23 %
Reproducira uzorke na različite načine (ponavlja i proširuje jednostavne uzorke	N = 22 11,34 %	N = 55 28,35 %	N = 86 44,33 %	N = 31 15,98 %

ritma, strukture itd., kad treba, opisuje uzorak koristeći opisne riječi – crveni krug, plavi kvadrat; samostalno stvara uzorke koristeći različite materijale – kocke, boje, prijevozna sredstva)				
Rekonstruira i prisjeća se slijeda događaja (prisjeća se više od tri koraka poznatoga postupka – dnevni raspored sati; rekonstruira slijed jučerašnjih događaja, slaže 4–5 novih slika u logičan niz i priča priču)	N = 30 15,23 %	N = 65 32,99 %	N = 76 38,58 %	N = 26 13,20 %
Razumije količinske odnose (broji stvari i osobe, uspoređuje veće i manje, više i manje, koristi poredbene riječi pri opisivanju veličine – velik, veći, najveći; primjenjuje sredstva za mjerenje duljine, težine i obujma, zbraja i oduzima u nizu do 20, broji po 2 i 3 do 20)	N = 17 8,67 %	N = 57 29,08 %	N = 77 39,29 %	N = 45 22,96 %
Pokazuje da prepoznaje	N = 13	N = 58	N = 71	N = 13

<p>i ispravno koristi geometrijske oblike</p> <p>Prepoznaje, označuje i crta primarne geometrijske oblike, prepoznaje oblike u okolini, sposobno je rješavati jednostavne slagalice</p>	6,63 %	29,59 %	36,22 %	27,55 %
<p>Razumije osnovne prostorne odnose</p> <p>Govorne upute, orijentacija u prostoru (verbalno)</p>	N = 12 6,09 %	N = 56 28,43 %	N = 71 36,04 %	N = 58 29,44 %
<p>Pokazuje razumijevanje vremenskih pojmova</p> <p>Zna dnevni raspored, poznaje vremenske pojmove (dan/noć, jutro/večer)</p>	N = 12 6,03 %	N = 60 30,15 %	N = 70 35,18 %	N = 57 28,64 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području spoznajnoga razvoja – logičko i matematičko mišljenje. Što se tiče grupiranja prema osobinama, najviše djece je u početnoj fazi ili se razvija, 67 %. Dosljedno malo više od 25 % djece grupira predmete prema boji, obliku, veličini – stavlja sve crvene automobile zajedno; razvrstava skupine predmeta prema funkciji i

oznakama, prijevozna sredstva stavlja u jednu skupinu, a životinje u drugu; grupira predmete u dvije ili više podskupina prema obliku, boji, veličini te označava skupine, nalazi u skupini predmet koji joj ne pripada i komentira, dok se ne primijećuje kod 7,11 % djece. Postavljanje stvari u nizove kod najviše se djece još razvija, 38,38 %. Malo manji broj je u početnoj fazi ili dijete to radi dosljedno. Nije primijećeno da dijete uočava pogreške pri grupiranju, postavlja stvari u nizove počevši od manjih prema većima, u niz već složenih predmeta umeće novi predmet kod malo više od 10 % njih. Ponavljanje i proširivanje jednostavnih uzorka ritma, strukture, opisivanje uzorka koristeći opisne riječi – crveni krug, plavi kvadrat; samostalno stvaranje uzorke koristeći različite materijale – kocke, boje, prijevozna sredstva je kod najviše djece u razvojnoj fazi 44,33 %, a najmanje nije primijećeno kod 11,34 % djece. Rekonstruira i prisjeća se slijeda događaja, oko 70 % djece u početnoj i razvojnoj fazi. Dosljedno, samo 13,20 % djece, prisjeća se više od tri koraka poznatoga postupka – dnevni raspored sati; rekonstruira slijed jučerašnjih događaja, slaže četiri do pet novih slika u logičan niz i priča priču. Prebraja stvari i osobe, uspoređuje veće i manje, više i manje, koristi poredbene riječi pri opisivanju veličine – velik, veći, najveći; primjenjuje sredstva za mjerenje duljine, težine i obujma, zbraja i oduzima u nizu do dvadeset, broji po dva i tri do dvadeset, u razvojnoj fazi je najviše djece 39,29 %. Malo manje od tog postotka djeca razumiju količinske odnose dosljedno ili su u početnoj fazi. Blizu 70 % djece pokazuje da prepoznaje i ispravno koristi geometrijske likove dosljedno ili u razvojnoj fazi. Ne prepoznaju, ne označuju i ne crtaju primarne geometrijske oblike, ne prepoznaju oblike u okolini, nije sposobno rješavati jednostavne slagalice njih 6,63 %. Malo više od 65 % djece dosljedno razumije ili se razvijaju osnovni prostorni odnosi, dok je kod 28,43 % u početnoj fazi. Malo manje od 70 % djece pokazuje razumijevanje vremenskih odnosa dosljedno ili se razvija, dok malo više

od 30 % njih ne zna dnevni raspored, kao ni vremenske pojmove ili su oni u početnoj fazi.

Tablica 25: Znanje i podatci

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
<p>Pokazuje opće znanje</p> <p>Zna imenovati boje, poimence poznaje velik broj predmeta iz okoline, priča o svojoj kući, školi, prodavaonici, crkvi i drugim objektima u zajednici, objašnjava osnovne pojmove vezane uz različita zanimanja u zajednici, pokazuje svijest o nekim tradicijskim poimanjima (krštenje, rođenje djeteta)</p>	N = 19 9,60 %	N = 41 20,71 %	N = 78 39,39 %	N = 60 30,30 %
<p>Traži podatke iz različitih izvora</p> <p>Postavlja pitanja</p>	N = 36 18,09 %	N = 56 28,14 %	N = 79 39,70 %	N = 28 14,07 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području spoznajnoga razvoja – znanje i podatci. Pokazuju opće znanje dosljedno i razvija se kod 69,69 % djece. Nije primijećeno da dijete zna imenovati boje, poimence poznaje velik broj predmeta iz okoline, priča o svojoj kući, školi, prodavaonici, crkvi i drugim objektima u zajednici, objašnjava osnovne pojmove vezane uz različita zanimanja u zajednici, pokazuje svijest o nekim tradicijskim

poimanjima kod 9,60 % djece. Malo više od 50 % djece dosljedno ili se razvija u traženju podataka iz različitih izvora, dok njih 18,09 % ne traži podatke.

Spoznajni razvoj je bitan za polazak romske djece u školu. Utjecaj roditelja i okoline je bitno za mišljenje. Vidi se početak logičkih operacija, povezivanje dijelova u cjelinu, grupiranje predmeta, precrtavanje jednostavnijih likova. Na razvoj utječu i socioekonomske prilike roditelja romske djece. Misli se na mogućnosti odlaska na izlete, tečajeve, mogućnost materijala za predškolsko i školsko školovanje. Romska djeca najčešće nisu u mogućnosti imati svoj prostor, radni stol za učenje, izvršavanje zadataka, a niti poticaja za učenje. Bitna je podrška roditelja romske djece, poticanje, pohvale, usmjeravati ga tamo gdje je dijete uspješno, pomagati mu, razgovarati s njime. Pozitivnu ulogu u spoznajnom razvoju ima pohađanje predškolskoga odgoja (i većim dijelom zbog opterećenosti roditelja najčešće finanicijske naravi).

2.6.4 Kreativnost romske djece

Tablica 26: Smisao za kreativnost

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
<p>Pokazuje zanimanje i poštuje svoj i tuđi rad</p> <p>Pokazuje svoj rad drugoj djeci, odgojiteljima i roditeljima, postavlja pitanja koja se odnose na rad, predlaže način na koji se rad može prezentirati, pozitivno</p>	<p>N = 9 6,62 %</p>	<p>N = 40 29,41 %</p>	<p>N = 53 38,97 %</p>	<p>N = 34 25,00 %</p>

komentira stvaralašvo drugih				
Traži ljepotu i sklad određene prema vlastitim kriterijima	N = 23 12,17 %	N = 53 28,04 %	N = 69 36,51 %	N = 44 23,28 %
Komentira što mu je ugodno u vlastitom i tuđem radu				
Pokazuje kreativnu upornost	N = 27 13,57%	N = 51 25,63%	N = 89 44,72%	N = 32 16,08
Jako je zainteresirano, u potpunosti je zaokupljeno određenim aktivnostima				

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području kreativnosti – smisao za kreativnost. Dosljedno i razvija se nešto manje od 60 % djece u smislu da pokazuje zanimanje i poštuje svoj i tuđi rad. U početnoj fazi 29,41 % djece pokazuje svoj rad drugoj djeci, odgojiteljima i roditeljima, postavlja pitanja koja se odnose na rad, predlaže način na koji se rad može prezentirati, pozitivno komentira stvaralašvo drugih. Kod najviše djece se razvija traženje ljepote i sklad prema vlastitim kriterijima (36,51 %), a blizu 30 % djece je još u početnoj fazi. Nije primijećeno da komentira što mu je ugodno u vlastitom i tuđem radu 12,17 % njih. Što se tiče kreativne upornosti kod 44,72 % djece se razvija, a nije primijećena zainteresiranost najmanje od njih 13,57 %.

Tablica 27: Kreativne sposobnosti

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Pokazuje zanimanje za kreativne aktivnosti	N = 22 11,58 %	N = 54 28,42 %	N = 80 42,11 %	N = 34 17,89 %
Pokazuje znatiželju, izražava pozitivne osjećaje pri bavljenju kreativnim aktivnostima, opaža značajne pojave i postavlja pitanja				
Pokazuje maštovitost i smisao za izlaganje / opisivanje / predočivanje	N = 37 18,97 %	N = 64 32,82 %	N = 68 34,87 %	N = 26 13,33 %
Kreativno se izražava na različitim područjima	N = 54 27,84 %	N = 75 38,66 %	N = 43 22,16 %	N = 22 11,34 %
Pleše u folkloru, prepričava priču koju je čuo				
Vlastito tumačenje	N = 27 14,33 %	N = 64 34,78 %	N = 73 39,67 %	N = 20 10,87 %
Istražuje, odbija sudjelovati u aktivnostima koje mu se ne sviđaju, ima smisao za humor				

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području kreativnosti – kreativne sposobnosti. Kod

najviše djece se razvijaju zanimanje za kreativne aktivnosti 42,11 %, dok je početno zanimanje prisutno kod 28,42 % njih. Pokazuje znatiželju, izražava pozitivne osjećaje pri bavljenju kreativnim aktivnostima, opaža značajne pojave i postavlja pitanja dosljedno 17,89 % djece ili uopće ne pokazuje 11,58 % djece. Najviše djece je u početnoj fazi ili se razvija (malo više od 30 %) u području pokazivanja maštovitosti i smisla za izlaganje, opisivanja ili predočivanja, dok dosljedno pokazuje svega 13,33 % djece. Izražavanje na različitim područjima je početno izraženo i nikako (malo manje od 70 % njih pleše u folkloru, prepričava priču koju je čuo djece). Doslovno pleše u folkloru, prepričava priču koju je čuo ili sl. njih 11,34 %. Vlastito tumačenje se najviše razvija ili je u početnoj fazi (malo manje od 40 %). Dosljedno 10,87 % djece istražuje, odbija sudjelovati u aktivnostima koje mu se ne sviđaju, ima smisao za humor, dok to 14,33 % njih uopće ne radi.

2.6.5 Tjelesni razvoj romske djece

Tablica 28: Osnovna motorika

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
Pokazuje tjelesnu snagu	N = 10 5,24 %	N = 34 17,80 %	N = 77 40,31 %	N = 70 36,65 %
Kreće se koordinirano i uravnoteženo	N = 1 0,50 %	N = 21 10,55 %	N = 64 32,16 %	N = 113 56,78 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području tjelesnoga razvoja – osnovna motorika. Visok

broj djece pokazuje doslovno ili se razvija tjelesna snaga (malo manje od 80 %). Malo manje od 90 % djece doslovno ili razvija se koordinirano i uravnoteženo, dok to kod 0,50 % njih nije primijećeno.

Tablica 29: Složena motorika

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
<p>Pokazuje kontrolu nad kretnjama</p> <p>Vještije se služi _____ rukom (desnom ili lijevom), s lakoćom podiže i umeće predmete, pravilno drži pribor za pisanje ili škare</p>	<p>N = 3 3,37 %</p>	<p>N = 8 8,99 %</p>	<p>N = 29 32,58 %</p>	<p>N = 49 55,06 %</p>
<p>Koristi koordinirane pokrete</p> <p>Pokazuje koordiniranje pokreta očiju i ruku (navodi konac u iglu), sklapa male predmete, zakopčava zatvarač i gumbe, ravno reže, kontrolira se dok piše ili crta</p>	<p>N = 2 1,02 %</p>	<p>N = 28 14,29 %</p>	<p>N = 86 43,88 %</p>	<p>N = 80 40,82 %</p>

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području tjelesnoga razvoja – složena motorika. Malo manje od 90 % djece dosljedno pokazuje kontrolu nad kretnjama ili se

ona razvija. Pokazuje koordiniranje pokreta očiju i ruku, sklapa male predmete, zakopčava zatvarač i gumbe, ravno reže, kontrolira se dok piše ili crta doslovno ili razvija se (nešto manje od 90 %).

Tablica 30: Zdravlje i sigurnost

	Nije primijećeno	Početni	Razvija se	Dosljedno
<p>Primjenjuje uobičajene higijenske navike</p> <p>Pere ruke kad je to potrebno (nakon obavljanja nužde ili prije jela), razumije navike održavanja higijene usne šupljine (pere zube)</p>	N = 4 2,12 %	N = 32 16,93 %	N = 99 52,38 %	N = 54 28,57 %
<p>Pokazuje svijest o sigurnosti u otvorenim i zatvorenim prostorima</p> <p>Zna kako treba sigurno prijeći ulicu, razumije opasnost određenih situacija (struja, vatra, lijekovi, stranci)</p>	N = 5 2,69 %	N = 37 19,89 %	N = 82 44,09 %	N = 62 33,33 %
<p>Poznaje dijelove tijela i njihovu ulogu</p> <p>Poznaje važne dijelove tijela i opisuje njihovu ulogu, opisuje tjelesnu bol ili nelagodu i prepoznaje mjesto boli</p>	N = 1 0,52 %	N = 25 12,89 %	N = 75 38,66 %	N = 93 47,94 %

U tablici se nalaze rezultati pojedinih odgovora učitelja za svako pojedino dijete u području tjelesnoga razvoja – zdravlje i sigurnost. Malo više od 80 % djece primjenjuje doslovno ili se razvijaju uobičajene higijenske navike. Kod svega 2,12 % njih nije primijećeno da pere ruke kad je to potrebno (nakon obavljanja nužde ili prije jela), ne razumije navike održavanja higijene usne šupljine. Blizu 80 % njih pokazuje svijest dosljedno ili se ona razvija o sigurnosti u otvorenim i zatvorenim prostorima. Njih 2,69 % ne zna kako treba sigurno prijeći ulicu, nerazumije opasnost određenih situacija (struja, vatra, lijekovi, stranci).

Tjelesni razvoj pokazuje socijalni i psihički razvoj djeteta. Za dobar uspjeh u školi nužna je dobra tjelesna spremnost i razvijenost djeteta. Normalan razvoj pomaže djetetu da lakše svladava psihičke i tjelesne prepreke. Misli se na nošenje torbe, pješaćenje od kuće do škole i obrnuto, dugotrajno sjedenje u klupi. Romska djeca su pokazala vrlo dobar tjelesni razvoj na razini osnovne i složene motorike. Isto tako, vrlo visok postotak romske djece primjenjuje osnovne higijenske navike i razumije pojmove vezane uz sigurnost.

Svako dijete je specifično, tako i u tjelesnom razvoju. Romska djeca pokazuju veći napredak u tjelesnom razvoju spram ostalih razvoja. Tjelesni razvoj pokazuje koliko je dijete zdravo. Ono je preduvjet ostalih oblika razvoja (društveno-emocionalnoga, kreativnoga, spoznajnoga). Romska djeca, dakle, imaju preduvjet za napredak ostalih oblika razvoja. Isto tako, važnu ulogu u tjelesnom razvoju ima i prehrana (pravilna). Treba uzeti u obzir da je dio romske djece pothranjeno i nije u mogućnosti redovito se i pravilno hraniti zbog loših materijalnih uvjeta. To povlači za sobom i zaostalost u tjelesnom razvoju. Ako dijete zaostaje u tjelesnom razvoju, zaostat će u spoznajnom i drugim razvojima. Naglasak je stoga na rano predškolsko obrazovanje i, po

mogućnosti, besplatnim obrocima za romsku djecu. Tako će dijete lakše uhvatiti ritam u predškolskoj ustanovi, a kasnije u školi.

2.7 Obrazovanje roditelja i spol djeteta prema mjestu stanovanja

Tablica 31: Spol djeteta

Mjesto stanovanja	Spol		Ukupno
	Ž	M	
Kotoriba	9	9	18
Kuršanec	14	10	24
M. Središće	10	6	16
M. Subotica	19	20	39
Macinec	18	30	48
Orehovica	12	18	30
Pribislavec	8	14	22
Ukupno	90	107	197

Učenici koji su sudjelovali u istraživanju prikazani su po spolu i po mjestima polaska škole. Ukupan broj učenika je $N = 197$, od toga 90 djevojčica i 107 dječaka. Najviše učenika je iz OŠ Macinec (48) pa slijedi Mala Subotica (39). Najmanji broj učenika je iz OŠ M. Središće (16) i Kotoribe (18). Nešto je veći broj dječaka sudjelovao u istraživanju. Analizirajući škole, podjednak je broj djevojčica i dječaka u OŠ Kotoribi i približno jednak broj u Maloj Subotici. Znatno veći broj dječaka je u OŠ Macinec, prema broju djevojčica, dok je u OŠ Orehovica i OŠ Pribislavec broj dječaka za šest veći od broja djevojčica.

Tablica 32: Obrazovanje majke prema mjestu stanovanja

Mjesto stanovanja	Obrazovanje majke				Ukupno
	Bez podataka	Nema	Osnovna	Srednja	
Kotoriba	0	16	2	0	18
Kuršanec	0	8	15	1	24
M. Središće	0	13	2	1	16
M. Subotica	0	25	13	0	38
M. Subotica	0	0	1	0	1
Macinec	0	6	41	1	48
Orehovica	1	5	23	1	30
Pribislavec	0	8	13	3	24
Ukupno	1	81	110	7	199

U ovoj tablici se nalaze podatci o obrazovanju majke pojedinoga učenika prema školama. Sadrži područje nema – misli se na majke koje uopće nisu polazile nijedan razred osnovne škole, osnovna – majke koje su polazile bar jedan razred osnovne škole i srednja – koje imaju barem jedan razred srednje škole. Ukupno N = 81 majki koje nisu nikada polazile osnovnu školu i N = 110 majki koje su polazile barem jedan razred osnovne škole. Velik broj majki koje nisu polazile nijedan razred osnovne škole je u OŠ Kotoriba (16) i OŠ Mala Subotica (25), dok je najmanji broj u OŠ Macinec (6). Najveći broj majki koje su polazile barem jedan razred osnovne škole je u OŠ Macinec (41) i Orehovica

(23). Majke koje su polazile barem jedan razred srednje škole su u Pribislavcu (3), Kuršancu, Murskom Središću, Macincu i Orehovici (1). Za jednu majku nije bilo podataka, OŠ Orehovica.

Tablica 33: Obrazovanje oca prema mjestu stanovanja

Mjesto stanovanja	Obrazovanje oca				Ukupno
	Bez podataka	Nema	Osnovna	Srednja	
Kotoriba	0	15	1	2	18
Kuršanec	0	8	14	2	24
M. Središće	0	11	3	2	16
M. Subotica	3	20	15	0	38
M. Subotica	0	0	1	0	1
Macinec	0	2	36	10	48
Orehovica	1	2	25	2	30
Pribislavec	0	3	16	5	24
Ukupno	4	61	111	23	199

U ovoj tablici se nalaze podatci o obrazovanju oca pojedinoga učenika prema školama. Sadrži područje nema – misli se na očeve koji uopće nisu polazili nijedan razred osnovne škole, osnovna – očevi koji su polazili bar jedan razred osnovne škole i srednja – koji imaju barem jedan razred srednje škole. Ukupno $N = 61$ očeva koji nisu nikada polazili osnovnu školu i $N = 111$ očeva koji su polazili barem jedan razred osnovne škole i $N = 23$ očeva koji su polazili barem jedan razred

srednje škole. Velik broj očeva koji nisu polazili nijedan razred osnovne škole je u OŠ Kotoriba (15), OŠ Središće (11), Mala Subotica (20), dok je najmanji broj OŠ Macinec i Orehovica (2). Najveći broj očeva koji su polazili barem jedan razred osnovne škole je u OŠ Macinec (36) i Orehovica (25). Najveći broj očeva koji su polazili barem jedan razred srednje škole su u Macincu (10) i Pribislavcu (5). Za neke očeve nije bilo podataka, OŠ Orehovica (1) i Mala Subotica (3).

2.8 Obrazovanje roditelja prema bodovima djeteta

Tablica 34: Obrazovanje majki prema bodovima djeteta

Bodovna kvartila	Obrazovanje majke			Ukupno
	Nema	Osnovna	Srednja	
1	28	15	0	43
2	16	28	3	47
3	8	28	1	37
4	13	20	3	36
Ukupno	65	91	7	163

p=0.02

U tablici se nalaze podatci o obrazovanju majki prema bodovima učenika prema kvartilima. Najviše je N = 47 u drugom kvartilu, a najmanje u četvrtom N = 36. U prvom kvartilu 1,00 se nalazi najviše majki učenika koje nisu pohađale nijedan razred osnovne škole (28). U drugom i trećem kvartilu, gdje su učenici nešto uspješniji, vidimo da je i najviše majki koje su polazile barem jedan razred osnovne škole (28). U

četvrtom kvartilu, gdje su najuspješniji učenici, najveći je broj majki koje su polazile osnovnoškolsko ili srednjoškolsko obrazovanje (23).

Majke učenika Roma su u društveno lošijoj situaciji, a jedan od glavnih razloga je nisko obrazovanje. Dakle, socioekonomski status je teški, žive u velikim patrijahalnim obiteljima, rano se udaju i postaju majke. To im otežava mogućnost školovanja, a to povlači za sobom i nemogućnost pronalaska posla. Nisu ni motivirane za daljnje školovanje ili pronalazak posla. Imaju velik broj malodobne djece za koje se brinu. Potrebno je podići svijest o važnosti o osobnom profesionalnom razvoju, stjecanju školovanja i nekoga zanimanja. Ovo je vrlo važno i zbog rezultata istraživanja koji pokazuju poveznicu obrazovanja roditelja i bodova učenika. Dakle, što je majka duže u sustavu školovanja, to učenik postiže bolje rezultate. Važnost u integraciji romske djece najviše imaju majke. One najviše borave s djecom, pohađaju roditeljske sastanke, pišu s djecom zadaće. Majke imaju pozitivniji odnos s djecom (očevi često nisu kod kuće). Prevladava tada i bolja obiteljska okolina. Važna je i interakcija majka – učitelj – učenik. Učitelj ima ulogu na uspjeh učenika, ali u manjoj mjeri. Ali bitni su u boljoj integraciji romske djece, stvaranju mješovitih manjih razreda, utječu na socijalnu strukturu razreda (romska i neromska djeca i njihov odnos pod satom i odmorom, školsko ozračje, izloženost nasilju, pothranjenost).

Tablica 35: Obrazovanje oca prema bodovima djeteta

Bodovna kvartila	Bez podataka	Nema	Osnovna	Srednja	Ukupno
1	0	19	22	2	43
2	0	16	27	4	47
3	0	6	25	6	37
4	1	6	20	9	36
Ukupno	1	47	94	21	163

$p=0,2$

U tablici se nalaze podatci o obrazovanju očeva prema bodovima učenika i prema kvartilima. Najviše je $N = 47$ u drugom kvartilu, a najmanje u četvrtom $N = 36$. U prvom kvartilu 1,00 se nalazi najviše očeva učenika koje su pohađali barem jedan razred osnovne škole (22). U drugom i trećem kvartilu, gdje su učenici nešto uspješniji, vidimo da je i najviše očeva koji su polazili barem jedan razred osnovne škole (28, 25). U četvrtom kvartilu, gdje su najuspješniji učenici, najveći je broj očeva koji su polazili osnovnoškolsko ili srednjoškolsko obrazovanje (29).

Rezultati istraživanja pokazuju poveznicu obrazovanja roditelja i bodova učenika. Dakle, što je otac duže u sustavu školovanja, to učenik postiže bolje rezultate. Zbog loše socioekonomske situacije u obitelji, otac je primoran zarađivati i izbivati iz kuće. Najčešće su to sezonski poslovi građevinske naravi. Majka je najviše s djecom kod kuće, a otac često izbiva zbog mogućnosti zarade. Svakako bi trebalo podići svijest o ravnopravnosti žena i muškarca i promjeni njihovoga odnosa u obitelji.

Tablica 36: Obrazovanje oca i majke prema bodovima djeteta

Bodovna kvartila	Obrazovanje roditelja			Ukupno
	Oba bez škole	Bar jedan osnovne	Bar jedan razred srednje	
1	18	23	2	43
2	12	29	6	47
3	6	25	6	37
4	7	20	9	36
Ukupno	43	97	23	163

$p=0,47$

U tablici se nalaze podatci o obrazovanju očeva i majki prema bodovima učenika i prema kvartilima. Najviše je $N = 47$ u drugom kvartilu, a najmanje u četvrtom $N = 36$. U prvom kvartilu 1,00 se nalazi najviše roditelja učenika koje su pohađali barem jedan razred osnovne škole (23). U drugom i trećem kvartilu, gdje su učenici nešto uspješniji, vidimo da je i najviše roditelja koji su polazili barem jedan razred osnovne škole (29, 25). U četvrtom kvartilu, gdje su najuspješniji učenici, najveći je broj roditelja koji su polazili osnovnoškolsko ili srednjoškolsko obrazovanje (29).

Najčešći razlog niskoga obrazovanja je rano napuštanje školovanja. Često je to zbog rane udaje, nedovoljne motivacije za školu, čuvanje braće i sestara, nedovoljno znanje jezika većinskoga naroda, siromaštvo. Siromaštvo ih tjera da prosjače, ili na druge načine zarađuju za život. Svakako je potrebno bolje motivirati roditelje i djecu na razini Hrvatske kao što je to u Međimurju za predškolski odgoj i obrazovanje, ali i na razini što ranijega odgoja i obrazovanja, omogućiti besplatne radne listiće u predškolskoj ustanovi, nastavne listiće na romskom jeziku, uključiti romske pomagače u predškolske ustanove. Kurikulum za

predškolske ustanove bi trebao biti izrađen tako da smanjuje diskriminaciju i provodi programe integracije romske djece.

2.9 Zaključne ocjene prema bodovima i razvoju romske djece

Tablica 37: Zaključne ocjene iz hrvatskoga jezika prema bodovima učenika

Ocjena	Bodovna kvartila				Ukupno
Hrvatski	1,00	2,00	3,00	4,00	
1	18	7	0	1	26
2	19	21	11	9	60
3	3	9	17	10	39
4	1	5	9	9	24
5	0	3	0	7	10
Ukupno	41	45	37	36	159

U tablici se nalazi raspodjela ocjena iz hrvatskoga jezika po bodovnim kvartilama. Romska djeca koja imaju veći broj bodova na upitniku za procjenu zrelosti djece za školu, imaju bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika na kraju završetka prvoga razreda.

Tablica 38: Zaključne ocjene iz matematike prema bodovima učenika

Ocjena	Bodovna kvartila				Ukupno
Matematika	1,00	2,00	3,00	4,00	
1	20	6	0	2	28
2	15	18	13	8	54
3	5	10	12	11	38
4	1	8	8	9	26
5	0	4	4	6	14
Ukupno	41	46	37	36	160

U tablici se nalazi raspodjela ocjena iz matematike po bodovnim kvartilama. Romska djeca koja imaju veći broj bodova na upitniku za procjenu zrelosti djece, imaju bolji uspjeh iz matematike na kraju završetka prvoga razreda.

Tablica 39: Zaključne ocjene iz prirode i društva prema bodovima učenika

Ocjena	Bodovna kvartila				Ukupno
PID	1,00	2,00	3,00	4,00	
1	15	6	2	1	24
2	21	21	9	10	61
3	4	12	19	9	44
4	1	6	6	13	26
5	0	1	1	3	5
Ukupno	41	46	37	36	160

U tablici se nalazi raspodjela ocjena iz prirode i društva (PID) po bodovnim kvartilama. Romska djeca koja imaju veći broj bodova na upitniku za procjenu zrelosti djece, imaju bolji uspjeh iz prirode i društva na kraju završetka prvoga razreda.

Tablica 40: Bodovi učenika prema izvannastavnim aktivnostima

	Bodovna kvartila				Ukupno
	1,00	2,00	3,00	4,00	
Ima izvannastavne	7	21	24	21	73
Nema izvannastavne	36	26	13	15	90
Ukupno	43	47	37	36	163

Romska djeca koja nisu uključena u izvannastavne aktivnosti, označena su s 0, a ona koja su uključena s 1. Prikazana je raspodjela izvannastavnih aktivnosti prema bodovnim kvartilima postignutim na upitniku za procjenu zrelosti djece. Veći je udio djece u višoj bodovnoj kvartili koje imaju izvannastavne aktivnosti.

Tablica 41: Zaključne ocjene iz hrvatskoga jezika prema razvoju djeteta

	Bodovna kvartila				Ukupno
	1,00	2,00	3,00	4,00	
Hrvatski					
1	16	7	5	1	29
2	28	23	16	8	75
3	4	19	17	14	54
4	0	2	7	18	27
5	0	1	2	7	10
Ukupno	48	52	47	48	195

U tablici se nalazi raspodjela ocjena iz hrvatskoga jezika po kvartilama razvoja (*Korak po Korak* skale procjene). Romska djeca koja imaju bolji razvoj na skali procjene, postižu bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika na kraju završetka prvoga razreda.

Tablica 42: Zaključne ocjene iz matematike prema razvoju djeteta

Matematika	Bodovna kvartila				Ukupno
	1,00	2,00	3,00	4,00	
1	17	8	5	1	31
2	29	20	16	7	72
3	1	17	14	13	45
4	2	6	11	14	33
5	0	1	1	13	15
Ukupno	49	52	47	48	196

U tablici se nalazi raspodjela ocjena iz matematike po kvartilama razvoja (*Korak po Korak* skale procjene). Romska djeca koja imaju bolji razvoj na skali procjene, postižu bolji uspjeh iz matematike na kraju završetka prvoga razreda.

Tablica 43: Zaključne ocjene iz prirode i društva prema razvoju djeteta

PID	Bodovna kvartila – razvoj				Ukupno
	1.00	2.00	3.00	4.00	
1	18	5	3	0	26
2	27	25	14	10	76
3	4	21	21	13	59
4	0	1	8	20	29
5	0	0	1	5	6
Ukupno	49	52	47	48	196

U tablici se nalazi raspodjela ocjena iz prirode i društva (PID) po kvartilama razvoja (*Korak po Korak* skale procjene). Romska djeca koja imaju bolji razvoj na skali procjene, postižu bolji uspjeh iz prirode i društva na kraju završetka prvoga razreda, $p < 0,001$.

Rezultati na skali društvenoga i emocionalnoga razvoja koreliraju s ocjenama na kraju godine, dakle važnost i učinak uspješne integracije.

2.10 Uloga predškolskoga programa, broj članova u kućanstvu i mjesto stanovanja prema razvoju i bodovima romske djece

Tablica 44: Polaznost predškolskoga programa prema razvoju djeteta

		Bodovna kvartila – razvoj				Ukupno
		1,00	2,00	3,00	4,00	
Predškolski program						
0		3	7	1	1	12
1–2 mjesec		0	1	0	0	1
> 2 mjesec		1	1	0	0	2
1		37	36	42	40	155
2		0	0	0	1	1
2		8	7	3	4	22
3		0	1	2	0	3
4		1	0	0	2	3
Ukupno		50	53	48	48	199

U tablici se nalazi raspodjela polaznosti nekog od predškolskoga programa romske djece po kvartilima razvoja (*Korak po Korak* skala procjene). Što se tiče polaznosti nekoga od predškolskih programa, za N = 12 – nije uopće pohađalo, za pohađanje dva do tri mjeseca ili manje, N = 155 – pohađalo jednu godinu, N = 29 za dvije godine ili više. Učenici koji su dulje pohađali neki od oblika predškolskoga programa, imaju bolju procjenu razvoja.

Rani i predškolski odgoj i obrazovanje je važno razdoblje za buduće školovanje i lakšu integraciju romske djece. Na taj način bi se romska djeca u početku školovanja izjednačila s neromskom djecom. Cilj je bolje poznavanje romskoga i hrvatskoga jezika, rana socijalizacija i integracija. Potrebna je bolja suradnja s roditeljima, provedba radionica za roditelje i djecu kao što je to u Međimurskoj županiji unazad nekoliko godina, pomoć u pisanju, učenju uz romske pomagače. Početak ranoga obrazovanja je ključ uspješne integracije romske djece. Tako bi bilo dobro pružiti romskoj djeci podršku od najranije dobi da krenu u predškolsko obrazovanje (od treće godine starosti). Istraživanje je pokazalo da predškolsko obrazovanje omogućuje bolju spremnost romske djece za školu i pruža jednake polazne mogućnosti s obzirom na neromsku djecu. Isto tako (rana) uključenost u predškolski odgoj i obrazovanje smanjuje vjerojatnost da će romsko dijete pohađati specijalne škole ili redovne škole s prilagođenim programom. Ukoliko želimo da se popravi školovanje romske djece, potrebno ih je prije toga dobro pripremiti za školu, svakako i dugotrajno. S time dobivaju veću šansu da budu uspješni u školi, da je uspješnije završe, lakše dođu do posla, a samim time i lakše i bolje se integriraju u društvo.

Tablica 45 : Broj članova u kućanstvu prema razvoju djeteta

Članovi obitelji		Bodovna kvartila – razvoj				Ukupno
		1,00	2,00	3,00	4,00	
3		0	1	2	1	4
4		5	4	4	7	20
5		7	13	12	14	46
6		14	8	8	6	36
7		4	8	9	7	28
8		7	7	2	2	18
9		4	4	4	4	16
10		5	2	3	2	12
11		1	2	0	3	6
12		1	0	3	1	5
13		0	1	0	0	1
18		0	0	1	0	1
Ukupno		48	50	48	47	193

U tablici se nalazi raspodjela broja članova u kućanstvu romske djece po kvartilima razvoja (*Korak po Korak* skala procjene). Što je veći kvartil, bolji je razvoj djeteta u skali procjene.

Romska obitelj se po broju članova u kućanstvu razlikuje od neromskoga kućanstva u Međimurju (i Hrvatskoj, dva do tri člana). Romsko stanovništvo je mlado. Prevladava tradicionalna uloga u obitelji.

Žene su predodređene da budu u kući, rađaju i brinu se za djecu. Često su diskriminirane. Broj djece i dob kada počinju rađati bitno utječe na tijek školovanja djeteta. Majke rano ulaze u brak i rano počinju rađati. Često to bude već s petnaest godina (kraj osnovne škole), što pokazuje da žive u nepovoljnom položaju koji ne omogućuje školovanje i rano napuštaju taj sustav. Treba podići svijest o važnosti školovanja u sklopu projekata i programa u predškolskim i školskim ustanovama u suradnji s državom.

Tablica 46: Broj članova u kućanstvu prema bodovima učenika

		Bodovna kvartila – razvoj				Ukupno
		1,00	2,00	3,00	4,00	
3		1	0	2	1	4
4		1	6	8	4	19
5		5	11	10	12	38
6		6	13	9	5	33
7		7	6	6	5	24
8		6	6	1	2	15
9		6	3	1	2	12
10		7	1	0	4	12
11		2	0	0	0	2
12		1	1	0	1	3
13		1	0	0	0	1
Ukupno		43	47	37	36	163

U tablici se nalazi raspodjela broja članova u kućanstvu romske djece po kvartilima bodova postignutih na upitniku zrelosti djeteta. Što je veći kvartil, veći je broj bodova .

Romska obitelj ima velik broj djece, a kratki životni vijek. Veći broj članova obitelji je nezaposlen, već je uzdržavan (socijalna pomoć). Niska obrazovanost i visoka nezaposlenost prevladava. To dovodi do siromaštva u obitelji. Školovanje jedino može dugotrajno omogućiti romskoj djeci bolju budućnost, jednake mogućnosti da imaju dovoljno materijalnih mogućnosti (hrane, odjeće) i osnovne druge potrepštine, podršku obitelji, bolje stambene uvjete.

Tablica 47: Mjesto stanovanja prema razvoju učenika

Mjesto stanovanja	Bodovna kvartila – razvoj				Ukupno
	1.00	2.00	3.00	4.00	
Kotoriba	8	5	3	2	18
Kuršanec	11	7	6	0	24
M. Središće	4	7	2	3	16
M. Subotica	12	7	3	16	38
M. Subotica	0	0	0	1	1
Macinec	11	17	16	4	48
Orehovica	0	6	11	13	30
Pribislavec	4	4	7	9	24
Ukupno	50	53	48	48	199

U tablici se nalazi raspodjela mjesta stanovanja romske djece po kvartilima razvoja (*Korak po Korak* skala procjene). Romska djeca iz OŠ Orehovica pokazuju natprosječne rezultate, a u OŠ Kuršanec ispodprosječne rezultate. Dakle, takav instrument može se upotrijebiti kako bi se identificirale škole s lošijim upjehom u integraciji romske djece i provele odgovarajuće mjere. Također, natprosječni rezultati su primjer dobre prakse koju bi trebalo primijeniti i u drugim školama te ih koristiti za preporuke koje bi vrijedile na širem području.

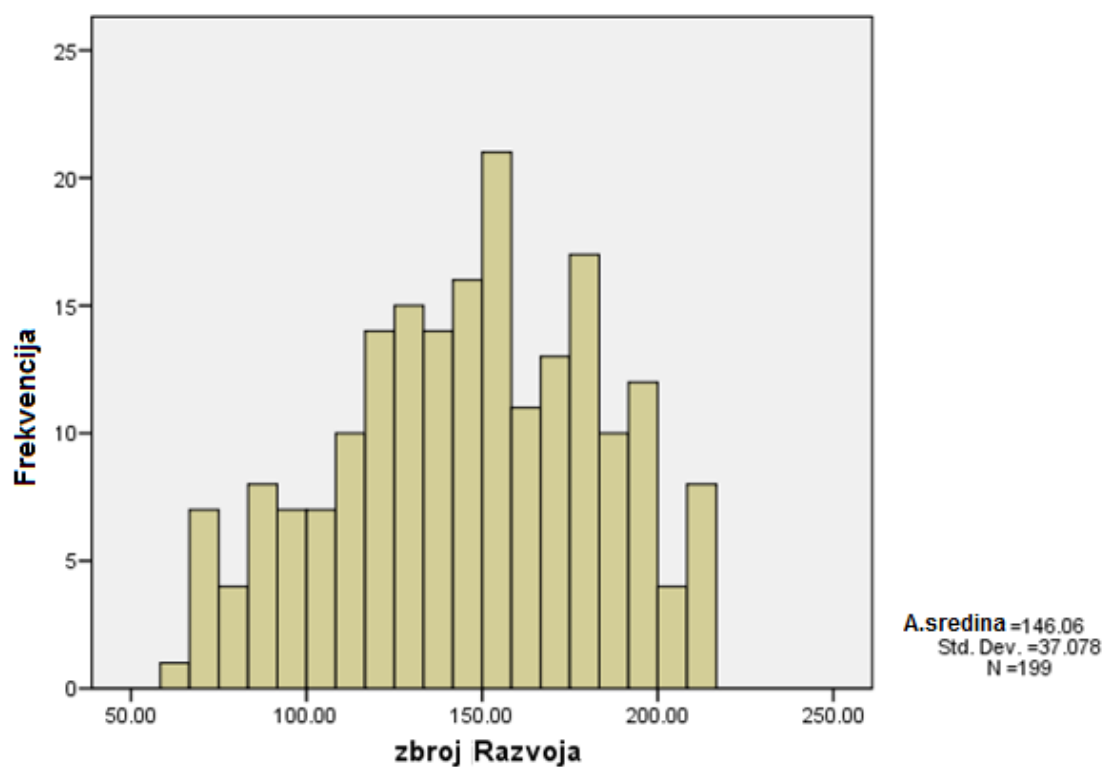
Tablica 48: Mjesto stanovanja prema bodovima učenika

Mjesto stanovanja	Bodovna kvartila				Ukupno
	1,00	2,00	3,00	4,00	
Kotoriba	8	4	0	2	14
Kuršanec	1	13	3	7	24
M. Središće	2	3	6	4	15
M. Subotica	12	5	2	1	20
M. Subotica	0	0	0	1	1
Macinec	10	11	7	14	42
Orehovica	1	6	19	2	28
Pribislavec	9	5	0	5	19
Ukupno	43	47	37	36	163

Prema rezultatima postignutima na upitniku za procjenu zrelosti djeteta početkom osnovnoškolskoga obrazovanja, nema značajne razlike

među djecom iz različitih romskih naselja. Blizina grada i uvjeti stanovanja čini se da ne igraju ulogu u zrelosti djeteta.

U tablici se nalazi raspodjela mjesta stanovanja romske djece po bodovnim kvartilima (upitnik za procjenu zrelosti djeteta). Romska djeca iz OŠ Orehovica pokazuju natprosječne rezultate, a u OŠ Kuršanec i OŠ Mala Subotica ispodprosječne rezultate.

Slika 29: Histogram razvoja učenika

2.11 Zaključne ocjene, prosjek ocjena i obrazovanje roditelja prema bodovima i razvoju romske djece

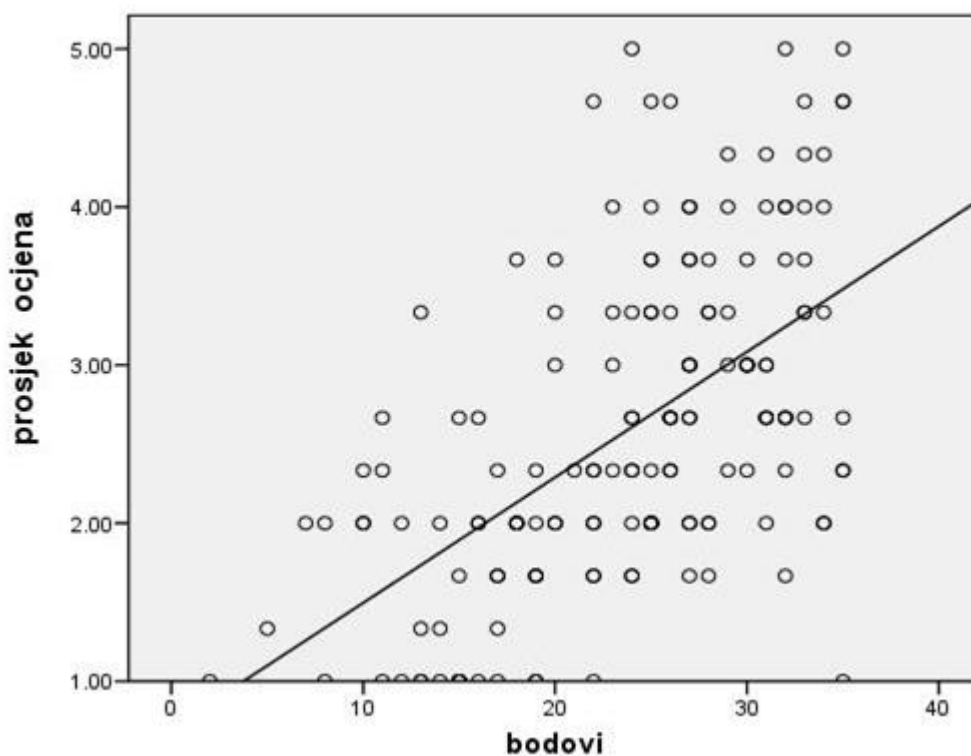
Tablica 49: Zaključne ocjene učenika i obrazovanje roditelja prema bodovima i razvoju

Bodovna kvartila	Razvoj	Prosjek ocjena	Hrvatski	Matematika	PID	Obrazovanje roditelja
1	129,9 ± 37,7	1,71 ± 0,69	1,68 ± 0,722	1,68 ± 7,89	1,78 ± 0,72	1,62 ± 0,57
2	136 ± 35,1	2,53 ± 0,97	2,47 ± 1,1	2,7 ± 1,17	2,46 ± 0,96	1,87 ± 0,61
3	156,6 ± 29,8	2,96 ± 0,74	2,95 ± 0,743	3,08 ± 1,0	2,86 ± 0,85	2 ± 0,57
4	164,2 ± 31	3,25 ± 1,02	3,331,146	3,25 ± 1,16	3,19 ± 1,04	2,06 ± 0,67
Ukupno	145,3 ± 36,3	2,58 ± 1,03	2,57 ± 1,12	2,65 ± 1,19	2,58 ± 1,03	1,87 ± 0,62

Najlošiji učenici imaju prosječnu zaključnu ocjenu iz hrvatskoga jezika 1,68, matematiku 1,68, a prirodu i društvo nešto višu 1,78. Prosječna ocjena najlošijih učenika je 1,71. Najbolji učenici imaju prosječnu zaključnu ocjenu iz hrvatskoga jezika 3,33, iz matematike 3,25, a iz prirode i društva 3,19. Prosječna ocjena najboljih učenika je 3,25. Ukupan prosjek ocjena je 2,58. Obrazovanje roditelja 1,6 kod

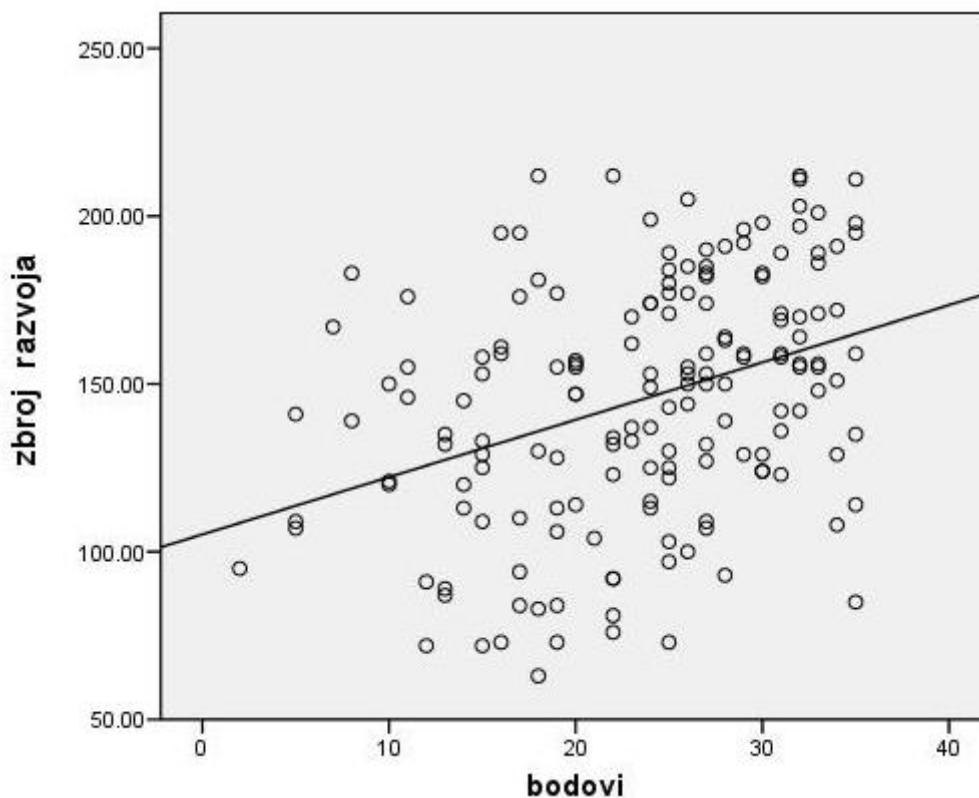
najlošijih učenika, a kod najboljih 2,0. Oko 80 % roditelja romske djece ima barem neki oblik uključenosti u sustav školovanja.

Uključenost romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje pokazuje da postižu bolje rezultate (bodovi) i imaju bolji razvoj. Obitelj je primarni čimbenik socijalizacije i određuje ukupni razvoj djeteta, a djelomično i učenikovo postignuće. Rezultati pokazuju da postoji poveznica obitelji (roditelji) i postignuća učenika. Od socioekonomskih varijabli bitno je obrazovanje majke i oca. Ono je u interakciji s postignutim bodovima učenika, ocjenama i razvojem. Sigurno je da romska djeca koja postižu bolje rezultate, imaju i bolji odnos s roditeljima. Interes tih roditelja je veći za školu, bolje su motivirani. Uključeni su više u školovanje djeteta, suradnju sa školom (posjećenost roditeljskim sastancima, pisanje zadaće), školske aktivnosti. Ti roditelji imaju i viša očekivanja od djeteta, dijete dobiva veću podršku od roditelja, pridaju veću važnost školovanju. Velik problem su u obitelji i druge socioekonomske prilike. Misli se na materijalne prilike i nezaposlenost.

Slika 30: Korelacija bodova i prosjeka ocjena učenika

Pravac regresije (inicijalno) pokazuje linearnu korelaciju između bodova (upitnik za procjenu zrelosti djeteta) i prosjeka ocjena. Za svaki bod na upitniku zrelosti može se očekivati da će prosjeck ocjena biti veći za 0,079. S obzirom na p-vrijednost, dobivena formula dobro opisuje opažene rezultate djece (očekivana ocjena = $0,703 + 0,79 \cdot \text{bodovi na upitniku spremnosti}$). Postoji korelacija bodova na testu spremnosti i prosjeka ocjena učenika. Učenici koji su postigli bolje bodove na testu spremnosti, imaju bolji prosjeck ocjena.

Slika 31: Korelacija bodova i razvoja učenika

Postoji korelacija bodova i razvoja te razvoj približno možemo opisati linearno regresijskom formulom (razvoj = $105,171 + 1,798 \cdot$ bodovi na upitniku zrelosti za školu).

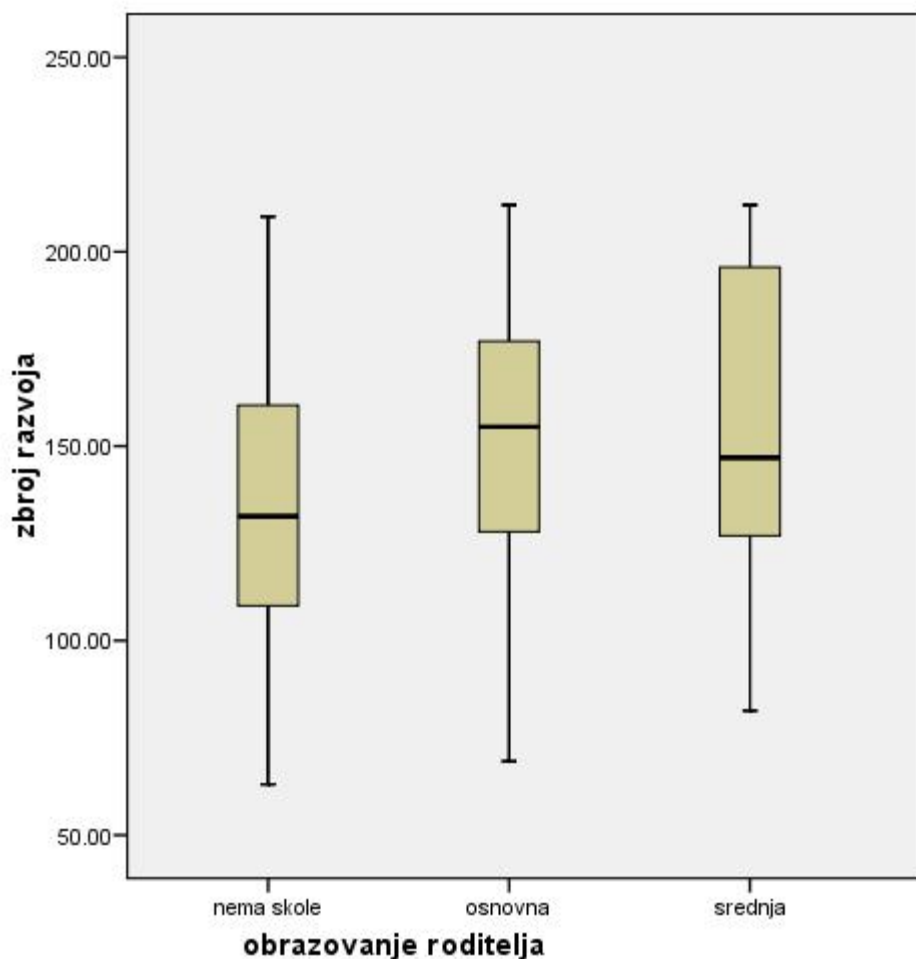
Po spolu nema razlika, ni po razvoju ($p = 0,762$), ni po prosjeku ocjena ($p = 0,906$), ni po bodovima upitnika zrelosti za školu ($p = 0,384$).

Ukoliko se uzmu razlike po bodovima, a ne po kvartilama, onda su značajno različiti rezultati razvoja postignuti u različitim grupama (ako grupe definiramo po inicijalnom testu.) $p < 0,001$.

Tablica 50: Obrazovanje roditelja prema društveno-emocionalnom razvoju djeteta

		obrazovanjeRoditelji * razvojKvartila				Total
		razvojKvartila				
		1.00	2.00	3.00	4.00	
obrazovanjeRoditelji	nema podataka	0	1	0	0	1
	%	.0%	100.0%	.0%	.0%	100.0%
	nema škole	21	16	9	10	56
	%	37.5%	28.6%	16.1%	17.9%	100.0%
osnovna		25	27	35	30	117
	%	21.4%	23.1%	29.9%	25.6%	100.0%
srednja		4	9	4	8	25
	%	16.0%	36.0%	16.0%	32.0%	100.0%
Ukupno		50	53	48	48	199
%		25.1%	26.6%	24.1%	24.1%	100.0%

U tablici se nalaze podatci o obrazovanju očeva i majki prema društveno-emocionalnom razvoju djeteta *Korak po korak* i prema kvartilima. Najviše je N = 117 što se tiče uključenosti u osnovnoškolsko obrazovanje roditelja, i to najviše njih u trećem i četvrtom dijelu. U prvom kvartilu 1,00 se nalazi najviše djece koja su postigla najlošije rezultate u društveno-emocionalnom razvoju. U četvrtom kvartilu se nalaze najuspješniji učenici. U drugom i trećem kvartilu, gdje su učenici nešto uspješniji, vidimo da je i najviše roditelja koji su polazili barem jedan razred osnovne škole. Što su roditelji dulje uključeni u sustav školovanja, to njihova djeca imaju bolje rezultate u društveno-emocionalnom razvoju.

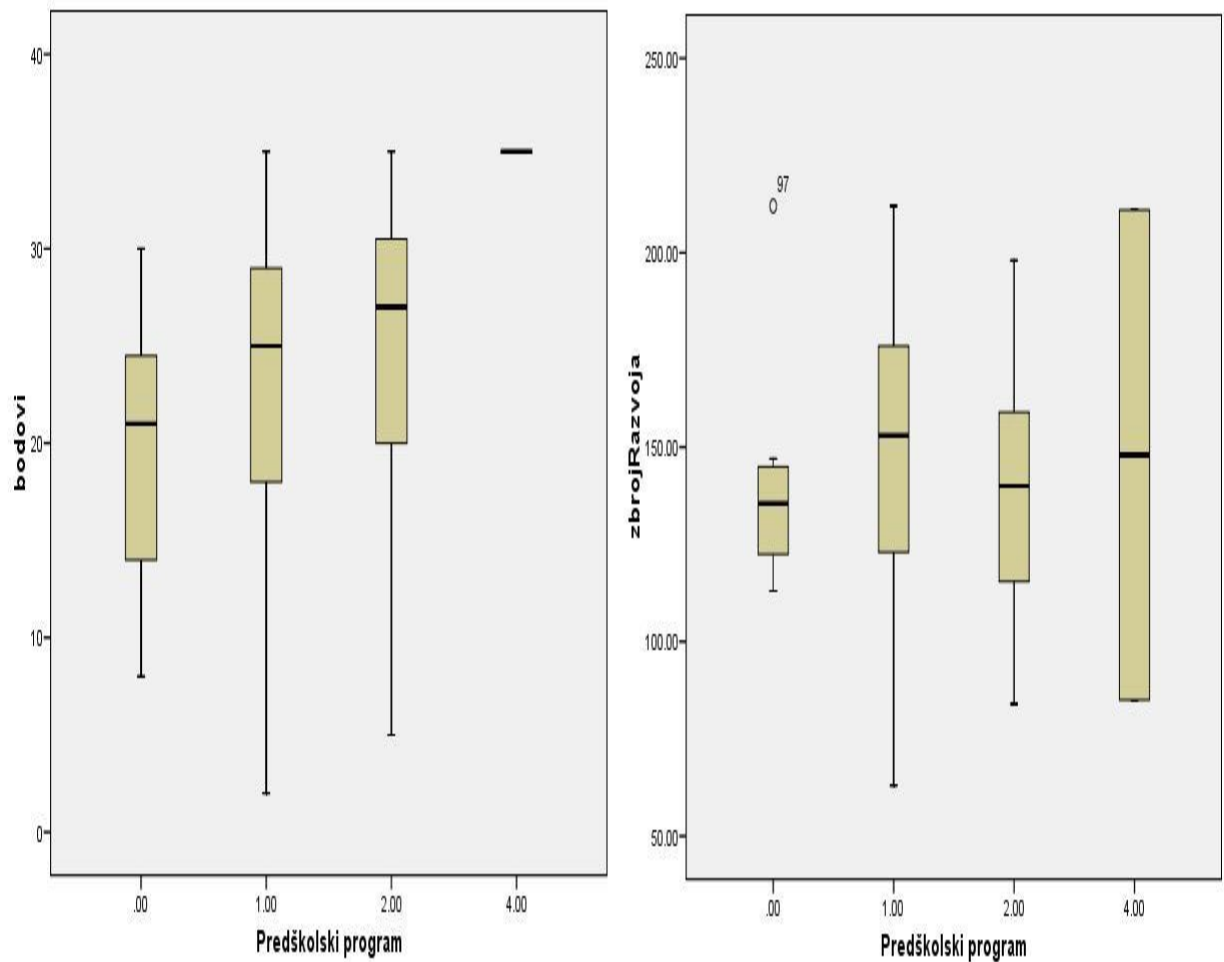
Slika 32: Obrazovanje roditelja prema zbroju razvoja djeteta

Dakle, što je roditelj dulje polazio sustav školovanja, to se poboljšavaju rezultati društveno-emocionalnoga razvoja djeteta.

Društveno-emocionalni razvoj djeteta je bitan za polazak u školu. On je pod utjecajem okolinskih faktora, škole, obitelji. Za skladan razvoj, bitno je postojanje skladne obiteljske sredine i veze. Emocije djeteta se izražavaju kroz igru, aktivnosti, razgovor kod kuće i u predškolskoj ustanovi. Isto tako, važno je druženje s vršnjacima, zajednička suradnja, stvaranje pozitivne slike o sebi, radnih navika

(radni stol), razvijanje higijenskih navika, samostalnosti, pozitivan stav prema predškolskom odgoju i obrazovanju. Razvija se govor, čitaju se priče kako bi dijete lakše i bolje bilo pripremljeno za školu. Djeca koriste olovke, vježbaju kako držati pravilno olovku, vježbaju koordinaciju oka, ruku, upoznaju slova i brojeve. Ukoliko roditelj nije u mogućnosti posvetiti se dovoljno djetetu (materijalne naravi, briga oko druge male djece, prosjačenje), a često je tako, dijete može naići na probleme u društveno-emocionalnom razvoju. Ako roditelj ima emocionalne teškoće, isto utječe na emocionalni razvoj djeteta. Dijete može imati problema u ponašanju i učenju. To sve rezultira slabijim uspjehom romske djece u školi. Stoga predškolsko obrazovanje postaje imperativ romskoj djeci. Romska djeca su kod kuće pod utjecajem niskih društveno-ekonomskih uvjeta, nedovoljno poznavanje hrvatskoga jezika, okolina je socijalno deprivirana. Cilj je osjećaj društvenosti među romskom i neromskom djecom, suosjećajnosti, samokontrole, usvajanja obrasca ponašanja. U predškolskoj ustanovi se vidi napredak tih ciljeva, ali još uvijek nedovoljno. Društveno-emocionalni razvoj je bitan i za integraciju romske djece. Taj razvoj omogućava bolje ophođenje s drugom romskom i neromskom djecom i ostalima. Isto tako, važnu ulogu u integraciji ima odgojitelj. Važno je da romsko dijete bude dobro prihvaćeno u predškolsku ustanovu od strane odgojitelja, a onda od romske i neromske djece. Društveni i emocionalni odnosi su preslika roditeljskoga života kod kuće. Oni su nažalost primorani biti usredotočeni na materijalne uvjete i nove izvore zarade. U tim svakodnevnim situacijama, romska djeca izgrađuju vlastitu sliku o sebi, usvajaju norme i vrijednosti. Romska djeca pokazuju individualne razlike u društvenom i emocionalnom razvoju, što pokazuju i rezultati istraživanja. Na razvoj utječe (rani) predškolski odgoj i obrazovanje, interes roditelja, odgojitelja.

Uključenost u predškolski program prema bodovima i društveno-emocionalnom razvoju djeteta

Slika 33: Uključenost u predškolski program prema bodovima i društveno-emocionalnom razvoju djeteta

Slika prikazuje uključenost djeteta u predškolski program prema rezultatima bodova na upitniku spremnosti za školu i emocionalno-društvenom razvoju djeteta. Ona djeca koja nisu bila uključena u predškolski sustav školovanja, imaju najmanje bodova, dok se broj bodova djece u prvom i drugom kvartilu povećava. Dakle, što je dulja uključenost djeteta u predškolski sustav školovanja, to će dijete imati

bolje rezultate na upitniku spremnosti. Što se tiče rezultata društveno-emocionalnoga razvoja, postoji povezanost s predškolskim programom. Djeca koja nisu bila uključena u predškolski odgoj i obrazovanje, nalaze se u 1. kvartilu, dok se najuspješnija i najbrojnija djeca nalaze u zadnjem četvrtom kvartilu, gdje je najveći raspon djece. Prema tome, što je dulja uključenost djeteta u predškolski odgoj i obrazovanje, to će dijete imati bolje rezultate na društveno-emocionalnom razvoju.

3. VERIFIKACIJA HIPOTEZA ISTRAŽIVANJA

Na temelju statističke obrade podataka u prethodnom poglavlju, moguće je verificirati hipoteze postavljene na početku istraživanja. Slijedi prikaz sažetih rezultata i usporedba s dosadašnjim istraživanjima te zaključci o potvrđivanju ili odbijanju svake hipoteze.

3.1. Razlika u spremnosti za školu s obzirom na uključenost u neki od predškolskih programa

Većinom su sva romska djeca u Međimurju uključena u neki oblik predškolskoga odgoja i obrazovanja (vrtić, predškola, kraći programi). Pokazala se visoka uključenost u neki od predškolskih programa. To je doprinijelo pozitivnim rezultatima. Romska djeca koja su dulje bila uključena u neki od predškolskih programa, pokazala su bolje rezultate u bodovima na upitniku spremnosti za školu (ta djeca se nalaze u četvrtom kvartilu). Isto tako, dulja uključenost u predškolski odgoj i obrazovanje pomaže djeci da se što bolje kasnije socijaliziraju i integriraju u obrazovni sustav školovanja. U Međimurskoj županiji je vrlo visok postotak uključenosti romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje. Postoje programi koji potiču i motiviraju roditelje i djecu o važnosti ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja. Kako bi romska djeca imala jednake mogućnosti za školovanje, kao i djeca većinske populacije, potrebno je razmisliti o mogućnosti dvojezičnoga školovanja i odgojiteljima/učiteljima s dvojezičnim vještinama ili satelitski model. Satelitski model predstavlja alternativni model učenja koji je predviđen za ciljanu skupinu što se tiče obrazovanja djece koja su udaljenija od urbane sredine. Odgojitelji/učitelji se šalju u romsko mjesto i uče nekoliko sati na dan/tjedan s romskom djecom. U Rumunjskoj su prisutni dvojezični interkulturalni vrtići. Rezultati su pokazali da djeca u

dvojezičnim vrtićima postižu bolje rezultate te je bolja povezanost škole, učitelja i roditelja. UNICEF je pružio mogućnost programa u sklopu interkulturalnoga kurikulumu. Cilj dvojezičnih interkulturalnih vrtića je njegovati romski jezik, sačuvati nacionalni identitet, a samim time se stavlja naglasak na samopoštovanje. Programi uključuju kulturnu raznolikost, romski jezik i tradiciju. Romski pomagači su uključeni u dvojezične interkulturalne vrtiće. Na taj način se podiže svijest o romskoj kulturi, povijesti i tradiciji, prihvaća se kulturna raznolikost, razvijaju se i poboljšavaju projekti o boljoj integraciji romske djece u društvo u smislu bolje suradnje na lokalnoj i široj razini kao i njegovanje vrijednosti u sklopu interkulturalnoga ranog, predškolskoga i školskoga kurikulumu.

U Mađarskoj je obavezni vrtić od treće djetetove godine, a financiranje je kombinirano, najčešće besplatno za roditelje. Uloga ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja je važna za socijalno uključivanje romske djece u sustav obrazovanja, a samim time i u lokalnu zajednicu i šire društvo. U Slovačkoj je uvedeno poučavanje o Romima, kulturi i povijesti kad dijelu nacionalnoga kurikulumu s ciljem bolje socijalne integracije romske djece.

Proveden je projekt Obrazovanje Roma u komparativnoj analizi. Uspoređivana je romska i neromska populacija u pohađanju predškolskoga programa u razdoblju od treće do šeste godine djeteta. Manji broj romske djece je uključen u neki od predškolskih programa. Statistička značajnost romske i neromske djece je prisutna u svim državama ($p < .01$), osim u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Makedoniji s najmanjim brojem polaznika predškolskih programa. Najveća razlika u polaznosti predškolskoga programa između romske i neromske djece je u Moldaviji (23 % romske djece i 82 % neromske djece, $\Phi = -,429$) i Češkoj (28 % romske djece i 65 % neromske djece, $\Phi = -,328$). Nema

statističke značajnosti između spolova. U Hrvatskoj je razlika nešto manja, 21 % romske djece i 48 % neromske djece. Najviše romske i neromske djece polazi neki od predškolskih programa kada navršše pet godina. Osim u Mađarskoj, u svim državama nepolaznost nijednoga oblika predškolskoga odgoja i obrazovanja iznosi više od 30 %. Najveća nepolaznost je u Bosni i Hercegovini 71 %, Crnoj Gori 80 % i Moldaviji 71 %. Postoji velika statistička značajnost polaznosti i nepolaznosti predškolskoga odgoja i obrazovanja, osim u Mađarskoj ($p < .01$). U Mađarskoj je više od 90 % Roma (u dobi 7–15 godina) pohađalo najmanje jednu godinu neki od oblika predškolskoga odgoja i obrazovanja. Statistička značajnost između romske i neromske djece je prisutna kod onih koji nisu nikad pohađali osnovnu školu i to Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Moldavija ($p < .01$). U Češkoj, Slovačkoj i Mađarskoj su svi Romi pohađali školu barem nekoliko razreda. U Bugarskoj, Rumunjskoj, Hrvatskoj i Srbiji je vrlo mali broj Roma koji nisu nikad polazili školu. U Rumunjskoj se provodi eksperimentalni projekt od 2005. godine gdje se u školama provodi kurikulum na romskom i rumunjskom jeziku (Bennett, 2012.). Većina Roma u Europi su bilingvisti ili multilingvisti. Njih 75 % koristi romski jezik kod kuće. Što se tiče polaznosti specijalne škole, postoji statistička značajnost u Češkoj gdje je s 25 % pala na 17 %, dok je u Hrvatskoj porasla s 2 % na 7% ($p < .01$). U Slovačkoj je pala polaznost u specijalne škole za 10 %, u Mađarskoj i Srbiji za 5 %. Nema značajne razlike po spolu.

Broj Roma u Međimurju se skoro udvostručio u razdoblju 2004. godine (3553) do 2011. (5107). Isto tako uključenost romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje se udvostručilo, dok je uključenost u prvi razred osnovne škole konstanta. Možemo vidjeti da je vidljiv veliki napredak u pogledu uključenosti romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje. Najčešće su romska djeca u Međimurju uključena u

predškolski odgoj i obrazovanje godinu dana prije polaska u školu (vrtić, predškola, kraći programi) što bi trebalo povećati u pogledu budućega školovanja (Mađarska, Rumunjska), dakle uključiti ih u što raniji odgoj i obrazovanje.

Na temelju ukupno iznesenih hipoteza, prva hipoteza kojom se pretpostavilo da postoji razlika u spremnosti za školu s obzirom na uključenost u neki od predškolskih programa, smatra se potvrđenom.

3.2. Razlika u spremnosti za školu s obzirom na pojedina obilježja ispitanika

Što su roditelji bili dulje uključeni u sustav školovanja, to je postignut veći broj bodova na upitniku spremnosti za školu romske djece. Romska obitelj broji prosječno pet do šest članova u kućanstvu. Što je bio veći kvartil, djeca su postigla više bodova na upitniku spremnosti za školu romske djece. Istraživanje provedeno u Crnoj Gori pokazalo je da više od 89 % porodica ima pet do deset članova. To pokazuje da se zadržava forma tradicionalno patrijahalne zajednice u visokom materijalnom ugroženošću – nezaposlenost, nepostojanje stalnih izvora prihoda (Vidjen, 2006.). Dakle, uspoređujući rezultate, najveći raspon kućanstava u Hrvatskoj (Međimurje) i Crnoj Gori broji unutar pet do sedam članova, odnosno u Crnoj Gori čak broji veći broj članova u kućanstvu, do deset.

U stanovanju postoji razlika u spremnosti romske djece za školu. Učenici u osnovnoj školi u Orehovici postižu najbolje rezultate na upitniku spremnosti, dok u Osnovnoj školi Kuršanec i Osnovnoj školi Mala Subotica, učenici postižu najlošije rezultate na upitniku

spremnosti. Nema razlike između romske djece prema spolu po rezultatima bodova na upitniku spremnosti ($p = 0,384$). Pitanje prostornoga stanovanja romske zajednice postaje važan faktor u integraciji unutar lokalne sredine, a i šire društvene zajednice. Tako dugo dok Romi žive različito i na periferiji od većinske populacije, neće pružiti mogućnosti integracije i socijalizacije romske zajednice u život većinske populacije, prihvaćanje i uvažavanje suvremenoga života većinskoga naroda i promijenjenu ulogu u romskoj obitelji, zajednici. Ti prostori nemaju neke sadržaje, oni su ograničeni, što pruža mogućnost segregacije. Nemaju jednake mogućnosti kao većinski narod. Potrebno ih je povezati u cjelinu, prihvatiti međusobne specifičnosti i različitosti te doprinijeti na taj način boljoj integraciji.

Provedeno je istraživanje u Crnoj Gori u četiri grada u kojima živi oko 70 % romske populacije (2006.). Ispitana je uključenost romske djece u sustav obrazovanja. Rezultati su pokazali da je romska populacija isto marginalizirana u svim društvenim područjima (siromaštvo, diskriminacija, obrazovanje). Žive izolirano kao i u Hrvatskoj (Međimurju), slabo poznaju jezik većinskoga naroda, prisutne su predrasude prema njima i u velikom postotku su neobrazovani. Pokazano je da je više od 85 % Roma bez završene osnovne škole, a oko 60 % djece školske dobi nije uključeno u redovno osnovno obrazovanje.

U Međimurju je istraživanje pokazalo da je nešto manje od 80 % majki bez završene osnovne škole, dok ih je malo manje od 90 % bez završene ili sa završenom samo osnovnom školom. Malo više od 10 % majki ima završenu srednju školu. Manje očeva od majki ima nezavršenu osnovnu školu, nešto manje od 70 %, dok ih malo više od 80 % ima nezavršenu ili završenu samo osnovnu školu. Nešto više od 15 % očeva ima završenu srednju školu.

U Crnoj Gori je osnovna škola obvezna kao i u Hrvatskoj. Istraživanje je pokazalo negativan trend nastavkom školovanja romske djece jer već u prvom razredu najveći broj romske djece napušta školovanje (34,9 %). Romska djeca ne dolaze dovoljno pripremljena za osnovnu školu kao djeca iz većinske populacije (dostupnost vrtića). Učenice Romkinje manje napuštaju osnovnu školu (od prvoga do četvrtoga razreda osnovne škole) u odnosu na dječake. Međutim, u višim razredima to se mijenja, zbog prevladavanja patrijahalnoga stava o ranoj udaji. Preporuke koje proizlaze iz rezultata istraživanja: jačanje postojećih institucionalnih kapaciteta kroz proces doedukacije (predavanja, seminari, tribine) u cilju njihovoga funkcionalnog osnaživanja u neposrednoj komunikaciji i radu s romskom populacijom zaposlenika u Centrima za socijalni rad, formiranjem specijalno obučenoga tima za rad s Romima, zaposlenika u predškolskim ustanovama, zaposlenika u zdravstvenim ustanovama, zaposlenika u općinskim organizacijama crvenoga križa, zaposlenika u institucijama kulture i medija, zaposlenika u Zavodima za zapošljavanje formiranjem specijalno obučenoga tima za rad s Romima, doedukacija svih koji su uključeni (posredno ili neposredno) u obrazovni sustav, nastavnoga i nenastavnoga kadra u školama; učenika neromske i romske populacije – organiziranjem radionica kroz afirmaciju vršnjačkoga obrazovanja koji bi na taj način mogli na specifičan način motivirati učenike nižih razreda u afirmaciji pozitivnih vrijednosti i principa mira, suradnje, tolerancije, učničke solidarnosti i pomoći, organiziranje zajedničkih tematskih roditeljskih sastanaka (s prisutnim učenicima) o bogatstvu i prednostima uvažavanja različitosti (etničke, kulturne), afirmiranja principa rodne ravnopravnosti u obrazovanju djece, organiziranje tribina ili debatnih radionica za učenike i nastavnike s ciljem afirmiranja pozitivnih primjera učničke solidarnosti, uzajamnoga pomaganja, ali i ukazivanjem na štetne posljedice negativnih primjera nasilničkoga ponašanja,

vrijeđanja, omalovažavanja drugih; romske obitelji, o mogućnostima i oblicima ostvarivanja prava obiteljskih odnosa, socijalne i zdravstvene zaštite, prava nacionalnih manjina, prava djece i žena, romske djece i mladih s naglašenim rodnim pristupom (aktivnosti opismenjavanja i nastavka školovanja uz neposredno i aktivno uključivanje Roma/Romkinja koji se već obrazuju; obvezujuće uključivanje romske djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje, afirmiranje prava pozitivne diskriminacije kako bi se omogućila njihova najranija socijalizacija, a spriječila ili ublažila njihova kasnija socijalna dezintegracija; alternativa: u suradnji sa Zavodom za zapošljavanje uključiti povremeno nezaposlene mlade stručnjake za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, obrazovanje i diplomiranih učitelja, u cilju pripreme romske djece za nesmetano pohađanje nastave i svladavanje nastavnoga gradiva, izgradnja funkcionalnoga naselja s potrebnom infrastrukturnom opremljenosti (vodovod, kanalizacija, elektrifikacija, zdravstvena ambulanta, igrališta, vrtić), jedinstvena baza podataka o broju Roma (sa svim određujućim pokazateljima – mjesto, spol, starost, veličina porodice) je neophodna kako bi sve aktivnosti usmjerene ka ovoj populaciji bile djelotvornije i izbjegle mogućnosti manipulacije, intenzivno i kontinuirano medijsko predstavljanje svih relevantnih tema, događaja, aktivnosti koje su vezane za romsku populaciju, posebno za romsku djecu afirmiranjem pozitivnih primjera i ukazivanjem na negativne pojave. U tom cilju bilo bi neophodno potpisati memorandum o suradnji kojim bi se pisani i elektronski mediji obvezali da će u svoj program uključiti ovu tematiku.

Škola bi trebala pronaći pravovaljani način i instrumentarij kako pratiti redovitost pohađanja nastave kako bi mogla pravodobno reagirati. Isto tako, roditelji trebaju omogućiti svojoj djeci da se uključe od najranije dobi u rani i predškolski odgoj i obrazovanje, što često nisu u

mogućnosti. Razlog tome treba gledati u širem kontekstu. S obzirom na uvjete u kojima Romi žive (skučen prostor, nemaju stalno zaposlenje, slabi prihodi) nameće se pitanje osnovnih životnih potreba u njihovim životima, čime obrazovanje postaje manje bitna potreba, a samim time se i njihova integracija smanjuje. Obrazovanje predstavlja razvojni put ka modernom i demokratskom društvu. Postoji poveznica između društvenih institucija i obrazovanja. Što je bolja povezanost određenih institucija i institucija ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja, to će biti i lakša i brža integracija romske djece u obrazovni sustav, a samim time i u šire društvo.

Na temelju ukupno iznesenih hipoteza, druga hipoteza kojom se pretpostavilo da postoji razlika u spremnosti za školu s obzirom na pojedina obilježja ispitanika, smatra se djelomično potvrđenom.

3.3. Razlika u društvenom i emocionalnom razvoju učenika s obzirom na pojedina obilježja ispitanika

Prema spolu, nešto je više dječaka bilo uključeno u istraživanje ($N = 107$) u odnosu na djevojčice ($N = 90$). Nema razlike među romskom djecom prema spolu po rezultatima razvoja ($p = 0,762$). Prema stanovanju, postoji razlika u društvenom i emocionalnom razvoju djeteta. Učenici u Osnovnoj školi Orehovica postižu najbolje rezultate u procjeni razvoja *Korak po Korak*, dok u Osnovnoj školi Kuršanec, učenici postižu najlošije rezultate. Što su roditelji obrazovaniji, tj. dulje uključeni u obrazovni sustav te djeca pokazuju veći napredak u društvenom i emocionalnom razvoju. Prosjek obrazovanja roditelja u prvom kvartilu je 1,6, a razvoj djeteta 129,95. U četvrtom kvartilu je obrazovanje roditelja 2,0, a razvoj djeteta 161,19. Romska djeca koja su dulje pohađala neki od predškolskih programa, postigla su bolju procjenu u društvenom i emocionalnom razvoju *Korak po Korak*. Analizirajući raspodjelu broja

članova u kućanstvu po kvartilima društvenoga i emocionalnoga razvoja, pokazalo se da što je veći kvartil, to je bolji razvoj djeteta.

Rezultate dobivene ovim istraživanjem možemo usporediti s projektom *Obrazovanje Roma u komparativnoj analizi* (dostupno na http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/education_web) provedenom 2011. godine u dvanaest država centralne i jugoistočne Europe. Financiran je od strane Europske komisije. Uspoređivani su podatci romske i neromske djece u razdoblju 2004. – 2011. godine analizirajući *Desetljeće za uključivanje Roma 2005. – 2015. godine*. Obuhvaćeno je predškolsko obrazovanje, osnovnoškolsko obrazovanje, napuštanje škole, bilingvizam i segregacija u školi. Iz podataka se vidi da je više romske djece (od četrnaest do dvadeset godina) završilo osnovnu školu 2011. nego 2004. godine. Postoji statistička značajnost u tom razdoblju za države Bugarsku, Rumunjsku, Srbiju i Moldaviju ($p < .01$). U Rumunjskoj je završetak osnovne škole 2004. godine bio 71 %, a 2011. godine 83 %. U Bugarskoj je narastao broj učenika romske populacije koji su završili osnovnu školu 2011. godine za 9 % i iznosi 86 %. U Srbiji je taj postotak narastao za 14 % na 86 %, a u Albaniji za 10 % na 63 %. U Hrvatskoj je nešto manji postotak porasta na 89 %. Češka, Slovačka i Mađarska imaju iznad 98 % završetak osnovne škole kod romske populacije. Analizirajući pohađanje srednje škole, manji je postotak romske populacije koji je završilo prvi razred srednje škole. Više od 80 % romske populacije je završilo prvi razred srednje škole u Centralnoj Europi, dok je u Jugoistočnoj Europi taj postotak znatno niži i iznosi malo više od 50 %. Postoji statistička značajnost za države Bugarsku i Rumunjsku u razdoblju 2004. – 2011. godine ($p < .01$). Velika je razlika u završetku prvoga razreda osnovne škole za Bugarsku 2004. godine iznosi 40 % dok 2011. godine iznosi 56 %. U Rumunjskoj je

poraslo za 11 % i iznosi 46 % 2011. godine. Dobre rezultate u završetku srednje škole ima Češka, 30 %.

Statistička značajnost postoji kod Bugarske i Makedonije ($p < .01$). Što se tiče pismenosti djece, Češka i Slovačka pokazuju rezultate pismenosti romske djece na razini 100 %, dok je Mađarska skoro 100 %. Bugarska, Rumunjska, Bosna i Hercegovina i Makedonija imaju blizu 90 %. Crna Gora, Albanija i Moldavija imaju rezultate blizu 80 %. Statistička značajnost postoji kod Mađarske, Bugarske, Rumunjske, Bosne i Hercegovine i Hrvatske ($p < .01$). Pohađanje nekih od oblika predškolskoga programa, ali kasnije i škole je neophodno za uspjeh.

Broj Roma u Međimurju se skoro udvostručio u razdoblju 2004. godine (3553) do 2011. (5107). Isto tako uključenost romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje se udvostručila, dok je uključenost u prvi razred osnovne škole konstanta.

Kako bi se pružile jednake mogućnosti romskoj djeci u školi, bilo bi dobro roditelje uključiti u izradu kurikuluma koji bi trebao biti fleksibilan, individualan za svako dijete i da sadrži interkulturalne smjernice (jezik Roma, povijest i kulturu), dati veću podršku učiteljima i osposobljavanje za rad s romskom djecom, jačati obrazovnu politiku na lokalnoj i nacionalnoj razini.

Na temelju ukupno iznesenih hipoteza, treća hipoteza kojom se pretpostavilo da postoji razlika u društvenom i emocionalnom razvoju učenika s obzirom na pojedina obilježja ispitanika, smatra se djelomično potvrđenom.

3.4. Razlika u postignutom uspjehu učenika Roma s obzirom na uključenost u neki od predškolskih programa

Romska djeca koja imaju veći broj bodova na upitniku za procjenu zrelosti djece za školu, imaju bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika, matematike te prirode i društva na kraju prvoga razreda. Romska djeca koja imaju veći i bolji društveni i emocionalni razvoj, pokazuju bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika, matematike te prirode i društva na kraju prvoga razreda. Slično istraživanje je provedeno u Srbiji od strane Aleksandra Baucala 2006. godine pod nazivom *Razvoj matematičke i jezične pismenosti kod romske djece*. Glavni cilj rada bio je analizirati obrazovna postignuća romskih učenika u nižim razredima obveznoga obrazovanja u Srbiji, kao i utjecaj socioekonomskoga statusa i kvalitete obrazovanja o obrazovnim postignućima. Glavni izvor podataka je nacionalna studija koja je provedena u Srbiji 2004. godine. Rezultati pokazuju da postoji veliki jaz s obzirom na obrazovna postignuća između romskih i neromskih učenika (prosječna ocjena Roma je više od sto trideset bodova zaostatka od nacionalnoga prosjeka, oko 50 % romskih učenika nema razvijene ni osnovne matematičke i jezične pismenosti). Ponavljanje razreda je prisutno kod 11 % romske djece. Sekundarna analiza rezultata pokazuje da se oko 40 % može objasniti nižim socioekonomskim statusom Roma, a oko 60 % je određen nižom kvalitetom obrazovanja. Učitelji imaju niža očekivanja od romske djece, nastavni plan i program je djelomično reduciran i pojednostavljen. Oko 62 % romske populacije nije završilo osnovnu školu, dok je oko 27 % završilo samo osnovnu školu, oko 50 % romske djece ne nastavlja obrazovanje nakon četvrtoga razreda osnovne škole. Ne postoje pouzdani i valjani podaci o obrazovnim postignućima romskih učenika u pogledu razvoja osnovnoga matematičkog jezika i pismenosti. Bez tih podataka je teško provesti modernu obrazovnu politiku usmjerenu na poboljšanje

obrazovnih postignuća Roma. Glavni cilj ovoga rada bio je ispitati razliku zaključnih ocjena romske i neromske djece, razliku u postignućima na standardiziranim testovima između romske i neromske djece, ispitati razliku u ponavljanju razreda romske i neromske djece. Nadalje, cilj je bio ispitati u kojoj mjeri se niža obrazovna postignuća romskih učenika pojavljuju kao rezultat njihovoga slabijeg socioekonomskoga statusa (SES), a koliko su oni generirani kroz nižu kvalitetu obrazovanja. Posljedni cilj bio je ispitati koji aspekti nastave su pridonijeli nižoj kvaliteti obrazovanja romske djece. Glavni uzorak za procjenu uključuje 4519 učenika trećega razreda (dvjesto dvanaest razreda, sto trinaest osnovnih škola) iz svih dvadeset i pet općina u Republici Srbiji. Iz popisa svih škola, dvije škole slučajnim odabirom su odabrane iz urbanih sredina i dvije škole iz ruralnih područja, osim u slučaju Beograda. U slučaju Beograda, desetak škola je bilo slučajno odabrano. Od tog broja, 4178 (92,5 %) učenika je bilo prisutno u školi na testiranju. U glavnom istraživanju, korištena su dva testa za djecu (srpski jezik i matematika), oni su standardizirani na temelju pilot-istraživanja ostvarenoga tijekom 2003. godine. Testovi iz srpskoga jezika su obuhvaćali čitanje, pisanje, gramatiku, semantiku, literaturu, a testovi iz matematike razumijevanje brojeva do 1000, računske operacije, geometriju, mjerne jedinice i mjere, matematička pravila, zadatke s riječima – novac). Na temelju rezultata u testovima na srpskom jeziku i matematici, hijerarhijski su poredane razine postignuća (od najniže E, kroz D, C, B do najviše). Korišten je upitnik za učenike, upitnik za učitelje i upitnik za ravnatelje škole. Učenici su četrdeset i pet minuta rješavali test iz srpskoga jezika, i četrdeset i pet minuta test iz matematike. Nakon toga, učenici ispunjavaju upitnik. U isto vrijeme, nastavnici ispunjavaju svoj upitnik i ravnatelj svoj upitnik. Učenici su testirani pomoću dvanaest različitih testova na srpskom jeziku i dvanaest različitih testova iz matematike. Podatci o školskom uspjehu upućuju na

vrlo značajnu razliku u obrazovanju postignuća romske i neromske djece. Vidljivo je da većina romskih učenika (45–55%) imaju najnižu prolaznu ocjenu (2), a više od 40 % neromskih učenika u sva tri razreda u oba predmeta imaju najvišu ocjenu (5). Velika razlika u obrazovnim postignućima izražena kroz školske ocjene, također se percipira u smislu broja učenika koji su imali ocjenu (1) na kraju školske godine (nije uspio). Među romskih učenicima, taj postotak varira od 7 % do 11 % iz srpskoga jezika, a od 10 % do 14 % iz matematike, dok je manje od 1 % neromske djece dobilo ocjenu jedan na kraju školske godine. Prosječna ocjena romskih učenika varira između 2,5 i 3, dok prosječna ocjena neromskih učenika varira između 4 i 4,5. Kod neromske djece, djevojke su uspješnije od dječaka, kako u matematici i tako i u srpskom jeziku. Od romske djece, dječaci su u određenoj mjeri uspješniji nego djevojčice u smislu matematike u prvom razredu, ali razlika se smanjuje do trećega razreda, kada romske djevojke imaju nešto bolji rezultat u matematici nego dječaci. Što se tiče srpskoga jezika, prosječna ocjena romske djece, djevojčica i dječaka je ista, ali se razlika povećava u korist djevojčica do trećega razreda. Osnovni razlog razlike povećanja prosječne ocjene je u činjenici da se prosječna ocjena dječaka u srpskom jeziku smanjuje, dok prosječna ocjena kod djevojčica iz prvoga prema trećem razredu ostaje na istoj razini. Prosječna postignuća romskih učenika u testu iz matematike iznose tristo šezdeset i šest boda, što je za sto trideset i četiri boda ispod nacionalnoga prosjeka, dok prosječna postignuća u srpskom jeziku ispitivanja iznose tristo pedeset i šest boda, odnosno sto pedeset i četiri boda ispod nacionalnoga prosjeka. Nema statistički značajne razlike u odnosu na rezultat romskih dječaka i djevojčica, ali su obrazovna postignuća djevojčica značajno više heterogena. Podatci pokazuju da 50 % romske djece nakon tri godina obrazovanja nisu stekli čak ni osnovnu razinu matematičke pismenosti. Ne postoji statistički značajna razlika u matematičkim postignućima romskih dječaka i

djevojčica. Slična je situacija s postignućima romskih učenika iz srpskoga jezika. Oko 56 % romskih učenika, nakon tri godine obrazovanja, nije uspjelo svladati ni osnovnu razinu jezične kompetencije. S obzirom na rodnu razliku, ne postoji statistički značajna razlika između romskih djevojčica i dječaka. Podatci o ponavljanju razreda među romskom djecom u prva tri razreda iznose 11 %. Može se zaključiti da romska djeca imaju značajno niža obrazovna postignuća u odnosu na državni prosjek. Već nakon tri godine školovanja, jaz između romske i neromske djece je vrlo visok. Jedna od interpretacija zašto romska djeca imaju znatno niža obrazovna postignuća od neromske djece je zbog niskoga socioekonomskog statusa obitelji (SES). Znači, postoji značajna razlika u njihovoj obiteljskoj pozadini. Dakle, može se zaključiti da se oko 40 % razlike u smislu postignuća između romske i neromske djece može objasniti s nižim SES-om romskih učenika, ali oko 60 % toga jaza ne može se objasniti pomoću obitelji i socioekonomskih čimbenika. Značajan dio utvrđene razlike u pogledu obrazovnoga postignuća može se postići tako da se podigne njihova kvaliteta obrazovanja. Što se tiče nastavnika, rezultati su pokazali da imaju niža očekivanja od romske djece. Rezultati dalje pokazuju da nastavnik češće objašnjava neromskim učenicima. Neromski učenici misle da su nastavnici stroži prema njima i imaju viša očekivanja od romske djece. Ako su romska djeca stavljena u razrede s većom kvalitetom obrazovanja, to će imati kompenzatorski učinak i utjecati na smanjenje jaza s neromskom djecom. Nadalje, postoji značajna razlika u pogledu kvalitete obrazovanja romske i neromske djece. U tom istraživanju je bio cilj utvrditi osvojenu razinu osnovne matematičke i jezične kompetencije kod romske i neromske djece. Dobiveni podatci pokazuju da postoji visoka i značajna razlika u smislu razine razvoja osnovne matematičke i jezične pismenosti između romske i neromske djece nakon tri godine školovanja. Na temelju tih podataka, može se reći da romska djeca samo

tri godine nakon svojega obrazovanja, zaostaju za drugom djecom 2,2 – 2,6 školskih godina. Nakon tri godine školovanja, svaki drugi romski učenik nije uspio razviti znanja i vještine. Na temelju tih informacija, može se zaključiti da romski učenici „nisu uspjeli držati korak“ već na početku svojega obrazovanja s ostalim učenicima, stoga ne čudi da gotovo 50 % romskih učenika ne nastavlja školovanje. Romi, kao i u Hrvatskoj, imaju loše uvjete tijekom njihovoga ranog razvoja, zbog siromaštva obitelji i nižega obrazovnog statusa roditelja. To je jedan od čimbenika koji utječe da romska djeca nemaju odgovarajuće mogućnosti da razvijaju sve one vještine razvijene s drugom djecom prije početka školovanja. Dakle, mogućnost za romsku djecu da budu u poticajnom okruženju već je nedostatak u ranom i predškolskom razdoblju. Najčešće, romska djeca postižu lošije rezultate tijekom prvoga razreda osnovne škole i zaostaju za neromskom djecom, u smislu pismenosti, zbog loših uvjeta u kojima su djeca rastu. Škole i učitelji mogu pružiti adekvatno obrazovanje za svu djecu, bez obzira na socioekonomski status djeteta. Kako bi se romska djeca integrirala u obrazovno okruženje, bilo bi dobro uključiti romsku djecu u predškolski odgoj i obrazovanje od najranije dobi (treće godine), omogućiti alternativne predškolske ustanove (ljetna škola, *Korak po Korak* projekti, satelitski model školovanja).

Na temelju ukupno iznesenih hipoteza, četvrta hipoteza kojom se pretpostavilo da postoji razlika u postignutom uspjehu učenika Roma s obzirom na uključenost u neki od predškolskih programa, smatra se potvrđenom.

IV ZAKLJUČAK

Cilj istraživanja bio je ispitati ulogu predškolskoga odgoja u školovanju i integraciji romske djece. Istraživanje je pokazalo veliku ulogu predškolskoga odgoja u školovanju i integraciji romske djece, a potvrđene su i sve polazne hipoteze. Iz rada vidimo najčešće prepreke integraciji romske djece: jezične barijere, kulturne razlike, siromaštvo, loše higijenske navike, prostorni uvjeti života. Provedeno je kvalitativno i kvantitativno istraživanje s ciljem važnost predškolskoga odgoja u školovanju i integraciji romske djece.

Potvrđena je prva hipoteza (H1) da postoji razlika u spremnosti za školu one romske djece koja su bila uključena / nisu bila uključena u neki od predškolskih programa. Romska djeca koja su duže bila uključena u neki od predškolskih programa, pokazala su bolje rezultate u bodovima na upitniku spremnosti za školu. Isto tako, duža uključenost u predškolski odgoj i obrazovanje pomaže djeci da se što bolje kasnije integriraju u obrazovni sustav školovanja. U Međimurskoj županiji je vrlo visok postotak uključenosti romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje. Razlog tome su osmišljeni programi unazad nekoliko godina koji potiču i motiviraju roditelje i djecu o važnosti (ranoga) predškolskoga odgoja i obrazovanja.

Potvrđena je djelomično druga hipoteza (H2) prema kojoj postoji razlika u spremnosti za školu romske djece s obzirom na pojedina obilježja ispitanika/roditelja (stupanj naobrazbe, broj članova u kućanstvu, mjesto stanovanja – naselje). Što su roditelji bili dulje uključeni u sustav školovanja, to je postignut veći broj bodova na upitniku spremnosti za školu romske djece. Romska obitelj broji prosječno pet do šest članova u kućanstvu. Što je bio veći kvartil, djeca su postigla više bodova na upitniku spremnosti za školu romske djece. U

stanovanju postoji razlika u spremnosti romske djece za školu. Učenici u osnovnoj školi u Orehovici postižu najbolje rezultate na upitniku spremnosti, dok u osnovnoj školi u Kuršancu i osnovnoj školi u Maloj Subotici, učenici postižu najlošije rezultate na upitniku spremnosti. Nema razlike među romskom djecom prema spolu po rezultatima bodova na upitniku spremnosti ($p = 0,384$).

Potvrđena je djelomično treća hipoteza (H3) prema kojoj postoji razlika u društvenom i emocionalnom razvoju učenika Roma koji su bili uključeni / nisu bili uključeni u neki od predškolskih programa s obzirom na pojedina obilježja ispitanika (mjesto stanovanja – naselje, stupanj naobrazbe roditelja, broj članova u kućanstvu). Prema spolu, nešto je više dječaka bilo uključeno u istraživanje ($N = 107$) u odnosu na djevojčice ($N = 90$). Nema razlike među romskom djecom prema spolu po rezultatima razvoja ($p = 0,762$). Prema stanovanju postoji razlika u društvenom i emocionalnom razvoju djeteta. Učenici u osnovnoj školi u Orehovici postižu najbolje rezultate u procjeni razvoja *Korak po Korak*, dok u osnovnoj školi u Kuršancu, učenici postižu najlošije rezultate. Što su roditelji obrazovaniji, tj. dulje uključeni u sustav školovanja, to djeca imaju bolje rezultate u društvenom i emocionalnom razvoju. Prosjek obrazovanja roditelja u prvom kvartilu je 1,6, a razvoj djeteta 129,95. U četvrtom kvartilu je obrazovanje roditelja 2,0, a razvoj djeteta 161,19. Romska djeca koja su dulje pohađala neki od predškolskih programa, postigla su bolju procjenu u društvenom i emocionalnom razvoju *Korak po Korak*. Analizirajući raspodjelu broja članova u kućanstvu po kvartilima društvenoga i emocionalnoga razvoja, pokazalo se da što je veći kvartil, razvoj djeteta je na višem stupnju.

Potvrđena je četvrta hipoteza (H4) prema kojoj postoji razlika u postignutom uspjehu učenika Roma koji su bili / nisu bili uključeni u koji od predškolskih programa. Romska djeca koja imaju veći broj

bodova na upitniku za procjenu zrelosti djece za školu, imaju bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika, matematike i prirode i društva na kraju završetka prvoga razreda. Romska djeca kod kojih je društveni i emocionalni razvoj na višem stupnju, pokazuju bolji uspjeh iz hrvatskoga jezika, matematike i prirode i društva na kraju završetka prvoga razreda.

Cilj ranoga uključivanja romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje je što bolja priprema za školu, pomoć djeci da razviju znanja i vještine potrebne za uspjeh u školi. Dakle, što više djecu obrazovati u ranom djetinjstvu, kako bi se povećao pozitivan učinak na spremnost romske djece za školu. Razina stečenoga znanja i vještina tijekom školovanja bitan je čimbenik u životu romske djece. O tome ovisi njihovo buduće zanimanje, ukupna kvaliteta življenja i lakša integracija u društvo. Uvjet za dobro školovanje jest omogućiti dobar početak, odnosno istu jednakost s neromskom djecom pri upisu u osnovnu školu. Tome značajno može doprinijeti uključenost romske djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje uz podršku roditelja. Tako bi se i dugotrajno smanjile druge nejednakosti, niski socioekonomski status obitelji, loša prehrana (ili nikakva), smanjene materijalne mogućnosti i uvjeti učenja. Glavni cilj ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja je potaknuti fizički, društveno-emocionalni, spoznajni i kreativni razvoj romske djece. Cilj je usmjeren na dijete gdje ono stječe samopoštovanje, samopouzdanje, samostalnost, radne navike, znanja i vještine i lakšu integraciju s drugom djecom. Jedan od načina integracije je povećanje uključenosti romske djece i što ranije uključivanje u predškolski odgoj i obrazovanje diljem Hrvatske (dobar primjer Međimurje) i omogućiti materijalnu potporu. Uključenost u rani i predškolski odgoj i obrazovanje smanjuje šanse za specijalno školovanje romske djece. Na taj način bi se i smanjilo pohađanje velikoga broja

romske djece u specijalne škole ili rad po prilagođenom programu u redovnom školovanju (prilično visok u Hrvatskoj s obzirom na druge europske države). Rani i predškolski odgoj i obrazovanje je glavni faktor u socijalizaciji i integraciji romske djece. U smislu poboljšanja integracije, potrebno je povećati kompetencije odgojitelja za rad s romskom djecom. Romska djeca trebaju imati jednake mogućnosti za kvalitetan rani i predškolski odgoj obrazovanje. Alternativne mogućnosti pružaju razni projekti (Romska odgojna zajednica). Iako država ulaže napore (zakoni i programi) kako bi se uvažile potrebe romske etničke manjine, još uvijek ne koristi sav svoj potencijal i financijska sredstva iz državnoga proračuna. Država treba preuzeti odgovornost za romsku djecu i pružiti jednake mogućnosti za kvalitetno školovanje u suradnji s lokalnom zajednicom. To se odnosi na izrađivanje programa, uključivanje u projekte, evaluaciju, izvještaje ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja romske djece kojih ima vrlo malo. Ne postoje mnoga istraživanja vezana za rani i predškolski odgoj i obrazovanje romske djece (u svijetu je najčešća tema istraživanja imigranti u SAD-u, pa se često radi usporedba s romskom djecom). Svakako bi bilo dobro uvesti u program i uključiti romsku djecu u rani i predškolski odgoj i obrazovanje što ranije, od treće godine života i u što većem broju, izraditi model rane i predškolske integracije za ciljanu skupinu, a u kurikulum uvesti pojmove i ishode o povijesti i kulturi Roma u obliku redovnih i (ili) izbornih programa, povećati izvannastavne aktivnosti i potaknuti motivaciju za njihovu što veću uključenost. U Bugarskoj je uvedena obvezna dvogodišnja predškola, a u Mađarskoj obvezna trogodišnja predškola za romsku djecu (od 2014./2015. godine). Uključivanje romske djece u rani i predškolski odgoj i obrazovanje povećava socijalnu uključenost i povećava šanse za uspjeh u školi. Dobar primjer prakse je prikazano istraživanje u Međimurju.

Republika Hrvatska je jedna od osam europskih zemalja osnivačica *Desetljeća za uključivanje Roma*. To je projekt na području Europe. Cilj je poboljšanje života Roma te pomaganje u integraciji Roma u društvo većinskoga naroda. U odgoju i obrazovanju misli se na njegovo poboljšanje. Projekti unutar toga programa nazivaju se *Akcijski planovi za uključivanje Roma*. Područje ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja romske djece zauzima važno mjesto u školovanju i integraciji romske djece u Hrvatskoj. Uloga ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja, kao dijela sustava odgoja i obrazovanja je za romsku djecu od posebnoga značenja što se vidi iz rezultata istraživanja. Romska djeca mogu biti uspješna uz pomoć roditelja, potporu odgojno-obrazovnog sustava i što raniju i dužu uključenost u sustav školovanja. Kako bi postigli što bolje rezultate u školovanju i integraciji romske djece, potrebno je prije svega poboljšati životni standard romske djece, ranije ih uključivati u predškolske programe kako bi se kod djece razvijale sposobnosti, higijenske i radne navike, kako bi se što bolje socijalizirali i integrirali. Potrebno je roditelje i njihovu djecu motivirati pomoću različitih programa i radionica o važnosti ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja, kao što je to slučaj u Međimurskoj županiji, što je rezultiralo i uključenošću velikoga broja romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje, ali ne i rani odgoj i obrazovanje. Treba prilagoditi kurikulum s ciljem bolje integracije, omogućiti produženi boravak romskoj djeci, pružiti mogućnost i uvjete ranoga, predškolskoga i školskoga odgoja i obrazovanja na romskom jeziku, osigurati potrebne materijalne uvjete za polazak u osnovnu školu, omogućiti dodatnu pomoć pri svladavanju pojedinih nastavnih predmeta i polazanje dopunskih programa. Veći broj djece Roma u školi, stvara i povoljnije društveno ozračje i smanjivanje mogućih konflikata (agresivnosti ili odbijanja) između sredine i Roma, a bitan element u koncipiranju obrazovanja Roma je odnos i priprema za komunikaciju u multikulturalnom okružju,

što podrazumijeva ostvarivanje suradničkih veza: učenici, roditelji, škola, (lokalne) vlasti, znanstvene institucije, nevladine udruge, romske zajednice gdje je poučavanje i djelovanje u pravcu poštivanja ljudskih (manjinskih) prava i demokratskih vrijednosti temelj za interkulturalni pristup u školi.

U istraživanju je broj romske djece bio nešto manji od očekivanoga, zato što se dio romskoga stanovništva izjašnjavao kao neromsko stanovništvo (Pribislavec). Potpuna evidencija prikazana u radu o romskoj populaciji na razini predškolskoga obrazovanja i početak školskoga obrazovanja, omogućava bolji pregled obrazovanja romske etničke manjine u Međimurju. Bilo bi dobro sagledati podatke na razini ostalih županija kako bi se dobio potpuni pregled. Ovo istraživanje može poslužiti kao podloga za kontinuirano djelovanje diljem Hrvatske kako bi se poboljšali uvjeti školovanja romske djece i uspješno pospješila njihova integracija u hrvatsko društvo. Misli se na integraciju u mnogim aspektima (obrazovno, ekonomsko, političko, socijalno) i prije svega očuvanje svojega identiteta, kulture i tradicije. Obrazovna integracija povezana je s kvalitetom obrazovanja u što ranijoj dobi. Gledajući dugoročno, tako su veći izgledi da se smanji siromaštvo i društvena isključenost romske djece. Na taj način se povećavaju i šanse za zapošljavanje, a samim time i poboljšava socioekonomski položaj Roma te se stvaraju bolji uvjeti života. Problem kod romske djece je i nedovoljna briga roditelja za njihovo školovanje. Zbog tog razloga potrebno je povećati svijest roditeljima i cijeloj romskoj zajednici o prednosti školovanja i uključivanja njihove djece u sustav odgoja i obrazovanja na predškolskoj, osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj razini diljem Hrvatske. Isto tako, potrebno ih je motivirati kroz stipendije i materijalne pomoći u završavanju visokoga obrazovanja, kako bi se povećao broj visokoobrazovanih Roma. Školovanje je neophodno za što

bolju integraciju u društveni život. Predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje te bržu integraciju romske djece uveliko bi olakšala nastava na romskom jeziku, kao i mogućnost dvojezičnih vrtića. Dakle, potrebni su zajednički napori, s jedne strane romske zajednice, a s druge strane cijeloga društva kako bi se provela što bolja integracija Roma u društvo. Međutim, potpunijom integracijom, Romi usvajaju i moderne vrijednosti ovoga društva, što ima za posljedicu asimilaciju i gubljenje svijesti o nacionalnom identitetu (Pribislavec).

Velika uključenost romske djece u predškolski odgoj i obrazovanje u Međimurju se pokazala jako dobrom. Pruža jednake mogućnosti za nastavak obrazovanja i integraciju romske djece u školi. Zapažen je napredak djece na području govora, higijenskih navika, interakcije s drugima i drugim područjima razvoja. Stoga, podizanje stupnja obrazovanja roditelja i što ranija uključenost romske djece u sustav školovanja, postaje imperativ moderne romske zajednice. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje za interkulturalno obrazovanje omogućava integraciju, poštivanje i toleranciju različitosti, stječe znanja o drugim kulturama i sposobnosti bivanja u novom okruženju.

V. Literatura

Aarssen, A. i dr (2006.). *A Teachers Guide for the Effective Teaching and Learning for Minority Language Children Program*. Amsterdam: ISSA. <http://tandis.odihr.pl/documents/hre-compendium/en/CD%20SEC%204%20PD/Effective%20Teaching%20and%20Learning/Effective%20Teaching%20%26%20Learning%20Teacher%27s%20Guide%20Slovakia%20ENG.pdf>.

Ada, A. F. (1999.). *Fostering the Home School Connection*. The Roma Education Resource Book. Budapest. Open Society Institute – Institute for Educational Policy.

Andersson, B.-E. (1992.). Effects of day-care on cognitive and socioemotional competence of thirteen-year old Swedish schoolchildren. *Child Development*, 63(1), 20–36.

Babić i dr. (2011.). *Nacionalne manjine u Zagrebu. Položaji i perspektive*. Zagreb: Plejada.

Baran, J. (2013.). Predškolski odgoj i obrazovanje kao socijalna investicija. Zagreb. *Revija socijalne politike* 20 (1), 43–63.

Barnett, W. S. i suradnici (2013.). *Abbott Preschool Program Longitudinal Effects Study:Fifth Grade Follow-Up*. National Institute for Early Education Research. Rutgers – The State University of New Jersey. www.nieer.org

Barry, V. D. (2001.). *The Ghandi Secondary School: An Experiment in Roma Education*. The Roma Education Resource Book. Budapest. The Open Society Institute.

Bašić, S. (2011.). (Nova) slika djeteta u pedagogiji djetinjstva. U: Maleš, D. *Nove paradigme ranog odgoja*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 19–37.

Bauk, F. (1992.). *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*. Čakovec: Zrinski.

Baucal, A. (2006.). Development of mathematical language literacy among Roma students. *Psihologija*, 39 (2), 207–227.

Bedeković, V. (2011.). Interkulturalna kompetencija cjeloživotnog obrazovanja nastavnika. *Pedagoški istraživanja*, 1 (8), 139–151.

Bedeković, V. (2011.). *Interkulturalne kompetencije nastavnika* (Doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Benčić, S. (2011.). Obrazovanja na manjinskim jezicima u Slovačkoj u društvenom (političkom) kontekstu. *Pedagoški istraživanja*, 1 (8), 117–124.

Bjork, M. (2008.). *Bilingual Intercultural Education in Peru*.

Bloemraide, I. (2011.). *The Debate Over Multiculturalism: Philosophy, Politics and Policy*. Migration Information Source. Berkeley: University of California.

Boneta, Ž. i dr. (2013.). Interkulturalne kompetencije odgojiteljica i socijalna distanca. *Školski vjesnik*, 62 (4), 479–494.

Borman, G. D. i Reimers, F. (2011.). *Policies and Programs in Latin America*. USA. State University.

Brucker, L. J. (2009.). *Roma Children: A study of Barriers to Educational Attainment in the Former Yugoslav Republic of Macedonia*. New York: UNICEF.

Burtea, V. (1999.). For an equalisation of chances. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 48–53.

Burtea, V. (1999.). The Roma in the synchrony and diachrony of the contact population. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 184–213.

Burušić i dr. (2009.). Odrednice uspješnosti osnovnih škola u Hrvatskoj: rezultati empirijske provjere. *Društvena istraživanja*, 18 (4–5), 605–624.

Burušić, J. i dr. (2009.). *Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Centar za istraživanje znanja, obrazovanja i ljudskog kapitala, Zagreb.

Burušić, J. i dr. (2010.). Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja. *Društvena istraživanja*, 19 (4–5), 709–730.

Buterin, B. (2012.). Interkulturalno obrazovanje temeljeno na školskoj zajednici. *Život i škola*, LIX (27), 104–112.

Cahn, C. i dr. (1999.). Roma in the educational systems of Central and Eastern Europe. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 20–26.

CARE NWB (2011.). *Rodna dimenzija uzroka odustajanja RAE djece od obaveznog školovanja u zemljama regije BIH*. Tuzla. Bolja Budućnost.

Carneiro, P. i Ginja, R. (2012.). *Long Term Impacts of Compensatory Preschool on Health and Behavior: Evidence from Head Start*. Bonn. IZA DP.

Castles, S. (1987.). *The Role of Social Science in the Construction of Ethnic Minorities in Australia*. Occasional Series. Sydney. University of Wollongong.

Castles, S. (1995.). How nation-states respond to immigration and ethnic diversity. *New Community*, 21 (3), 293–308.

Castles, S., Vasta, E. (2004.). *Australia s Immigration Dilemma*. CA: Stanford University Press.

CE (2013). *Education of Roma Children*. http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/default_en.asp

Cerović, K. T. (2007.), Unapređivanje obrazovanja Roma u Europi. U: Vujačić, M. *Uloga obrazovanja u smanjenju posledica siromaštva na decu u zemljama u tranziciji*. Beograd, Institut za pedagoška istraživanja. 15.

Chisiu, C. M. (2012.). Multiculturalism: a possible way to integration in the educational process of children and young Roma people. *Educazione Democratica. Rivista di pedagogia politica*.

Courthiade, M. (1998.) *The Dialect Structure of Romani Language*. *Interface*. 31, 9–14.

Cunha, F., Heckman, J., Lochner, L. & Masterov, D. V. (2006.). Interpreting the evidence of life cycle skill formation. In F. Hanushek & F. Welch (Eds.), *Handbook of the economics of education*. Amsterdam. Elsevier.

Cvetković, L. J. (1995.). *Ja hoću i mogu više*. Priručnik za odgoj darovite djece od 3 do 8 godina. Zagreb: Alinea.

Daróczi, J. C. (1999.). *School success for Roma Children*. The Roma Education Resource Book. Budapest. Open Society Institute – Institute for Educational Policy.

Devi, S. B. R. (1996.). A Comparative Study of Some Aspects of the Socio-Economic Structure of Gypsy/Ghor Communities in Europe and in Andhra Pradesh. India. *European Journal of Intercultural Studies*. 6 (3), 15–23.

De Ville F. (1956.). *Traditions of the Roma in Belgium*. Brussels.

Došen-Dobud, A. (2001.). *Predškola*. Zagreb: Alinea.

Duncan, G. J. (2013.). Investing in Preschool Programs. *Irvine Child Development* University of California, 27 (2), 109–132.

EC (2011.). *The inclusion of Roma through quality successful educational experiences*. www.rom-up.eu

EK (2011.). *National Strategic Framework for Roma*.

ERRC (2013.). National Roma Integration Strategies: What next? *Roma Rights*. <http://www.errc.org/cms/upload/file/roma-rights-1-2013-national-roma-integration-strategies.pdf>

Eurydice (2010.). *Organisation of the education system in Hungary 2008/2009*. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/139EN.pdf

Ferić, I. (2010.). Razlozi i odrednice ranog napuštanja školovanja. *Društvena istraživanja*, 19 (4–5), 109–110.

Forrai, R. K. (2013.). *Roma/Gypsy education in Hungary*. U: Mišković, M. Budapest: Roma Education in Europe.

Fraser, N. (1993.). *From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a Post-Socialist Age*.

Fremlova, L. (2011.). *From segregation to inclusio – Roma Pupils in the United Kingdom A Pilot Research Project*. Budapest: REF.

Friedman, A. V. (2001.). Educational Language Rights and Romani Participation in Macedonian Education. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 285–301.

Gallova, K. E. i dr. (2012.). *Increasing the Educational Level of Members of Marginalized Romani Communities from the Standpoint of (De-) Segregation of Romani Children in Education*. Disbursement of EU Funds for Projects. Budapest: REF.

Georgiadis, F. i Zisimos, A. (2012). Teacher Training in Roma Education in Greece: Intercultural and critical educational necessities. *Issues in Education Research* , 22,1.

Gruden, Z., Gruden, V. (2006.). *Dijete – škola – roditelj*. Zagreb: Medicinska naklada.

Gudjons, H. (1994.). *Pedagogija – temeljna znanja*. Zagreb: Educa.

Hardi, I.; Hardi, A. (2001.). „There is Another Way!“ Program. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 231–266.

Hegedus, T. A. (1999.). The tasks concerning Gypsy children s socialisation at school. The Roma Education Resource Book. *OSI*. 1, 27–39.

Hegedus, T. A.; Forrai, K. (1999.). Particularism, universalism and teaching someone to be different. *The Roma Education Resource Book. OSI*, 1, 45–47.

Hegedus, T. A. i Forrai, K. (1999.). Teachers on the Gypsy culture. *The Roma Education Resource Book. OSI*, 1, 178–183.

Hrnjica, S. (1993.). Izrada kompenzatorskih programa obrazovanja za učenike romske etničke skupine. U: Macura, M. *Društvene promene i položaj Roma*. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti. 178.

Hrvatić, N. (1996a). Romi u interkulturalnom okružju. *Društvena istraživanja*. 5 (5–6), 913–932.

Hrvatić, N. (1996b) .*Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj*. (Doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Hrvatić, N. (2000.). Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 5 (1), 267–290.

Hrvatić, N. (2005.). Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života? U: Štambuk, M. Kako žive hrvatski Romi. *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, 30, 177–200.

Hrvatić, N. (2011.). Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima. *Pedagogijska istraživanja*, 1 (8), 7–18.

Hrvatić, N. (2014.). *Interkulturalno obrazovanje i europske vrijednosti*. Znanstvena monografija. U: Hrvatić, N. Odsjek za pedagogiju – Filozofski fakultet u Zagrebu. Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici.

Hrvatić, N. (2014.). *Novi put – Nevo drom – Nove kalja*. Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju Roma u Hrvatskoj. Odsjek

za pedagogiju – Filozofski fakultet u Zagrebu. Općina Pitomača. Zagreb – Pitomača.

Hrvatić, N., Posavec, K. (2005.). Odgoj i obrazovanje Roma u Hrvatskoj. *Napredak*, 146 (4), 455–467.

Hubschmannova, M. (1999.). Czech school and „Romipen“. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 229–237.

IOD (2003).
<https://www.opensocietyfoundations.org/about/programs/education-support-program>

IOD (2007.). *Ravnopravan pristup Roma kvalitetnom odgoju i obrazovanju*. Zagreb: Dizajn Q.E.D.

Ivanović, J. (2009.). Odgoj i obrazovanje u multikulturalnom društvu. *Odgojne znanosti*, 11 (2), 18.

Ivon, H. (2010.). *Dijete, odgojitelj i lutka*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Jakšić, B.; Bašić, G. (2005.). *Umetnost preživljavanja*. Beograd. Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Jašarević, A. (2011.). *Rodna dimenzija uzroka odustajanja romske djece od obveznog školovanja u Hrvatskoj*. Udruga žena Romkinja „Romsko srce Jagodnjak.

Jelaska, Z. (2007.). Ovladavanje jezikom: izvornojezična i inojezična istraživanja. *Lahor*. 3, 86–99.

Jevtić, B. (2012.). Jačanje socijalnih kompetencija unutar interkulturalnih vršnjačkih grupa. *Pedagoška istraživanja*, 9 (1–2), 103–115.

Jovanović, B. (2012.). *Preschool Education of Romani Children in Southern Serbia: A Case Study*. Beograd: CASCA.

Jugović, A. (2007.). Socijalna isključenost i kultura siromaštva u tranzicijskim društvima. U: Vujačić, M. *Uloga obrazovanja u smanjenju posledica siromaštva na decu u zemljama u tranziciji*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja, 11.

Jurčević-Lozančić, A. (1996.). *Izazovi odrastanja - predškolsko dijete u okružju suvremene obitelji i vrtića*. Petrinja: Visoka učiteljska škola u Petrinji.

Jurčević-Lozančić, A. (2011.). Socijalne kompetencije i rani odgoj. U: Maleš, D. *Nove paradigme ranog odgoja*. Zagreb. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zavod za pedagogiju, 153–176.

Jurčić, M. (2012.). *Pedagoške kompetencije suvremenog učitelja*. Zagreb: Recedo.

Jurčić, M. i dr. (2011.). Različitost u kontekstu suvremenog kurikulumu. *Školski vjesnik*, 60 (2).

Kartesi, G. ; Kenzi, G. (2013.). *School segregation*. Budapest: REF.

Kenzi, G. i Suranyi, E. (2005), *A Successful School Integration Program*. REF. Budapest

Keys, T. D. i suradnici (2013.). *Preschool Center Quality and School Readiness: Quality Effects and Variation by Demographic and Child Characteristics*. *Irvine Child Development* University of California, 84 (4), 1171–1190.

Kirsten, A. i dr. (2001.). *Kurikulum za vrtiće 3*. Zagreb: Korak po korak.

Klein i dr. (2012.). *Zero grade and education of Roma pupils*. Spisska Nova Ves: REF.

Krajnyak, J.; Lazar, P. (1999.). Pedagogical activities in the school of Nyirtelek. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 145–153.

Kubelka, R. i dr. (2013.). *Dječji talenti*. Velika Mlaka: Ostvarenje.

Kyirilaki, M. (2013.). *Best Practice Guide – Healthconditions&Enrolment of Roma children in school*. Roma Source.

Kymlicka, W. (2013.). *Health conditions&Enrolment of Roma children in School*. Crete.

Ladson-Nillings, G. (2015.). Getting the Sesame Street? : Fifty Years of Federal Compensatory Education. *The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 1 (3), 96–111.

Lazar, P. (2001.). The pedagogy of KEDVES house. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 188–215.

Lee, K. (2013.). *Head Start Impact on Children's Obesity Moderation Effects of Family Risk Factors*. USA. Michigan State University.

Lepeš, J.; Ivanović, J. (2013.). Interkulturalno obrazovanje učitelja kao preduvjet uspješnog obrazovanja romske djece. U: Posavec, K., Sablić, M., Pedagogija i kultura. Interkulturalna pedagogija: prema novim razvojem znanosti u odgoju. *Hrvatsko pedagoško društvo*, 3, 198–211.

Liegeois, J. P. (2009.). *Romi u Europi*. Zagreb: Ibis grafika.

Likierman, H.; Muter, V. (2007.). *Pripremite dijete za školu*. Buševac: Ostvarenje.

Lisko, I. (1999.). Supporting the vocational training of Gypsy children. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 118–132.

Maričić, J. (2012.). Predrasude u dječjoj dobi. Provjera dviju skala socijalne distance. Zagreb. *Društvena istraživanja*, 1 (115), 137–158.

Marinović, M.; Roksandić, D. (2003.). Zavičajna povijest u interkulturalnom kontekstu. *Zavičajna povijest u interkulturalnom kontekstu: zbornik: prvi Hrvatski simpozij o nastavi povijesti*. Opatija. Zagreb. FF Press.

Marushiakova, E. & Popov, V. (2001.). The Gypsy Minority in Bulgaria – Policy and Community Development. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 63–106.

Matković, T. (2010.). Obrazovanje roditelja, materijalni status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: trendovi u proteklom desetljeću. Zagreb. *Društvena istraživanja*. 4–5 (108–109), 643–667.

Mesić, M. (2006.). *Multikulturalizam*. Zagreb: Školska knjiga.

Messing, V. (2008.). Good practice addressing school integration of Roma / Gypsy children in Hungary. *Intercultural Educational*, 19 (5), 461–473.

Mešić, A. (2013.). Smjernice za pripremu i polazak djece u školu. *Školski vjesnik*, 62 (1).

Mihić, V.; Mihić, I. (2003.). Poznajem, prihvaćam i poštujem – istraživanje etničke distance kod djece i njihovih roditelja. *Psihologija*. Novi Sad. Filozofski fakultet. 36 (2), 167–182.

Milas i dr. (2010.). Osuđeni na socijalnu isključenost? Životni uvjeti i kvaliteta življenja mladih bez završene srednje škole. *Društvena istraživanja*, 19(4–5),669–689.

Miletić, M. G. (2005.). Housing conditions and residential aspirations od Roma. U: Štambuk, M. i suradnici. *Kako žive hrvatski Romi/How do Croatia Roma live*. Zagreb. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Miljak, A. (1991.). *Istraživanje procesa odgoja i njege u dječjim jaslicama*. Zagreb. Školska knjiga.

Miljak, A. (2007.). Teorijski okvir sukonstrukcije kurikuluma ranog odgoja. U Previšić, V. *Kurikulum: teorije-metodologija-sadržaj-struktura*. Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Školska knjiga. Zagreb.

Mišetić, A. (2005.). Sociokulturna obilježja romskoga stanovništva. U: Štambuk, M. i suradnici. *Kako žive hrvatski Romi*. Zagreb. *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, 30, 111–132.

Mlinarević, V. i dr. (2013.). Interkulturalno obrazovanje učitelja. *Napredak*, 154 (1–2).

Moomaw, S.; Hieronymus, B. (2008.). *Igre čitanja i pisanja*. Buševac: Ostvarenje.

MRGI (1999.). *Education Policies a Concrete Hope*. The Roma Education Resource Book. . Budapest . Open Society Institute – Institute for Educational Policy.

Murray i dr. (2012.). Learning to live together: an exploration and analysis of managing cultural diversity in centre-based early childhood development programmes. *Intercultural Education*, 23, 2. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14675986.2012.686019#abstract>

Müller, U. (2007.). Gender Boundaries in Organizational Development: Body and Culture in German Police. Lenz, I, Ullrich, C, Fersch, B. (Eds) In: *Gender Orders Unbound? Globalisation, Restructuring and Reciprocity.*; Opladen. Farmington Hills, 327–343.

Olmos, C. J. C. i Garrido, A. A. (2010.). Residential segregation in mixed cities in Spain. The case of Almeria. *Društvena istraživanja*, 19 (1–2), 161–185.

Palaiologou, N. (2012.). *Mapping the Bord Field of Multicultural and Intercultural Education*. U: Palaiologou i Dietz. UK: Cambridge Scholars Publishing.

Palaiologou, N. i Dimtriadou N. (2013.). Multicultural / Intercultural Education Issue in Pre-service Teacher Education Courses: the case of Greece. *Multicultural education Review*, 5 (22), 49–84.

Pietarinen, K. (2011.). *Roma and Traveller Inclusion in Europe*. Bruxelles: VISIO, GEF i FGC.

Piršl, E. (2011.). Odgoj i obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju. *Pedagogijska istraživanja*, 1(8), 53–70.

Pokos, N. (2005.). A demographic analyses of the Roma based on the Central Bureau of Statistics data. U: Štambuk, M. i suradnici. *Kako žive*

hrvatski Romi/How do Croatia Roma live. Zagreb. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 263–280.

Potratz P. M (2011.). Intersektionalität. In: Faulstich-Wieland H (ed.). *Umgang mit Heterogenität und Differenz*. Baltmannsweiler. Schneider, 183–200.

Posavec, K. (2000.). Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije. Zagreb. *Društvena istraživanja*. 2–3 (46–47), 229–250.

Previšić, V. (2007.). *Pedagogija i metodologija kurikuluma*. U: Previšić, V. Kurikulum: teorija, metodologija, sadržaj, struktura. Zavod za pedagogiju. Zagreb: Školska knjiga.

Puškar, S. (2006.). *Hrvatsko osnovno školstvo*. Zagreb: Školska knjiga.

Rade, R. (2002.). *Malo dijete i prostor*. Zagreb: FoMa.

Rado, P. (2001.). Roma Education Policies in Hungary. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 42–62.

Ricci, A. (1996.). The Gypsy Communities in Italy. Italy. *Interface*. 22, 10–17.

Rogić, I. (2005.). Neke socijalnoekonomske odrednice romskih naselja. U: Štambuk, M. Kako žive hrvatski Romi. Zagreb. *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, 30, 53–90.

Rogojinaru, A. (1999.). School development and individualised education. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 54–58.

Rohde, A. (2001.). The early bird catches the worm: Bilingual preschool education in Germany-a psycholinguistic perspective. *Društvena istraživanja*, 6 (56), 991–1023.

Rorke, B. (2011.). *Beyond Rhetoric: Roma Integration Roadmap for 2020*. Budapest: Createch.

Rossi, M.; Angelis, D. R. (2012.). *Processi di inclusione dei Rom Italia: Azioni e Strategie nazionali per il diritto allo studio e po l'occupazione*. Budapest: REF.

Rumbak, I. (2010.). *Upoznajmo romsku zajednicu*. Zagreb: Humanitarna organizacija Svjetska Organizacija Roma u Hrvatskoj.

Sablić, M. (2009.). *Sukonstrukcija interkulturalnoga kurikulumu (Doktorska disertacija)*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Sameroff, A. J. & Chandler, M. J. (1975.). Reproductive risk and the continuum of caretaker casualty. In F. D. Horowitz (Ed.),. Chicago. *Review of child development research*. 4, 187–244.

Santos, M. (2001.). Cultural Diversity: Equal Oppertunities. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 26–283.

Shunear, N. S. (1999.). Growing up as a Gypsy. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 214–228.

Sikimić, B. (2006). Transborder Ethnic Identity of Banyash Roma in Serbia. Srbija. *TRANS internet journal for cultural sciences*. 16. http://www.inst.at/trans/16Nr/14_4/sikimic16.htm

Slunjski, E. (2011.). *Kurikulum ranog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.

Slunjski, E. (2011.). Različiti pristupi istraživanju i tvorbi kurikuluma. U: Maleš, D. *Nove paradigme ranog odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu Zavod za pedagogiju.

Smith, T. (1999.). Recognising difference: The Romani „Gypsy“ child socialisation and education process. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 1–19.

Srdić, V.; Cvjetičanin, S. (2012.). The Educational Integration Process of the Roma in Serbia. Kruševac. *Društvena istraživanja*, 21 (2), 273–287.

Szoke, J. (2001.). The Jazsefvaros Day School. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 172–187.

Šarić, R. Z. i dr. (2009.). Kvaliteta života u osnovnoj školi : Povezanost sa školskim uspjehom, motivacijom i ponašanjem učenika. *Društvena istraživanja*, 18 (4–5), 697–716.

Šagud, M. (2002). *Odgajatelj u dječjoj igri*. Zagreb: Školske novine.

Šagud, M. (2011.). Profesionalno usavršavanje i razvoj odgajatelja. U: Maleš, D. (2011.). *Nove paradigme ranog odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu Zavod za pedagogiju.

Šlezak, H. (2010.). *Demografska i sociokulturna obilježja romske populacije u Međimurju* (Magistarski rad). Zagreb: Prirodoslovno matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Štambuk, M. (2005.). Obilježja romskih obitelji - kućanstava. U: Štambuk, M. Kako žive hrvatski Romi. Zagreb. *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, 30, 91–110.

Šućur, Z. (2000.). Romi kao marginalna skupina. Zagreb. Društvena istraživanja, 47–47, 211–227.

Šućur, Z. (2004.). Utjecaj sociodemografskih čimbenika na poimanje romskoga roditeljstva i odrastanja. Zagreb. *Društvena istraživanja*, 13(4-5), 843–865.

Tamás, A. L. (1999.). *The Ombudsman s Report*. The Roma Education Resource Book. Budapest. Open Society Institute – Institute for Educational Policy.

Tanaka, J.; McDonald, C. (2001.). Roma in the Educational System of Bulgaria – a problem analysis. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 119–154.

Taylor, C. (2012.). Interculturalism or Multiculturalism. *Philosophy & Social Criticism*, DC, 38 (4–5).

Temple, C. (2001.). „Life Took me Elsewhere“ the Roma Tutoring Project in Romania. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 2, 165–171.

Trehan, N. (1999.). Educational policies and the Hungarian state: The case of the Roma. The Roma Education Resource Book. *OSI*, 1, 103–107.

Trimikliniotis, N. (2009.). *The Cypriot Roma and the Failure of Education*. Cambridge: Anti-Discrimination and Multiculturalism and a Post-accession Challenge.

Vermeersch, P. (2005). Marginal Advocacy and the Ambiguities of Multiculturalism: Notes on Romani Activism in Central Europe 2005. *Global Studies in Culture and Power*, 12, 451-478.

Vlada Republike Hrvatske (2003.). *Nacionalni program za Rome*.

White, M. J. (2012.). *Entry Testing and the Overrepresentation of Romani Children in Special Education*. Budapest: REF.

Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi, NN 10/97.
<http://www.zakon.hr/z/492/Zakon-o-pred%20školskom-odgoju-i-obrazovanju>.

VI. PRILOZI

1. Modificirani *Korak po korak* obrazac za procjenjivanje razvoja djeteta (Udruga roditelja *Korak po Korak*)

Škola:

Datum
rođenja:

Spol:

 M Ž

Razred:

DRUŠTVENI I EMOCIONALNI RAZVOJ

Svijest o vlastitom identitetu i samopoštovanje

nije
primijećeno početni razvija se dosljedno

Opisuje sebe, obitelj i kulturnu grupu

Opisuje sebe, priča i crta obitelj, objašnjava obiteljska slavlja

Pokazuje pozitivan pristup prema sebi i drugima

Odvaja se bez poteškoća od roditelja, uspostavlja izravni kontakt očima, traži pomoć kad je uistinu treba

Pokazuje samopouzdanje

Uživa u uvježbavanju novih vještina, pokazuje kooperativnost

Pokazuje samostalnost

Nije neprestano u blizini odraslih ljudi, samostalno obavlja zadatke, koristi dostupne materijale, djeluje samostalno

Samokontrola i interakcije

1. Iskazuje osjećaje na prikladan način

Mijenja različita emocionalna stanja (od ljutnje do smirenosti), iskazuje ljutnju (i ostale osjećaje) riječima, mijenja ponašanje, prepoznaje i imenuje različite osjećaje, pojašnjava razloge za određene osjećaje

nije primijećeno početni razvija se dosljedno

Igra se u skladu sa svojim godinama

Igra se samo, igra se u blizini drugog djeteta bez ili uz malu interakciju (usporedna igra), slijedi savjete nastavnika da se više uključuje u igru s vršnjacima, sudjeluje u grupnim aktivnostima

Sudjeluje u igri i interakciji s vršnjacima

Započinje razgovore, upućuje pozitivne neverbalne pozive na igru, pridružuje se igri kad je pozvano ili upita: "Mogu li se igrati?", slijedi tijek igre, ohrabruje drugu djecu da se igraju, doprinosi igri vlastitim idejama, a tuđe prihvaća, ima posebno dobrog/dobre prijatelje

Društveno ponašanje

nije primijećeno početni razvija se dosljedno

Pokazuje empatiju

Pokazuje svijest o osjećajima druge djece, pomaže drugima kad trebaju pomoć

Razumije i poštuje različitost

Igra se s djetetom različitog podrijetla, pokazuje zanimanje za različitost drugih

Sudjelovanje

Prihvata alternativna rješenja, daje igračke drugima, dopušta drugima da završe aktivnost, uzima igračke od drugih nakon što je pitalo za dopuštenje

Preuzima odgovornost

Koristi materijale na odgovarajući način, pomaže pri pospremanju, završava zadatke

Koristi kompromis i raspravu pri rješavanju problema

Rješava sukob na odgovarajući način i bez pomoći odraslih, mijenja igračke s drugima

JEZIK

Receptivni jezik

nije početni razvija se dosljedno
primijećeno

Sluša izgovoreno s razumijevanjem

Razumije neverbalni jezik, reagira na zadane upute, sluša priču te prati slike ili riječi

Reagira na verbalne podatke na odgovarajući način

Slijedi upute u dva koraka, slijedi upute u tri ili više koraka, slijedi upute u pjesmi, slijedi upute kako bi sudjelovalo u aktivnosti i ponaša se u skladu s njima, postavlja odgovarajuća pitanja

Prepoznaje poznati verbalni tekst

Pokazuje odgovarajuće neverbalne reakcije ili znakove (koristeći pokrete rukama kako bi slijedilo pjesmu ili njene riječi), pridružuje se pri recitiranju poznatog teksta

Izražajni jezik

Govori na način koji je razumljiv osobama koje slušaju

Pravilno izgovara glasove, usvojilo temeljne strukture hrvatskog jezika

Koristi jezik kako bi prenijelo misli i osjećaje

Govori o vlastitim iskustvima, komunicira s odraslima i vršnjacima, iznosi vlastite ideje u grupnoj igri

Eksperimentira s riječima i glasovima

Ponavlja smiješne riječi i koristi besmislene riječi koje smiješno zvuče, koristi besmislene riječi te riječi koje se rimuju, imitira i ponavlja foneme (glasove)

Prepričava priču ili drugi tekst u slijedu

Prepričava poznatu priču, verbalno prepričava vlastitu priču, proširuje rečenice, pridružuje se pri ponavljanju dijela priče, pjesme ili pjesmice

Razumije opažajne koncepte

Opisuje predmete, smješta ih u prostor

Vještine pismenosti i pripreme za čitanje

nije početni razvija se dosljedno
primijećeno

Usredotočuje se na govoreni tekst

Pridružuje se lako i samostalno nakon što je priča ponuđena, moli odraslu osobu da pročita ili prepriča priču, pažljivo prati priču tijekom čitanja, komentira priču nakon što je pročitana

Priča priču slijedeći slike u knjizi

Opisuje što se zbiva na slici, priča priču logičkim slijedom prema slikama u knjizi, dodaje ili smišlja nove slike ili ideje u priči

Pokazuje samostalnost u aktivnostima vezanima uz književnost

Često posjećuje čitaonicu ili knjižnicu, pretvara se da čita, pravilno drži knjigu, lista je od početka prema kraju, uživa u stvaranju knjiga

Prepoznaje povezanost između govorenih i pisanih djela

Prepoznaje oznake u razredu, prepoznaje vlastito ime kad je napisano, priča vlastitu priču

Vještine pismenosti i jezik koji prethodi pisanju

nije početni razvija se dosljedno
primijećeno

Pokazuje zanimanje za korištenje pisanja u određenu svrhu

Pretvara se da piše (šara u vodoravnim crtama), koristi različiti pribor za pisanje, ispravno štampa slova, piše vlastito ime, tijekom pisanja pita: "Kako se piše.....?", umeće prave riječi u izmišljeni tekst

Koristi slova i slične oblike za stvaranje riječi ili uobličenje jednostavnih ideja

Stvara znak koji koristi u igri sa slikama ili riječima, piše koristeći slova i slične oblike, koristi znakove kao podsjetnik na svakodnevne aktivnosti

SPOZNAJNI RAZVOJ

Motivacija i rješavanje problema

Promatra i istražuje

Istražuje nove materijale, igračke i ostale stvari, proučava stvari kako bi otkrilo njihovu funkciju, koristi više od jednog osjetila za dobivanje podataka o stvarima

Pokazuje znatiželju i želju za rješavanje problema

Pokazuje zanimanje za zbivanja u grupi, pokušava otkriti uzroke i posljedice, postavlja pitanja o svijetu, događajima i stvarima, vraća se na prošle aktivnosti u kojima je sudjelovalo, uporno nastoji u potpunosti riješiti probleme (logičke, slagalice, pitalice)

Pokazuje konstruktivno razmišljanje

Koristi znanje i iskustva u različitim tematskim aktivnostima (glumi odlazak liječniku), primjenjuje podatke i iskustva u novom kontekstu (koristi podatke o vlastitoj obitelji kad priča o skupinama životinja), traži predmete na sistematičan način, nalazi više od jednog rješenja za određeni problem

Postavlja pretpostavke i planira

Pokazuje što namjerava izgraditi ili načiniti, prikuplja nekoliko odgovarajućih predmeta prije početka zadatka, planira pri ostvarivanju zadatka ili aktivnosti, pokušava stvoriti pretpostavke i predviđanja, pretpostavlja slijed aktivnosti

Logičko i matematičko mišljenje

nije početni razvija se dosljedno
primijećeno

Grupira prema osobinama

Grupira predmete prema boji, obliku, veličini itd. (stavlja sve crvene automobile zajedno), razvrstava skupine predmeta prema funkciji i oznakama (prijevozna sredstva stavlja u jednu skupinu, a životinje u drugu), grupira predmete u dvije ili više podskupina prema obliku, boji, veličini itd. te označava skupine, nalazi u skupini predmet koji joj ne pripada i komentira

Postavlja stvari u nizove

Uočava pogreške pri grupiranju, postavlja stvari u nizove počevši od manjih prema većima, u niz već složenih predmeta umeće novi predmet

Reproducira uzorke na različite načine

Ponavlja i proširuje jednostavne uzorke ritma, strukture itd., kad treba, opisuje uzorak koristeći opisne riječi (crveni krug, plavi kvadrat), samostalno stvara uzorke koristeći različite materijale (kocke, boje, prijevozna sredstva)

Rekonstruira i prisjeća se slijeda događaja

Prisjeća se više od tri koraka poznatog postupka (dnevni raspored ili slijed igre), rekonstruira slijed jučerašnjih događaja, slaže 4–5 novih slika u logičan niz i priča priču

Razumije količinske odnose

Prebraja stvari i osobe, uspoređuje veće i manje, više i manje, koristi poredbene riječi pri opisivanju veličine (velik, veći, najveći), primjenjuje sredstva za mjerenje duljine, težine ili obujma, zbraja i oduzima u nizu do 10 koristeći znakove, broji po 2 i 3 do 20

Pokazuje da prepoznaje i ispravno koristi geometrijske oblike

Prepoznaje, označuje i crta primarne geometrijske oblike, prepoznaje oblike u okolini, sposobno je rješavati jednostavne slagalice

Razumije osnovne prostorne odnose

Govorne upute, orijentacija u prostoru (verbalno)

Pokazuje razumijevanje vremenskih pojmova

Zna dnevni raspored, poznaje vremenske pojmove (dan/noć, jutro/večer)

Znanje i podaci

Pokazuje opće znanje

Zna imenovati boje, poimence poznaje velik broj predmeta iz okoline, priča o svojoj kući, školi, prodavaonici, crkvi i drugim objektima u zajednici, objašnjava osnovne pojmove vezane uz različita zanimanja u zajednici, pokazuje svijest o nekim tradicijskim poimanjima (krštenje, rođenje djeteta)

Traži podatke iz različitih izvora

Postavlja pitanja

KREATIVNOST

Smisao za kreativnost

nije početni razvija se dosljedno
primijećeno

Pokazuje zanimanje i poštuje svoj i tuđi rad

Pokazuje svoj rad drugoj djeci, odgojiteljima i roditeljima, postavlja pitanja koja se odnose na rad, predlaže način na koji se rad može prezentirati, pozitivno komentira stvaralašvo drugih

Traži ljepotu i sklad određene prema vlastitim kriterijima

Komentira što mu je ugodno u vlastitom i tuđem radu

Pokazuje kreativnu upornost

Jako je zainteresirano, u potpunosti je zaokupljeno određenim aktivnostima

Kreativne sposobnosti

nije početni razvija se dosljedno
primijećeno

Pokazuje zanimanje za kreativne aktivnosti

Pokazuje znatiželju, izražava pozitivne osjećaje pri bavljenju kreativnim aktivnostima, opaža značajne pojave i postavlja pitanja

Pokazuje maštovitost i smisao za izlaganje/opisivanje/predočivanje

Kreativno se izražava na različitim područjima

Pleše u folkloru, prepričava priču koju je čuo

Vlastito tumačenje

Istražuje, odbija sudjelovati u aktivnostima koje mu se ne sviđaju, ima smisao za humor

TJELESNI RAZVOJ

Osnovna motorika

Pokazuje tjelesnu snagu

Kreće se koordinirano i uravnoteženo

Složena motorika

Pokazuje kontrolu nad kretnjama

Vještije se služi _____ rukom (desnom ili lijevom), s lakoćom podiže i umeće predmete, pravilno drži pribor za pisanje ili škare

Koristi koordinirane pokrete

Pokazuje koordiniranje pokreta očiju i ruku (navodi konac u iglu), sklapa male predmete, zakopčava zatvarač i gumbe, ravno reže, kontrolira se dok piše ili crta

Zdravlje i sigurnost

Primjenjuje uobičajene higijenske navike

Pere ruke kad je to potrebno (nakon obavljanja nužde ili prije jela), razumije navike održavanja higijene usne šupljine (pere zube)

Pokazuje svijest o sigurnosti u otvorenim i zatvorenim prostorima

Zna kako treba sigurno prijeći ulicu, razumije opasnost određenih situacija (struja, vatra, lijekovi, stranci)

Poznaje dijelove tijela i njihovu ulogu

Poznaje važne dijelove tijela i opisuje njihovu ulogu, opisuje tjelesnu bol ili nelagodu i prepoznaje mjesto boli

2. Upitnik za procjenu zrelosti za upis u prvi razred (Agencija za odgoj i obrazovanje)

UPITNIK ZA PROCJENU ZRELOSTI ZA UPIS U PRVI RAZRED

OSNOVNA ŠKOLA: _____ Datum ispitivanja: _____

Ime i prezime djeteta: _____

UPITNIK ZA PROCJENU ZRELOSTI ZA UPIS U PRVI RAZRED

Br.	PODRUČJE PROCJENE	BODOVI			UKUPNO	NAPOMENA
		0	1	2		
I.	OPĆI PODACI KOJE DIJETE ZNA O SEBI					
	Kako se zoveš ?					
	Koliko imaš godina ?	0	1	2		
	Gdje stanuješ ?					
	Kako se zove grad/mjesto u kojem živiš ?					
	Tko još osim tebe živi u tvojoj kući ?					
	Jesi li išao u vrtić, malu školu ?					

II.	PROCJENA SNALAŽENJA U VREMENU I KOMUNIKACIJI Ispričaj što radiš od jutra do večeri. Kako pozdravljaš ljude koje sretnoš tijekom dana ? Što kažemo kad nešto tražimo, dobijemo?	0	1	2		
------------	--	---	---	---	--	--

III.	OPAŽANJE PREDMETA I VIZUALNO PAMĆENJE U kutiju stavimo 6 poznatih predmeta i pokažemo ih djetetu na nekoliko sekundi. Dijete pogleda predmete bez imenovanja, zatvorimo kutiju i tražimo od njega da imenuje predmete.	0	1	2		
-------------	---	---	---	---	--	--

IV.	SPOSOBNOST UOPĆAVANJA I LOGIČKOG ZAKLJUČIVA NJA Djetetu se pokazuju slike, a ono treba skupno imenovati ono što vidi (voće, povrće, životinje). Djetetu se daju dijelovi slike, koju mora sastaviti u smislenu cjelinu (kuća, cvijet).	0	1	2		
------------	---	---	---	---	--	--

V.	GOVORNO-JEZIČNI RAZVOJ					
	Prepoznavanje slova	0	1	2		
	Analiza	0		2		
	Sinteza	0		2		
	Čitanje	0	1	2		
	Govor	0		2		

VI.	MATEMATIČKO PREDZNAJJE					
	Brojenje od 1 do 10	0	1	2		
	Čitanje brojeva do 10	0	1	2		
	Pridruživanje broja količini elemenata danoga skupa	0	1	2		
	Određivanje odnosa među predmetima (veće, manje, jednako)	0	1	2		

VII.	IMENOVANJE BOJA	0	1	2		
	Imenovanje osnovnih boja.					

VIII	UOČAVANJE SLIČNOSTI I RAZLIKA	0	1	2		
	Tražimo od djeteta da uočí što je slično, a					

	što različito na primjeru likova, slova i brojeva.					
--	--	--	--	--	--	--

IX.	GRAFOMOTORNI RAZVOJ					
	Dijete na posebno pripremljenom papiru preslikava zadane elemente.	0	1	2		

X.	PROSTORNA ORIJENTACIJA					
	Osnovna orijentacija u prostoru i na vlastitom tijelu	0	1	2		
	Dominantna ruka	L	D	A		

Djetetovo ponašanje tijekom ispitivanja:

1. izrazito suradnički raspoloženo
2. dobro surađuje
3. surađuje uz poticaj
4. ne slijedi upute
5. odbija suradnju
6. _____

DODATNA ZAPAŽANJA

: _____

UKUPNO POSTIGNUTIH BODOVA / MOGUĆI BROJ BODOVA : / 36

3. Upitnik za roditelje pri upisu djece u prvi razred

UPITNIK

ZA RODITELJE PRI UPISU DJECE U PRVI RAZRED

IME I PREZIME DJETETA: _____

JMBG: †

	OTAC	MAJKA	SKRBNIK
1. Prezime i ime			
2. Godina i mjesto rođenja			
3. Školska sprema (bez OŠ, OŠ, SS, VŠS, VSS)			

ČLANOVI UŽE OBITELJI (braća, sestre i ostali) KOJI ŽIVE U ZAJEDNIČKOM KUĆANSTVU S DJETETOM:

IME I PREZIME	SRODSTVO S DJETETOM	GODINA ROĐENJA	ZANIMANJE

Dijete je polazilo: a) vrtić b) malu školu

Postoji li nešto što bismo trebali znati u vezi Vašeg djeteta, a u ovom upitniku nije obuhvaćeno prethodnim pitanjima:

POTPIS RODITELJA (SKRBNIKA): _____

4. Nacionalna strategija za uključivanje Roma⁸, za razdoblje od 2013. do 2020.

Jedan od ciljeva Strategije vezan je uz potrebe romske zajednice u kulturnom i društvenom smislu. Opći cilj jest (2012., 95): osnažiti pripadnike romske nacionalne manjine za sudjelovanje u društvenom, kulturnom i javnom životu, radi smanjivanja jaza između pripadnika romske nacionalne manjine u odnosu na ostalo stanovništvo. Iz toga proizlaze posebni ciljevi te definicije (95–97):

Posebni cilj 1: Postići pozitivnu percepciju romske kulture i identiteta unutar romske nacionalne manjine, unutar većinske populacije te društva u cjelini.

Pokazatelji učinka:

- promjena percepcije pripadnika RNM o vlastitoj grupi
- socijalna distanca između pripadnika RNM i većinskoga stanovništva.

Polazna vrijednost:

- istraživanje početnoga stanja (baseline study)

Posebni cilj 2: Podići razinu uključenosti romske nacionalne manjine s posebnim naglaskom na žene, u javni i politički život lokalne zajednice.

Pokazatelji učinka:

- broj pripadnika RNM uključenih u radna, savjetovna i druga tijela JLP(R)S, disgregirano po rodnoj pripadnosti
- broj lokalnih inicijativa koje teže uključivanju romske zajednice u procese odlučivanja na lokalnoj razini o pitanjima koja su relevantna za njihov svakodnevni život

- broj romskih inicijativa prema JLP(R)S i njihova uspješnost u postizanju definiranih ciljeva.

Polazna vrijednost:

- podatci Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske

Izvori i način prikupljana podataka:

- baza podataka Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske

Posebni cilj 3: Ojačati kapacitete udruga i ostalih oblika udruživanja pripadnika/ica romske nacionalne manjine, s posebnim naglaskom na osnaživanje udruga i ostalih oblika udruživanja koje vode Romkinje, za zagovaranje i rješavanje problema u romskoj i široj zajednici.

Pokazatelj učinka:

- broj, postotak i vrsta romskih udruga koje uspješno provode projekte zagovaranja i rješavanja problema u romskoj i široj zajednici.

Polazna vrijednost:

- podatke dobiti iz studije početnoga stanja (baseline study).

Većina Roma ima hrvatsko državljanstvo (podrijetlom ili drugim zakonskim uvjetima), ali ima još dio njih koji imaju poteškoće u dokazivanju državljanstva te nemaju identifikacijske isprave. Neki Romi ne prijavljuju rođenje djeteta, pa djeca nemaju ni rodni list, što onemogućuje regulaciju bilo kakvoga statusa djeteta.

Članovi mobilnih timova (predstavnici nadležnih ministarstava, ureda državne uprave, centara za socijalnu skrb, romskih nevladinih udruga i predstavnika Roma, na području Grada Zagreba i Zagrebačke županije,

Međimurske, Sisačko-moslavačke, Primorsko-goranske, Osječko-baranjske, Istarske, Brodsko-posavske, Varaždinske i Vukovarsko-srijemske županije) pomažu Romima u rješavanju zakonskih problema (Zakon o strancima, Zakon o hrvatskom državljanstvu, Zakon o prebivalištu i boravištu građana, Zakon o državnim maticama te propisima iz socijalne i zdravstvene zaštite).

Jedan od većih problema romske nacionalne manjine su predrasude većinskoga naroda, segregacija i getoizacija, slabiji stupanj obrazovanja, velika nezaposlenost i siromaštvo. Potrebno je izgraditi djelotvorniji sustav suzbijanja diskriminacije i zaštite romske nacionalne manjine, senzibilizirati širu hrvatsku javnost za tu problematiku, provesti izobrazbu medija i drugih koji rade na području tematike diskriminacije Roma. Ciljevi ovoga dijela Strategije vezani su za statusna i diskriminacijska pitanja romske zajednice. Ciljevi su formulirani kroz dijalog između tijela državne uprave predstavnika/ca romske zajednice i organizacija civilnoga društva.

Za svako od tih područja unutar ovoga poglavlja postavljeni su zasebni opći i posebni ciljevi uz nositelje mjera (Ministarstvo unutarnjih poslova, Ministarstvo uprave, Ministarstvo pravosuđa, Ured pučkog pravobranitelja, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Savjet za nacionalne manjine, 105–111):

OPĆI CILJ: Potpuno reguliran status u skladu sa zakonskim okvirom (državljanstvo ili stalni boravak) Roma koji imaju čvrstu poveznicu s Republikom Hrvatskom (ili bivšom SRH) do 2020. godine, uz značajnu potporu nadležnih tijela.

Čvrsta poveznica uključuje rođenje na teritoriju Republike Hrvatske, uža rodbinska povezanost, stanovanje, od interesa su za RH i slično.

POSEBNI CILJEVI

Posebni cilj 1: Utvrditi, detektiranjem putem mobilnih timova, broj osoba koje imaju značajne poteškoće pri reguliranju statusa u Republici Hrvatskoj.

Pokazatelji učinka:

- broj pokrenutih i riješenih slučajeva
- udio osoba kojima je riješen status unutar ukupnoga detektiranog broja osoba s neriješenim statusom, disagregiran po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi
- udio osoba s riješenim/neriješenim statusom unutar ukupne romske populacije, disagregiran po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi.

Polazne vrijednosti:

- broj osoba romske nacionalne manjine s neriješenim statusom utvrđen u procesu detektiranja, disagregiran po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi
- udio osoba s neriješenim statusom unutar romske populacije utvrđen procesom detektiranja, disagregiran po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi.

Posebni cilj 2: Podići razinu informiranosti i potaknuti pripadnike romske zajednice na punu suradnju u postupcima rješavanja njihova statusa.

Definicija: Ovaj cilj bit će postignut organiziranjem kampanja usmjerenih na podizanje svijesti i razine informiranosti pripadnika/ca romske zajednice o mogućnosti i načinima rješavanja statusnih pitanja.

Intenzivirat će se suradnja s romskim udrugama kako bi aktivno sudjelovale u provedbi mjera usmjerenih na rješavanje statusa Roma.

Pokazatelji učinka:

- intenzitet rješavanja broja zahtjeva za rješavanjem statusa tijekom i nakon aktivnosti
- broj riješenih statusa u odnosu na broj podnesenih zahtjeva, disagregiran po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi.

Polazne vrijednosti:

- broj osoba romske nacionalne manjine s neriješenim statusom utvrđen u procesu detektiranja, disagregiran po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi
- udio osoba s neriješenim statusom unutar romske populacije utvrđen procesom detektiranja, disagregiran po etničkoj pripadnosti, spolu i dobi.

Posebni cilj 3: Uspostaviti mehanizme za brže i učinkovitije rješavanje statusnih pitanja Roma u Republici Hrvatskoj.

Pokazatelji učinka:

- bolja i izravnija međusektorska vertikalna i horizontalna komunikacija
- vremensko trajanje rješavanja pojedinačnih slučajeva
- uklonjene poteškoće u komunikaciji i suradnji.

Polazne vrijednosti:

- vremensko trajanje rješavanja pojedinačnih slučajeva

- poteškoće u komunikaciji

Posebni cilj 4: Unaprijediti normativni okvir za reguliranje statusa pripadnika/ca romske nacionalne manjine, uvažavajući specifične socijalne i materijalne prilike značajnoga broja Roma.

Pokazatelj učinka:

- broj pripadnika Roma kojima je reguliran status putem odobrenoga privremenog i stalnoga boravka do 2014. godine

OPĆI CILJ: Smanjiti diskriminaciju romske nacionalne manjine

Posebni cilj 1: Podići razinu javne svijesti o potrebi suzbijanja diskriminacije u odnosu na romsku nacionalnu manjinu.

Pokazatelji učinka:

- smanjenje pojave diskriminacije Roma u svim područjima
- učinkovitije rješavanje predmeta na području antidiskriminacijskoga zakonodavstva
- senzibiliziranje izvještavanje medija o položaju romske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj
- postotak/broj osoba koje su čule za kampanju „Dosta“.

Polazne vrijednosti:

- stopa zabilježenih slučajeva diskriminacije Roma

Posebni cilj 2: Unaprijediti međuresornu suradnju nadležnih tijela s reprezentativnim predstavnicima (npr. članovi vijeća romske nacionalne manjine i predstavnici) romske nacionalne manjine u suzbijanju diskriminacije pripadnika/ca romske nacionalne manjine.

Pokazatelji učinka:

- učinkovitije praćenje položaja romske nacionalne manjine na terenu, učinkovitije rješavanje problema s kojima se susreće romska nacionalna manjina vezano za sve pojavne oblike diskriminacije

Polazne vrijednosti:

- stopa pojavnosti slučajeva diskriminacije pripadnika/ca romske nacionalne manjine u 2012. godini
- udio riješenih antidiskriminacijskih predmeta koji se tiču Roma unutar ukupnoga broja antidiskriminacijskih predmeta u 2012. godini

Posebni cilj 3: Osigurati i unaprijediti provedbu antidiskriminacijskoga zakonodavstva od strane nadležnih tijela na svim razinama (nacionalna/regionalna/lokalna) i provedba svih ostalih propisa i zakona uz primjenu antidiskriminacijskih načela (obrazovanje, stanovanje, zdravstvo, zapošljavanje).

Pokazatelji učinka:

- povećanje stope rješavanja predmeta vezanih uz diskriminaciju Roma
- skraćivanje vremena trajanja postupaka vezanih uz diskriminaciju Roma pred sudom.

Polazne vrijednosti:

- stopa rješavanja predmeta vezanih uz diskriminaciju Roma
- prosječno vrijeme trajanja postupaka vezanih uz diskriminaciju pred sudom.

Posebni cilj 4: Smanjiti pojavnost nasilničkoga ponašanja prema Romima djelovanjem policije.

Pokazatelji učinka:

- smanjenje stope nasilničkoga ponašanja i rasno motiviranoga nasilja (zločina iz mržnje)
- smanjenje pojavnosti nasilja nad Romima unutar romskih zajednica
- smanjenje stope pojavnosti kaznenih djela i prekršaja počinjenih od strane Roma.

Polazne vrijednosti:

- stope nasilničkoga ponašanja i rasno motiviranoga nasilja – zločina iz mržnje u 2012. godini
- stopa pojavnosti nasilja nad Romima unutar romskih zajednica u 2012. godini
- smanjenje stope pojavnosti kaznenih djela i prekršaja počinjenih od strane Roma.

5. Izvorni podatci

Tablica P1: Pregled podataka prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja, broju članova u kućanstvu i obrazovanju roditelja

	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost
Bodovi	198	22,10	8,188	2	36
Duljina predškolskoga odgoja	198	1,12	.535	0	4
Članovi kućanstva	198	6,90	2,218	2	16
Obrazovanje roditelja	198	.53	.696	0	2

Tablica P2: Sažeti podatci prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja, broju članova u kućanstvu i obrazovanju roditelja

	Percentile		
	25.	50. (Medijan)	75
Bodovi	16,00	23,00	28,00
Duljina predškolskoga odgoja	1,00	1,00	1,00
Članovi kućanstva	5,00	7,00	8,00
Obrazovanje roditelja	.00	.00	1,00

Tablica P3. Kruskal–Wallis Test

	N	Srednji rang
Obrazovanje roditelja		
Bodovi 0	116	85,98
1	59	111,14
2	23	137,83
Ukupno	198	
Duljina predškolskoga odgoja		
0	116	95,62
1	59	102,46
2	23	111,48
Ukupno	198	
Članovi kućanstva		
0	116	109,36
1	59	87,41
2	23	80,80
Ukupno	198	

Tablica P4: Sažeti podatci – Hi-kvadrat, stupnjevi slobode i značajnost

	Bodovi	Duljina predškolskoga odgoja	Članovi kućanstva
Hi-kvadrat	19,208	3,526	8,710
Stupnjevi slobode	2	2	2
Značajnost	.000	.172	.013

Tablica P5: Sažeti podatci prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja i prema broju članova u kućanstvu

	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost
Bodovi	198	22,10	8,188	2	36
Članovi kućanstva	198	6,90	2,218	2	16
Duljina predškolskoga odgoja	198	1,12	.535	0	4

Tablica P6: Pregled podataka prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja i prema broju članova u kućanstvu

	Percentile		
	25.	50. (Medijan)	75.
Bodovi	16,00	23,00	28,00
Članovi kućanstva	5,00	7,00	8,00
Duljina predškolskog odgoja	1,00	1,00	1,00

Tablica P7: Pregled podataka – Hi-kvadrat, stupnjevi slobode i značajnost

	Bodovi	Članovi kućanstva
Hi-kvadrat	17,360	22,055
Stupnjevi slobode	4	4
Značajnost	.002	.000

Tablica P8: Pregled podataka prema broju članova u kućanstvu

	Slučajeva					
	uključeno		isključeno		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%
Članovi kućanstva	198	100,0%	0	.0%	198	100,0%

Tablica P9: Podatci prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja, prema broju članova u kućanstvu i duljini pohađanja predškolskoga odgoja

	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost
Bodovi	198	22,10	8,188	2	36
Duljina predškolskog odgoja	198	1,12	.535	0	4
Obrazovanje roditelja	198	.53	.696	0	2
Članovi kućanstva	198	6,90	2,218	2	16

Tablica P10: Pregled medijana prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja i prema broju članova u kućanstvu

	Percentile		
	25.	50. (Medijan)	75.
Bodovi	16,00	23,00	28,00
Duljina predškolskog odgoja	1,00	1,00	1,00
Obrazovanje roditelja	.00	.00	1,00
Članovi kućanstva	5,00	7,00	8,00

Tablica P11: Pregled podataka prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja i obrazovanju roditelja

Članovi kućanstva	N	Srednji rang
2	1	13,00
3	7	123,07
4	15	106,83
5	28	123,04
6	43	107,21
7	37	103,95
8	23	81,76
9	21	87,14
10	13	76,81
11	4	47,75
12	3	105,17
13	1	4,50
15	1	18,50
16	1	84,50

Ukupno	199	
Duljina predškolskoga programa		
2	1	6,00
3	7	132,79
4	15	95,47
5	28	98,20
6	43	101,86
7	37	98,54
8	23	98,91
9	21	104,00
10	13	91,00
11	4	69,75
12	3	91,00
13	1	91,00
15	1	91,00
16	1	182,00
Ukupno	198	
Obrazovanje roditelja		
2	1	58,50
3	7	132,71
4	15	98,97
5	28	109,77
6	43	114,97
7	37	90,20
8	23	100,11
9	21	85,19
10	13	58,50

11	4	102,25
12	3	87,67
13	1	146,00
15	1	58,50
16	1	146,00
Ukupno	198	

Tablica P12: Statistički pregled podataka prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja i obrazovanju roditelja

	Bodovi	Duljina predškolskoga obrazovanja	Obrazovanje roditelja
Hi kvadrat	22,797	18,475	23,095
Stupnjevi slobode	13	13	13
Značajnost	.044	.14	.041

Tablica P13: Pregled podataka prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja, prema broju članova u kućanstvu, obrazovanju roditelja i škole

	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost
Bodovi	198	22,10	8,188	2	36
Duljina predškolskoga odgoja	198	1,12	.535	0	4
Obrazovanje roditelja	198	.53	.696	0	2
Članovi kućanstva	198	6,90	2,218	2	16
Škola	198	4,46	2,022	1	7

Tablica P14: Pregled prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja, prema broju članova u kućanstvu, obrazovanju roditelja i škole

	Percentile		
	25.	50. (Medijan)	75.
Bodovi	16,00	23,00	28,00
Duljina predškolskog odgoja	1,00	1,00	1,00
Obrazovanje roditelja	.00	.00	1,00
Članovi kućanstva	5,00	7,00	8,00
Škola	2,75	5,00	6,00

Tablica P15: Kruskal–Wallis Test prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja, prema broju članova u kućanstvu i obrazovanju roditelja

Obrazovanje roditelja	N	Srednji rang
1	20	105,53
2	29	82,57
3	12	80,29
4	35	115,26
5	23	78,09
6	39	109,69
7	40	103,11
Ukupno	198	
Duljina predškolskoga obrazovanja		
1	20	100,95
2	29	98,24
3	12	98,58
4	35	104,00

5	23	91,00
6	39	91,00
7	40	109,20
Ukupno	198	
Obrazovanje roditelja		
1	20	84,48
2	29	110,64
3	12	87,21
4	35	119,51
5	23	69,91
6	39	111,92
7	40	90,01
Ukupno	198	
Članovi kućanstva		
1	20	29,13
2	29	122,05
3	12	88,08
4	35	98,54
5	23	132,50
6	39	94,78
7	40	108,23
Ukupno	198	

Tablica P16: Statistički pregled podataka prema bodovima djece, duljini pohađanja predškolskoga odgoja, broju članova u kućanstvu i obrazovanju roditelja

	Bodovi	Duljina predškolskog odgoja	Obrazovanje roditelja	Članovi kućanstva
Hi kvadrat	11,371	5,737	21,214	45,005
Stupnjevi slobode	6	6	6	6
Značajnost	.078	.453	.002	.000

VII. ŽIVOTOPIS

Aleksandra Tonković rođena je 10. srpnja 1981. godine u Čakovcu. Godine 1999. završila je prirodoslovno-matematičku gimnaziju u Čakovcu. Četiri godine poslije diplomirala je na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu. Iste godine, zaposlena je na radno mjesto učitelja matematike u osnovnoj školi Domašinec, 2003. – 2015. godine. Magistrirala je 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (smjer pedagogija) s temom *Doprinosi starogrčkih filozofa metodici nastave matematike*, pod vodstvom mentora prof. dr. sc. Ivana Dumbovića. Radi kao vanjski suradnik na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu (Odsjek Čakovec) od 2007. do 2008. godine. Upisala je doktorski znanstveni studij pedagogije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Sudjelovala je s izlaganjima na dva međunarodna znanstvena skupa 2013. godine. Prvo izlaganje održala je pod naslovom *Intercultural approach to education of Roma children in Croatia* u sklopu IAIE međunarodne konferencije u Zagrebu. Drugo izlaganje, pod naslovom *Priprema romske djece za školu*, održala je u sklopu međunarodnoga znanstvenog kolokvija Hrvatska – Crna Gora. Od 2015. godine radi u III. OŠ Čakovec. Udana je i majka je dvoje djece.

Popis radova

Tonkovic, A. (2014.). *Intercultural Approach to Education of Roma Children in Croatia. U:Unity and Disunity, Connections and Separations: Intercultural education as a movement for promoting multiple identities, social inclusion and transformation. IAIE & Department of Pedagogy, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb.*